

Instytut Turystyki

**ROMANA PRZYBYSZEWSKA-GUDELIS
MAREK A. GRABISZEWSKI
STEFAN IWICKI**

**Problematyka waloryzacji
i zagospodarowania
turystycznego miejscowości
krajoznawczych w Polsce**

Warszawa 1979

Instytut

Turystyki

ROMANA PRZYBYSZEWSKA-GUDELIS

MAREK A. GRABISZEWSKI

STEFAN IWICKI

**Problematyka waloryzacji
i zagospodarowania
turystycznego miejscowości
krajoznawczych w Polsce**

Warszawa 1979

KOLEGIUM REDAKCYJNE WYDAWNICTW INSTYTUTU TURYSTYKI

Zbigniew Czechowski, Lech A. Dębski /z-ca przewodniczącego/,
Zdzisław Kowalewski, Bolesław Libicki, Tadeusz Łobożewicz,
Zbigniew Mikołajczak, Stanisław Ostrowski, Jacek Pustoża,
Ryszard Szczeciński /przewodniczący/, Stanisław Wawrzyniak,
Jerzy Wolski

Recenzent: mgr inż. arch. Andrzej Cozma

Opracowanie graficzne: Irene Banach

Współpraca techniczna: Eugenia Opoń

4076

INSTYTUT TURYSTYKI, Ośrodek Informacji Naukowej i Wydawnictw
ul. Merliniego 9a, 02-511 Warszawa, tel. 44-12-61

"Polkarton", Wrocław, zam. nakład 500 egz. format B-5,
cena 30 zł. C-52

S p i s t r e ś c i

W S T Ę P	5
1. WPROWADZENIE DO TEMATYKI PRACY	7
2. PRZEGLĄD DOTYCHCZASOWYCH OPRACOWAŃ NA TEMAT WALORYZACJI MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH W POLSCE	13
2.1. Waloryzacje kompleksowe	13
2.2. Waloryzacje częściowe	23
3. WALORY KRAJOZNAWCZE - PODZIAŁ, OCENA, STRUKTURA PRZESTRZENNA	30
3.1. Pojęcie waloru krajoznawczego	31
3.2. Dotychczasowy stan badań w zakresie systematyki walorów krajoznawczych	33
3.3. Propozycje podziału /systematyki/ walorów krajoznawczych.	41
3.4. Struktura przestrzenna walorów krajoznawczych	55
4. PODSTAWOWE ELEMENTY ZAGOSPODAROWANIA TURYSTYCZNEGO MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH	60
5. ATRAKCYJNOŚĆ TURYSTYCZNA MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH	73
5.1. Pojęcie atrakcyjności turystycznej i krajoznawczej	73
5.2. Elementy i czynniki decydujące o atrakcyjności i rozmiarach ruchu turystycznego w miejscowościach krajoznawczych.	77
6. WSTĘPNA OCENA ORAZ WYKAZ NAJWAŻNIEJSZYCH MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH.	93
6.1. Wielkie centra krajoznawcze	94
6.2. Ośrodki krajoznawcze.	96

6.3. Miejscowości krajoznawcze z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi.	98
6.4. Pojedyncze obiekty krajoznawcze	102
6.5. Podsumowanie analiz	103
7. PROBLEMY PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA TURYSTYCZNEGO POD KĄTEM POTRZEB KRAJOZNAWCZYCH. . .	114
7.1. Funkcja krajoznawcza miejscowości, jej konsekwencje programowe i przestrzenne .	114
7.2. Wpływ wielkości miejscowości krajoznawczych na sposób ich zagospodarowania turystycznego	118
7.3. Walory krajoznawcze w zagospodarowaniu przestrzennym miejscowości.	123
7.4. Lokalizacja turystycznych urządzeń usługowych.	129
7.5. Rozwiązania komunikacyjne	136
8. PODSUMOWANIE I WNIOSKI KOŃCOWE	141
L i t e r a t u r a	146
Spis rysunków.	160

W S T Ę P

Wzrastająca w dobie szybkiego rozwoju cywilizacji i kultury mobilność społeczeństwa doprowadza do nie spotykanych dotąd wielkości migracji stałych i okresowych. Wśród tych ostatnich poczesne miejsce zajmują wyjazdy turystyczne o charakterze krajoznawczym.

Zwiedzanie interesujących krain i miejscowości oraz osobliwości różnego rodzaju stanowi jedną z form oddziaływania, sprzyjającego wszechstronnemu rozwojowi kultury społeczeństwa. Turystyka krajoznawcza wymaga jednak odpowiedniego przygotowania, zarówno w zakresie pełnego rozeznania stanu istniejących walorów, jak w odniesieniu do właściwej organizacji ruchu turystycznego i zapewnienia bazy materialnej niezbędnej do jego obsługi.

Zagadnieniami tymi od szeregu lat zajmuje się Instytut Turystyki. W pięcioleciu 1976-80 powyższa problematyka jest przedmiotem badań w problemie resortowym zatytułowanym "Zagospodarowanie turystyczne oraz metody i kierunki jego realizacji", w którym mieści się temat 05 pt. "Zasady zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych w Polsce". Dotyczy on całokształtu zagadnień związanych z atrakcyjnością i przestrzennym zagospodarowaniem turystycznym polskich miejscowości krajoznawczych.

Niniejsza praca wykorzystuje dotychczasowe rezultaty badań prowadzonych w IT, w tym głównie wykonane w roku 1976 zadanie badawcze pt. "Wstępna ocena rangi, walorów i zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych w Polsce" opracowane przez zespół pod kierownictwem mgr inż. arch. Romany Przybyszewskiej-Gudelis.

W doborze materiałów zawartych w publikacji kierowano się ich przydatnością dla odbiorców zajmujących się planowaniem, podejmowaniem decyzji i organizacją przedsięwzięć związanych z turystyką krajoznawczą ewentualnie jako pomocy naukowej dla słuchaczy uczelni o profilu turystycznym.

R o z d z i a ł 1

WPROWADZENIE DO TEMATYKI PRACY

Turystyka jest zjawiskiem społecznym obejmującym swym zasięgiem wielorakie treści wyrażone w różnorodnych formach. Ich wspólnymi cechami charakterystycznymi są ruch i dobrowolność, dotyczą one bowiem wyjazdów poza stałe miejsce zamieszkania, a podejmowane są w czasie wolnym od zajęć obowiązkowych. Motywacje wyjazdów turystycznych są jednak wielorakie i wypływają z zainteresowań oraz upodobań jednostek, a czasem nawet z mody i zwyczajowych nakazów społecznych. W znacznej mierze wiążą się one z potrzebą wypoczynku rozumianego jako regeneracja sił psychicznych po okresie wytężonej pracy lub nauki, rehabilitacji zdrowotnej albo też rozwoju sprawności fizycznej.

W literaturze przedmiotu spotyka się rozmaite określenia celów i motywów podróży turystycznych /m.in. S.Ostrowski 1968, R. Bar i A. Dolniński 1969, J. Giezgala 1969/.

Większość tych wojaży odbywa się w celach:

- wypoczynkowych,
- kuracyjnych,
- rozrywkowych i kulturalnych,
- odwiedzenia krewnych i znajomych,
- kultu religijnego.

Wyłącza się na ogół ze zjawisk turystycznych podróże w celach zarobkowych /oprócz np. K. Przećławskiego 1973/.

W niniejszej pracy za turystów uważa się te wszystkie

osoby, które zwiedzają miejscowości i korzystają z przeznaczonych dla turystów usług - niezależnie od celu przyjazdu.

Cele podróży turystycznych zostają realizowane przez różne formy uprawiania turystyki, spośród których jako najważniejsze w naszym kraju należy uznać:

- wczasy indywidualne i rodzinne,
- kolonie dziecięce, zimowiska,
- wczasy specjalistyczne /w siodle, językowe itp./,
- pobyty sanatoryjne, kuracje,
- obozy harcerskie i młodzieżowe,
- wycieczki docelowe - grupowe i indywidualne,
- wędrowki motorowe,
- wędrowki piesze, kolarskie, wodne,
- obozy sportowe.

Niektóre z tych form wymagają dłuższych pobyków poza miejscem zamieszkania /wczasy, kolonie, obozy, kuracje/ i dlatego odbywają się w czasie wakacji i urlopów, inne zaś mogą być uprawiane tak w okresach kilkutygodniowych jak i krótkich weekendowych /wędrowki, wycieczki/.

System organizacji wycieczek turystycznych bywa rozmaity ; ogólnie można dokonać podziału na organizację instytucjonalną i samodzielną.

Wczasy można spędzać w domu wypoczynkowym FWP, zakładowym, przedsiębiorstwach turystycznych itd. lub też we własnym domku letniskowym, u rodziny, na kempingu itp. Podobnie wycieczki i wędrowki samochodowe, piesze, wodne organizowane są przez powołane do tego celu placówki lub są podejmowane prywatnie. Obecnie wśród wycieczek prym wiodą docelowe zorganizowane wyjazdy autokarowe.

Trudno przesądzać, które z form organizacyjnych są ko-

rzystniejsze społecznie i bardziej efektywne w sensie zaspokojenia oczekiwanych celów wyjazdu. Wybór zależy od preferencji indywidualnych, a ponadto zamożności, posiadania własnego sprzętu turystycznego, możliwości jego wypożyczenia itp.

Nawiązując do wymienionych uprzednio celów wyjazdów turystycznych i po skrótowym przedstawieniu ich najbardziej popularnych form, zauważyć trzeba, że przyswiewają im, najogólniej, dwa główne cele: wypoczynkowy i krajoznawczy, inaczej mówiąc, rekreacyjny i poznawczy. Założyć można, że uprawianie z zamierzaniem niektórych form turystyki, wymagających specjalistycznych umiejętności i odpowiedniego sprzętu, które O. Rogalewski /1974/ uważa za trzeci, ważny cel migracji turystycznych, niesie w sobie cele wypoczynkowe i krajoznawcze oraz zaspokajanie "potrzeby kontrastu" /por. J. Gieźgała 1969/, tj. wspólną dla całego zjawiska turystyki chęć dopełniania elementów życia brakujących w co dzień w stałym miejscu pobytu.

W obecnym okresie wielkiego rozkwitu turystyki masowej zaobserwować można przenikanie się tych celów, co wyraża się we wzroście czynnych form turystyki na niekorzyść form biernych. Człowiek o coraz wyższym poziomie intelektualnym, żądny stałego pogłębiania wiadomości, interesuje się nowym otoczeniem, w którym czasowo przebywa, odczuwa ponadto potrzebę ruchu i kontaktu z naturą.

Wraz ze wzrostem motoryzacji coraz popularniejsze stają się wędrowki samochodowe, w czasie których wypoczynek wiąże się z krajoznawstwem, doskonale się uzupełniając. Jeszcze wyraźniej zjawisko to występuje w wędrowkach kajakowych, pieszych czy rowerowych. Z kolei wycieczki w celach wybitnie poznawczych są niekiedy nużące fizycznie, a uczestnik w czasie ich trwania z chęcią wypocząłby w sprzy-

ających warunkach.

Świadome kształtowanie społecznego modelu turystyki jest możliwe przez odpowiednie programowanie organizacji imprez turystycznych, ich popularyzację, a przede wszystkim przez właściwe zagospodarowanie turystyczne, z uwzględnieniem wszystkich potrzeb /uświadamionych i utajonych/.

Obszary, miejscowości i niektóre liniowe układy przestrzenne /takie jak rzeki, pasma dróg kołowych itd/ cechują się swoistymi predyspozycjami do rozwoju określonych form ruchu turystycznego. Wyrażają się one w walorach turystycznych, stanowiących nieodzowny warunek uprawiania turystyki /patrz rozdz. 3/. Walory te wyznaczają dominację funkcji krajoznawczej lub wypoczynkowej obszaru i miejscowości. One to decydują o wyodrębnieniu w większości podziałów turystyki dwóch jej podstawowych rodzajów: wypoczynkowej i krajoznawczej. L.A. Dębski /1974/ uwzględnia ponadto turystykę okazyjną związaną z przyjazdami nie dotyczącymi w zasadzie obu wyżej wymienionych grup walorów. W tej grupie można zawrzeć turystykę kongresową uznawaną oficjalnie w statystykach i definicjach Światowej Organizacji Turystyki.

Rodzajem o wyraźnej odrębności cech jest uwzględniana w wielu podziałach turystyka kwalifikowana zwana też specjalistyczną, która na ogół związana jest z walorami wypoczynkowymi i rzadziej krajoznawczymi.

W stosowanym przez Główny Urząd Statystyczny podziale na turystykę pobytową, wycieczkową i wypoczynek świąteczny główne kryterium rozróżnienia stanowi okres trwania pobytu /kolejno: powyżej 7 dni, do 7 dni oraz 1-2 dni/, a więc nie wiąże się bezpośrednio ani z celami, ani z rodzajem walorów turystycznych.

Turystyka krajoznawcza - przejawiająca się głównie w fo-

rmie wycieczek i wędrówek /choć również w czasie pobytów o niekrajoznawczym zasadniczym celu podróży, np. pobyty służbowe, szkoleniowe, kongresy, odwiedziny krewnych, przerwa w podróży itp./, jest tym rodzajem, który ze względu na przemiany społeczno-kulturowe oraz wzrost ruchu przyjazdowego z zagranicy ma ogromne szanse rozwoju.

Baza materialna przeznaczona dla turystyki krajoznawczej oraz system obsługi niezbędny do jej funkcjonowania nie mają jednak, jak dotąd, opracowanych podstaw teoretycznych ani zasad praktycznych, które pozwalałyby na jej właściwy rozwój. Większość prac projektowo-studialnych dotyczących problematyki turystycznej prowadzonych w naszym kraju odnosi się bowiem do zagadnień wypoczynku na obszarach o walorach przyrodniczych /ośrodki wypoczynkowe pojezierne, nadmorskie, górskie, nad sztucznymi zbiornikami wodnymi itd./.

Tymczasem w wielu polskich miastach i miasteczkach, rozwijających się z ogromną dynamiką, liczba osób przyjeżdżających w celach turystycznych znacznie wzrasta, co wymaga kształtowania funkcji obsługi turystów. Zwłaszcza w miastach o historycznych układach zabytkowych oraz w tych miejscowościach, w których /lub w pobliżu których /znajdują się obiekty i zjawiska krajoznawcze^{1/}, konieczne jest uwzględnienie potrzeb turystycznych w programie realizowanych tam inwestycji usługowych. Jak wynika z badań, obecnie duża część turystycznych urządzeń usługowych, na czele z obiektami bazy noclegowej, jest planowana wprost proporcjonalnie do liczby stałych mieszkańców miast, którzy z nich przecież nie korzystają.

Rozmiary i struktura usług turystycznych w poszczególnych miejscowościach zależeć powinny przede wszystkim od

^{1/}Definicję zjawiska krajoznawczego zamieszczono w rozdziale 3 p. 3.4.

atrakcyjności krajoznawczej, tj. od rangi i ilości obiektów, przejawów życia stanowiących walory turystyczne, a ponadto od położenia miejscowości wobec uczęszczanych tras komunikacyjnych, od jej wielkości oraz podstawowych funkcji i statusu administracyjnego, a także od bliskości innych miejscowości i obszarów turystycznych: krajoznawczych i wypoczynkowych. Cechy te decydują o wielkości i strukturze rodzajowej ruchu turystycznego w miejscowościach, w których znajdować się powinny odpowiednie urządzenia umożliwiające obsługę turystyczną. Ponieważ stan zagospodarowania turystycznego może wpływać również stymulująco na wielkość ruchu turystycznego, następuje sprzężenie zwrotne rozwoju funkcji turystycznej miejscowości.

Następne rozdziały stanowią próbę rozwinięcia niektórych zagadnień istotnych dla problematyki zagospodarowania miejscowości krajoznawczych.

Wychodząc od przeglądu prac poświęconych omawianej tematyce, przeprowadzono próbę usystematyzowania walorów krajoznawczych, przedstawiono najważniejsze zagadnienia związane z zagospodarowaniem turystycznym miejscowości, rozważano kryteria decydujące o atrakcyjności krajoznawczej.

Biorąc pod uwagę podobieństwo cech, mających duże znaczenie w zagospodarowaniu turystycznym - opracowano klasyfikację miejscowości krajoznawczych w Polsce.

Krótkie wnioski, prezentujące podsumowanie zasad zawartych w rozdziałach, kończą pracę, aczkolwiek stanowią jedynie rezultaty określonego etapu badań zagadnień dotyczących miejscowości krajoznawczych. Wydaje się jednak słuszne, aby wykorzystać je w praktyce niezwłocznie, tak w dziedzinie planowania przestrzennego, jak i częściowo w organizacji ruchu turystycznego.

R o z d z i a ł 2

PRZEGLĄD DOTYCHCZASOWYCH OPRACOWAŃ NA TEMAT WALORYZACJI MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH W POLSCE

2.1. Waloryzacje kompleksowe

Pierwszym pełnym materiałem w zakresie waloryzacji turystycznej miejscowości naszego kraju jest "Wykaz i klasyfikacja miejscowości turystycznych w Polsce", który ukazwał się i obowiązywał od 1965 r. na mocy Uchwały Prezydium GKKFiT Nr 5/65 z dnia 4 lutego 1965 roku w sprawie kwalifikacji i ustalenia wykazu miejscowości turystycznych w Polsce. Na podstawie analiz około 2 tysięcy miejscowości wytypowano 768 miast, wiejskich jednostek osadniczych oraz pojedynczych obiektów o znaczeniu międzynarodowym, ogólnokrajowym i regionalnym. Wyniki prac opublikowano w I części "Wykazu ...". W części II zestawiono miejscowości nie objęte Uchwałą Nr 5/65 Prezydium GKKFiT, a które dysponują walorami turystycznymi o znaczeniu lokalnym. Wykaz tych miejscowości opracowany zgodnie z postanowieniami § 6 wspomnianej uchwały zaakceptowany został w swej ostatecznej formie przez Przewodniczącego GKKFiT w dniu 2 września 1968 r.

Podział 768 miejscowości według pełnionej funkcji oraz znaczenia przedstawia się następująco:

Miejscowości o dominującej lub wyłącznej funkcji	Razem	W tym o znaczeniu		
		między- narodowy	ogólnokrajo- wym	regionalnym
Krajoznawczej	349	22	111	216
Krajoznawczo-wypoczynkowej	274	19	55	199
Wypoczynkowej	145	8	33	105
Ł ą c z n i e	768	49	199	520

Do miejscowości krajoznawczych zaliczono te wszystkie jednostki osadnicze, które ze względu na swoje wartości poznawcze powodują przyciąganie ruchu turystycznego. Okres przebywania w miejscowościach stanowiących przedmiot zainteresowania jest krótki - wynosi od kilku godzin do kilku dni.

Za miejscowości wypoczynkowe uznano takie, które dysponują walorami środowiska przyrodniczego, są wyposażone w odpowiednie urządzenia wypoczynkowe i usługowe oraz mają warunki dojazdu środkami komunikacji publicznej.

Z kolei w miejscowościach krajoznawczo-wypoczynkowych oba rodzaje funkcji występują łącznie, lecz żadna z nich w sposób zdecydowany nie dominuje.

W myśl ustaleń zawartych w "Wykazie..." miejscowości o znaczeniu międzynarodowym cechują się takimi walorami, które stawiać można na równi z walorami, jakie w innych krajach mają miejscowości będące przedmiotem zainteresowania turysty zagranicznego. Do czynników niezbędnych do zakwalifikowania miejscowości do grupy o znaczeniu międzynarodowym zaliczono ponadto dogodne warunki komunikacyjne oraz istniejące lub mające powstać zaplecze usługowe odpowiadające wymogom międzynarodowym.

Miejscowości o znaczeniu ogólnokrajowym to takie, które ze względu na swoje znaczne walory krajoznawcze czy wypoczynkowe są ogólnie znane w całej Polsce jako miejscowości turystyczne, a które dzięki dogodnym powiązaniom komunikacyjnym i niezłemu stosunkowo zapleczu usługowemu są przedmiotem zainteresowania szerokich rzesz mieszkańców całego kraju. Walory turystyczne tych miejscowości oraz ich turystyczne zagospodarowanie nie są jednak tego rzędu, aby stanowiły poważniejszą atrakcję dla turystów zagranicznych.

Miejscowości o znaczeniu regionalnym mają walory krajoznawcze lub wypoczynkowe oraz warunki komunikacji i zaplecze usługowe tego rzędu, że mogą one być przedmiotem zainteresowania przede wszystkim mieszkańców danego regionu, lecz nie przyciągają szerokich rzesz mieszkańców całego kraju.

Miejscowościom o znaczeniu lokalnym przypisano również charakter krajoznawczy, krajoznawczo-wypoczynkowy lub wypoczynkowy. Uznano, że znaczenie lokalne ma 2110 miejscowości, wśród których 539 o charakterze krajoznawczym, 713 krajoznawczo-wypoczynkowym i 858 - wypoczynkowym. Część z nich pełni równocześnie funkcję ośrodków wypoczynku świątecznego.

Opracowaniem nawiązującym do przedstawionego wyżej "Wykazu ..." jest ukończona w 1974 roku "Wstępna klasyfikacja miejscowości turystycznych w Polsce" /S. Wawrzyniak + zespół, 1974/. Miejscowość turystyczną zdefiniowano tu następująco: "... jest to jednostka osadnicza w sensie administracyjnym /miasto, wieś/, w której występuje stale lub okresowo ruch turystyczny wywołany walorami turystycznymi". Uznając również za podstawowe funkcje krajoznawczą i wypo-

czynkową, w porównaniu z "Wykazem ..." wzbogacono zakres informacji, podając oprócz funkcji podstawowej także funkcję uzupełniającą czyli wynikającą z tytułu istnienia w miejscowości ruchu związanego z wypoczynkiem świątecznym. Wyodrębniono też funkcję lecznictwa uzdrowiskowego.

Ze względu na brak jednolitych kryteriów porównawczych dla skupisk ruchu krajoznawczego i wypoczynkowego - podział miejscowości według ich znaczenia /rangi/ został wykonany odrębnie dla jednostek osadniczych o funkcji krajoznawczej i dla miejscowości, których funkcję określono jako wypoczynkową.

Efektem "Wstępnej klasyfikacji ..." było przeanalizowanie około 2700 miejscowości o walorach krajoznawczych /oraz około 3600 miejscowości dysponujących walorami wypoczynkowymi/. Na podstawie przyjętych kryteriów oraz wyników weryfikacji konsultacyjnej wytypowano ostatecznie 987 miejscowości, które pod względem rangi przedstawiają się następująco:

ranga I - 60 miejscowości

ranga II - 197 miejscowości

ranga III - 730 miejscowości

Ranga I w przybliżeniu odpowiada międzynarodowej, II - ogólnokrajowej, III - regionalnej.

Pod względem funkcji miejscowości podzielono w sposób następujący:

funkcja krajoznawcza - 480 miejscowości

-"- mieszana - 125 -"

-"- wypoczynkowa - 382 -"

Znaczenie wspomnianej już funkcji wypoczynku świątecznego uznano za lokalne i jeśli funkcja ta występuje jako jedyna, miejscowość nie znalazła się w wykazie.

Ostateczna wersja klasyfikacji miejscowości turystycznych - nych wykorzystująca wyniki opisanej wyżej pracy oraz wykonanej później "Klasyfikacji miejscowości turystycznych w Polsce" /St. Wawrzyniak 1975/ została przedstawiona w opracowaniu pt. "Klasyfikacja turystyczna miejscowości i terytorialnych jednostek administracyjnych w Polsce" /St. Wawrzyniak 1977/.

Przyjęto następujące założenia:

- a/ występowanie funkcji krajoznawczej w miejscowości jest uzależnione od posiadania przez nią walorów krajoznawczych,
- b/ znaczenie turystyczne miejscowości o funkcji krajoznawczej pozostaje w ścisłej korelacji z rangą walorów i sumaryczną oceną tych walorów,
- c/ czynnikiem zwiększającym znaczenie turystyczne miejscowości o funkcji krajoznawczej jest położenie /w obrębie obszarów z walorami wypoczynkowymi, przy głównych trasach, położenie warunkujące lepszą dostępność komunikacyjną itp./,
- d/ znaczenie turystyczne miejscowości o funkcjach krajoznawczych określa się w czterech przedziałach, nawiązujących do poprzednich klasyfikacji, a mianowicie:
 - międzynarodowe,
 - ogólnokrajowe,
 - regionalne,
 - lokalne,przy czym miejscowości o znaczeniu lokalnym wyłączone zostały z wykazu klasyfikacyjnego.

W odniesieniu do poszczególnych miejscowości przeprowadzono podwójną analizę. Po pierwsze oceniono rangę miejscowości z punktu widzenia występujących w niej walorów krajoznawczych; po wtóre - określono typ miejscowości, uwzględ-

dniając występujące potrzeby w zakresie ich zagospodarowania turystycznego. Do celów tej ostatniej klasyfikacji wykorzystano wyniki prac zawarte w "Planie kierunkowym zagospodarowania turystycznego Polski" /1971/ oraz we "Wstępnej ocenie rangi, walorów i zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych w Polsce" /1976/. Poza tym przyjęto następujące kryteria i zasady klasyfikacji:

a/ do miejscowości o znaczeniu międzynarodowym, czyli I kategorii zaliczono:

- wszystkie miejscowości, których walory krajoznawcze otrzymały łączną ocenę najwyższą /przedział I/,
- kilka miejscowości, które wprawdzie nie mają najwyższej oceny walorów, jednak w przewodnikach międzynarodowych wymieniane są w grupie najciekawszych pod względem turystycznym /Białowieża, Porenin, Żelazowa Wola itd./,

b/ do miejscowości o znaczeniu ogólnokrajowym, czyli II kategorii zaliczono:

- wszystkie miejscowości, których walory oceniono bardzo wysoko /przedział II/,
- wszystkie miejscowości zakwalifikowane jako ośrodki krajoznawcze, nawet jeśli sumaryczna ocena ich walorów była nieco niższa,
- wszystkie pozostałe miasta wojewódzkie, nawet jeśli ich walory nie odpowiadały dwóm pierwszym kategoriom,
- wybrane miejscowości o niższej randze walorów /przedział III/ stanowiące podstawowe cele ogólnokrajowe w obrębie tras i obszarów turystycznych oraz miejscowości będące głównymi punktami wypadowymi w obszary parków narodowych, jeśli z innych względów

nie zostały zakwalifikowane do I lub II kategorii miejscowości krajoznawczych.

c/ do miejscowości o znaczeniu regionalnym, czyli II kategorii zaliczono:

- miejscowości o walorach mieszczących się w przedziale III, z wyłączeniem zaliczonych wcześniej do kategorii II oraz tych, które nie są objęte ruchem ogólnokrajowym /o słabej dostępności, położone poza ważniejszymi trasami ruchu i poza obszarami turystycznymi/;
- niektóre wybrane miejscowości o randze walorów mieszczącej się w przedziale IV, lecz położone w obszarach turystycznych i przy ważniejszych trasach ruchu turystycznego.

W myśl przyjętych wyżej kryteriów okazało się, że funkcje krajoznawcze pełni 613 miejscowości, przy czym w 153 jednostkach występują jednocześnie funkcje wypoczynkowe. Znaczenie międzynarodowe ma 24 miejscowości, ogólnokrajowe - 145; 443 miejscowości ma znaczenie regionalne.

W wykonanym zestawieniu oprócz oznaczenia rangi miejscowości krajoznawczych /także i wypoczynkowych/ podano informacje dodatkowe charakteryzujące jednostki osadnicze pod względem potrzeb w zakresie ich zagospodarowania turystycznego /wielkie centra, ośrodki, mniejsze zespoły i pojedyncze obiekty krajoznawcze/. Zaznaczono również istniejące i rozwijające się funkcje uzdrowiskowe, drogowe przejścia graniczne oraz miejscowości, w których istnieją warunki do wypoczynku zimowego.

Jednym z podstawowych opracowań klasyfikujących miejscowości pod kątem posiadanych przez nie walorów krajoznawczych oraz pod względem potrzeb w zakresie ich zagospoda-

rowania turystycznego jest "Plan kierunkowy zagospodarowania turystycznego Polski", którego generalnym projektantem był O. Rogalewski /1971/. Za zasadnicze kryterium przy klasyfikacji występujących walorów krajoznawczych uznano w tym planie czas zwiedzania uwzględniający zainteresowania przeciętnego turysty. Jako krajoznawcze walory punktowe /w odróżnieniu od obszarowo występujących walorów powierzchniowych/ wytypowano 425 miejscowości i pojedynczych obiektów, które podzielono na trzy grupy:

- wielkie centra krajoznawcze,
- ośrodki krajoznawcze,
- mniejsze zespoły i pojedyncze obiekty krajoznawcze.

Wielkie centra krajoznawcze to miasta dysponujące dużą ilością obiektów z grupy walorów dóbr kultury, stanowiące przy tym najczęściej również największe ośrodki współczesnych osiągnięć gospodarczych i kulturalnych kraju. Miasta te mają bogatą historię, zarówno dawną jak i najnowszą. Są one tymi celami turystyki krajoznawczej, które obywatel naszego kraju powinien poznać już w okresie szkolnym, a które stanowić będą również podstawowe cele krajoznawcze turystyki zagranicznej w Polsce. Czas zwiedzania wielkich centrów powinien trwać od dwóch do czterech dni. Zaliczono tu osiem miast: Warszawę, Kraków, Gdańsk, Wrocław, Poznań, Szczecin, Toruń i Lublin.

Do ośrodków krajoznawczych zakwalifikowano te miasta, które dysponują obiektami zabytkowymi, często mają walory osiągnięć współczesnych, a czasem także historii najnowszej lub środowiska przyrodniczego. Miejscowości te stanowią cele, które turysta krajowy powinien poznać w drugim etapie - w okresie aktywności zawodowej, natomiast turysta zagraniczny w razie głębszego zainteresowania się

naszym krajem. Przy typowaniu ośrodków krajoznawczych uwzględniono także walory położone w pobliżu tych miast. Uznano, że 57 miast odpowiada kryterium ośrodków krajoznawczych; czas ich zwiedzania określono na jeden do dwóch dni.

Trzecią, najliczniejszą grupą są mniejsze zespoły i pojedyncze obiekty krajoznawcze. Czas pobytu w nich nie powinien przekraczać w zasadzie kilku godzin. Wytypowano ogółem 420 miejscowości i pojedynczych obiektów, które stanowić miały cele wycieczek krajoznawczych, odbywanych dla pogłębienia znajomości kraju oraz zaspokojenia specjalnych zainteresowań określonych grup turystów.

Dla poszczególnych miejscowości uwzględniono dominujący rodzaj walorów krajoznawczych; gdy jednak występują różne rodzaje walorów w stopniu równorzędnym, określono je jako mieszane. Zbiorowi wszystkich walorów w każdej miejscowości nadano rangę krajoznawczą od I - najwyższej do III - najniższej. Rangę najwyższą mają wszystkie wielkie centra, 8 ośrodków i 17 mniejszych zespołów i pojedynczych obiektów, rangę drugą - pozostałe ośrodki krajoznawcze oraz 140 mniejszych zespołów i pojedynczych obiektów.

Uznano, że miejscowości o walorach krajoznawczych powinny być objęte jednym z trzech następujących typów zagospodarowania: wyposażeniem kompleksowym, wyposażeniem częściowym lub przystosowaniem walorów.

Wyposażenie kompleksowe miejscowości polega na właściwym przystosowaniu walorów do zwiedzania oraz takim wyposażeniu, które zapewni turystom pobyt w miejscowości przez okres minimum jednej doby. W pierwszej więc kolejności niezbędna staje się realizacja bazy noclegowej i żywieniowej, a także urządzeń towarzyszących i usługowych.

Istotą wyposażenia częściowego miejscowości jest lokali-

zacja w niej urządzeń umożliwiających spożycie posiłku podstawowego /baza gastronomiczna/ oraz krótki wypoczynek.

Przystosowanie walorów natomiast ogranicza się do odpowiedniego przysposobienia przedmiotów zainteresowania do zwiedzania i wyposażenia ich otoczenia w niezbędne urządzenia obsługowe i towarzyszące /parkingi, kioski z pamiątkami, sanitariaty itp./. Wyposażenie kompleksowe przewidziane było dla 202 miejscowości, w tym dla wszystkich wielkich centrów i ośrodków, wyposażenie częściowe otrzymało 141 miejscowości; walory krajoznawcze w pozostałych jednostkach osadniczych oraz większość pojedynczych obiektów podlegać miały najskromniejszej formie zagospodarowania, a mianowicie przystosowaniu.

Cennym opracowaniem w zakresie waloryzacji miejscowości krajoznawczych jest "Wstępna ocena walorów krajoznawczych Polski" /B. Mikułowski 1976/. Efektem pracy jest ocena pod względem występowania walorów krajoznawczych około 1800 analizowanych miejscowości. Uwzględniono elementy występujące punktowo, tj. obiekty i miejscowości, nie zajmowano się natomiast walorami o charakterze wielkoprzestrzennym, do których zaliczono np. parki narodowe, górskie zespoły krajobrazowe, jeziora względnie trasy widokowe.

W sumie rozpatrzono kilkanaście rodzajów walorów, które ujęto w podziale na cztery grupy, a mianowicie:

- walory środowiska przyrodniczego,
- walory dóbr kultury,
- walory współczesnej działalności człowieka,
- inne atrakcyjne walory.

Wykaz miejscowości sporządzono na podstawie ogólnokrajowych przewodników turystycznych i specjalistycznych.

W ocenie walorów w poszczególnych miejscowościach zasto -

sowano metodę bonitacji punktowej. Każdy z elementów stanowiących przedmiot zainteresowania krajoznawczego został oceniony wstępnie w skali czterostopniowej /proporcjonalnie do rangi/. Uzyskane wyniki ocen miejscowości stanowią sumę punktowych wartości poszczególnych obiektów, które oprócz wyżej wymienionych wstępnych ocen uwzględniają liczbowe wskaźniki rodzajowe /np. zabytki - 4 pkt; zakłady pracy - 3; parki zabytkowe 2; rezerваты przyrody - 1 pkt/. Dodatkowo zastosowano tzw. współczynnik redukcji, który jest zależny od liczby obiektów w miejscowości i występuje poczynając od dwóch obiektów. Maksymalny stopień redukcji nie przekroczył 80%.

Za najzasobniejsze w walory krajoznawcze uznano: Warszawę, Kraków, Wrocław, Toruń, Poznań, Gdańsk, Szczecin i Lublin, które uzyskały oceny powyżej 60 punktów. Ponad 15 punktów uzyskało w sumie 205 miejscowości i obiektów /bądź zespołów/ położonych poza miejscowościami. Te właśnie jednostki osadnicze oraz pojedyncze walory uznać można - zdaniem B. Mikułowskiego - za atrakcyjne w skali kraju. Regionami, w których ma miejsce szczególna ich koncentracja, są województwa południowej i centralnej Polski. Najmniej miejscowości oraz pojedynczych obiektów o dużej atrakcyjności występują w pasie pojezierzy, szczególnie zaś na Pojezierzu Pomorskim.

2.2. Waloryzacje częściowe

W podrozdziale tym omówiono ważniejsze prace, w których dokonano klasyfikacji bądź typologii jednostek osadniczych z uwzględnieniem kilku albo nawet tylko jednego rodzaju walorów krajoznawczych. Scharakteryzowano także niektóre opracowania traktujące wprowadzić kompleksowo walory kra-

joznawcze, jednak ograniczające zbiór miejscowości do jednorodnych pod względem statusu /np. wyłącznie miasta/, liczby ludności /np. miasta średnie/, czy też do wszystkich atrakcyjnych krajoznawczo jednostek osadniczych, ale położonych w określonym regionie Polski /np. w wybranym województwie, w części kraju/.

Do pierwszego typu opracowań należy rozprawa doktorska B. Mikułowskiego pt. "Zabytki architektury jako walory krajoznawcze na tle zasobów turystycznych Polski" /1976/ oraz na jej podstawie napisany artykuł "Zabytki architektury w turystycznej gospodarce przestrzennej kraju" /B. Mikułowski 1978/.

Ogólnie biorąc autor uważa, że znaczenie zabytków architektury dla turystyki jest uzależnione nie tylko od ich rangi, czyli głównie od wartości artystycznej i historycznej, ale również od dostępności komunikacyjnej i położenia w stosunku do terenów i ciągów /tras/, na których ma miejsce wzmożony ruch turystyczny. Zarówno dostępność komunikacyjna jak i położenie zabytków należą do bardzo istotnych elementów atrakcyjności krajoznawczej. One to między innymi decydują o tym, że zabytkowe obiekty lub zespoły o mniejszej wartości artystycznej cieszą się niekiedy większą popularnością i są częściej odwiedzane niż zabytki o randze wyższej.

Ze względu na bardzo liczny zbiór wszystkich zabytków w Polsce /około 35 tysięcy w ponad 10 tysiącach miejscowości/, analizie poddano tylko zabytki należące do dwóch najwyższych klas weryfikacyjnych: zerowej i pierwszej. W myśl kryteriów artystyczno-historycznych te właśnie obiekty oraz zespoły zabytkowe mają znaczenie międzynarodowe i ogólnokrajowe, stanowiąc tym samym - tak obecnie jak i w

przyszłości - zasadnicze cele ruchu turystycznego w zbiorze walorów krajoznawczych określanych mianem dóbr kultury.

Zgodnie z powyższym założeniem objęto analizą 1479 obiektów /i zespołów/ rozmieszczonych w 889 miejscowościach. Traktując miejscowości jako podstawowe przestrzenne jednostki badawcze, oceniano je pod względem znaczenia turystycznego, a następnie usystematyzowano według typów. Koncepcja typologii została oparta na powiązaniach przestrzennych między walorem miejscowości, jej dostępnością komunikacyjną a położeniem w układzie tras i obszarów turystycznych. Wyodrębniono pięć typów jednostek osadniczych:

- główne centra ogólnokrajowe - 8 miejscowości,
- ośrodki docelowe i cele etapowe ogólnokrajowe - 85 miejscowości,
- podstawowe cele ogólnokrajowe w obrębie tras i obszarów turystycznych - 173 miejscowości,
- elementy kompleksu walorów w obrębie tras i obszarów turystycznych - 201 miejscowości,
- miejscowości nie objęte ruchem ogólnokrajowym ze względu na peryferyjne położenie lub niski walor - 422 jednostki osadnicze.

W skali kraju występuje wyraźne zróżnicowanie pod względem rozmieszczenia miejscowości z zabytkami najwyższej i wysokiej rangi. Szczególnie uprzywilejowane są rejony Polski Południowej, a zwłaszcza Dolny Śląsk /województwa: jeleniogórskie, legnickie, wałbrzyskie, wrocławskie i opolskie/, także województwo miejskie krakowskie. Województwami o najmniejszej liczbie wartościowych zabytków są: łomżyńskie, ostrołęckie i białostockie.

W podsumowaniu pracy B. Mikulowski precyzuje między in-

nymi następujące wnioski:

- obszary wypoczynkowe są z reguły pozbawione miejscowości z zabytkami,
- zabytki stanowią zasadniczy walor większości jednostek osadniczych o charakterze krajoznawczym w Polsce,
- wskazane byłoby przeanalizowanie zabytków niższych grup wartości, co w pewnym sensie zmodyfikowałoby przedstawiony wyżej obraz.

Wśród prac traktujących wprowadzić kompleksowo zagadnienie walorów krajoznawczych, jednak ograniczających zbiór miejscowości wyłącznie do miast /w ujęciu formalnym/ jest "Typologia miast posiadających walory krajoznawcze pod kątem potrzeb obsługi turystyki przyjazdowej" /1975/^{2/}.

Analizą objęto wszystkie miasta w Polsce, oceniając je przede wszystkim w aspekcie występowania walorów krajoznawczych, czyli takich cech samego miasta lub poszczególnych jego obiektów /także zespołów i kompleksów/, które powodują chęć ich zwiedzenia, a zaznajomienie się z nimi jest wskazane ze względów dydaktycznych. Duże znaczenie przypisano zagadnieniom struktury przestrzennej miast, koncentrując się zwłaszcza na takich jej cechach, które mogą wpływać na atrakcyjność, sposób zwiedzania oraz zagospodarowanie turystyczne. Jednocześnie uznano za niecelowe przeprowadzenie szerszej analizy istniejącego stanu bazy turystycznej, której wielkość /przez swój niedobór / i tak pozostaje nieadekwatna do rangi krajoznawczej miejscowości.

^{2/} Opracowanie wykonane przez Pracownię Bydgoską Instytutu Turystyki na zlecenie Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN /Problem węzłowy 11. 2.1., gr. temat. 09., temat 2, zad. badawcze 3/.

Zakładając, że wielkość miasta odgrywa istotną rolę w sposobie i treści zwiedzania, a niekiedy nawet pobytu w nim - dokonano podziału miast na cztery grupy wielkości: powyżej 100 tys., 30 do 100 tys., 5 do 30 tys., i poniżej 5 tysięcy mieszkańców. Przy ustalaniu kryteriów oceny atrakcyjności krajoznawczej uwzględniono wszystkie istniejące dotychczas klasyfikacje poszczególnych walorów, wzięto pod uwagę szereg dodatkowych cech podnoszących atrakcyjność, takich jak:

- duże nagromadzenie obiektów i zespołów,
- monumentalność i kubatura obiektów, występowanie cech stylowych,
- interesujące podania historyczne lub legendy towarzyszące walorom podstawowym,
- cechy unikalne walorów krajoznawczych.

Syntetycznej oceny atrakcyjności turystycznej miast dokonano, przyjmując podział na pięć grup atrakcyjności / A, B, C, D, E/.^{3/} Przynależność miasta do jednej z grup została uwarunkowana posiadaniem przez nie określonego zbioru walorów krajoznawczych i cech towarzyszących. Występowanie walorów o bardzo niskiej atrakcyjności lub ich brak wskazywało na konieczność zakwalifikowania miasta do grupy E - miast nieatrakcyjnych turystycznie /krajoznawczo/. Z ogólnej liczby 836 miast polskich, 443 zostało zaliczonych do atrakcyjnych. W zbiorze tym znalazło się 181 miast zakwalifikowanych do grupy D. Nie stanowią one zasadniczych celów krajoznawczych; zwiedzane są najczęściej przy okazji

- 3/ Grupa A - miasta bardzo atrakcyjne krajoznawczo
" B - miasta atrakcyjne krajoznawczo
" C - miasta dość atrakcyjne krajoznawczo
" D - miasta o niewielkim stopniu atrakcyjności krajoznawczej
" E - miasta nieatrakcyjne krajoznawczo.

przejazdu lub pobytu w mieście w innym celu.

Opracowaniem ograniczającym w założeniach zbiór jednostek osadniczych do miast określonego przedziału wielkości jest praca pt. "Przestrzenne aspekty organizacji zwiedzania miast średniej wielkości posiadających walory krajoznawcze" /R. Przybyszewska-Gudelis, K. Mączewska - Pilch 1977/.

Analizą atrakcyjności krajoznawczej objęto 88 miast w grupie wielkości od 30 do 100 tysięcy mieszkańców /według stanu na 31.XII.1975 r./. Miasta oceniono w pięciu grupach atrakcyjności /A, B, C, D, E/. Za atrakcyjno krajoznawczo uznano 55 miast trzech pierwszych grup^{4/}, 20 miast grupy D oceniono jako cechujące się niewielką atrakcyjnością, natomiast 13 miast, które znalazły się w grupie E - określono jako nieatrakcyjne krajoznawczo. W opracowaniu dokonano oceny miast atrakcyjnych krajoznawczo w Polsce północnej pod kątem wartości historyczno-zabytkowych^{5/}.

Przedmiotem oceny 22 miast średnich w tej części kraju były takie cechy jak: stopień zachowania i czytelność historycznego układu urbanistycznego, wartość zabytkowa, historyczna i artystyczna poszczególnych zabytków architektury i budownictwa, a także zasoby muzealne zgromadzone w danych miastach. Przyjęto tzw. kryteria podstawowe i pomocnicze wyróżniając w ich obrębie kilka cech, którym przypisano skalę punktową. Wykorzystano przy tym w szerokim zakresie metody i wyniki prac K. Pawłowskiego i M. Witwickiego /1968, 1969/, dotyczących ocen wartości historycz-

4/ Grupa A - miasta bardzo atrakcyjne krajoznawczo /16/
" B - miasta atrakcyjne krajoznawczo /21/
" C - miasta dość atrakcyjne krajoznawczo /18/

5/ Autor - K. Mączewska - Pilch.

no-zabytkowych miast w Polsce. Uzyskana suma punktów pozwoliła na wyodrębnienie pięciu grup miast o różnym stopniu atrakcyjności dla turystów.

Kolejną próbę oceny zabytkowych układów miast pod względem krajoznawczym podjął M.A. Grabiszewski w rozpoczętej w roku 1978 pracy pt. "Zabytkowe układy miast jako walor krajoznawczy"^{6/}.

^{6/} Temat realizowany jest jako rozprawa doktorska w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Gdańskiej.

WALORY KRAJOZNAWCZE - PODZIAŁ, OCENA, STRUKTURA PRZESTRZENNA

Na całokształt problematyki związanej z walorami krajoznawczymi składają się te elementy i zjawiska oraz ich cechy charakterystyczne, które stanowią przedmiot zainteresowania naszym krajem w czasie wояży turystycznych, a niekiedy podróży odbywanych w innych celach^{7/}. Rozpatrując więc walory krajoznawcze uwzględnić należy przede wszystkim:

- stan zachowania, stopień przystosowania do zwiedzania oraz sposób ekspozycji walorów, co ma poważny wpływ na ich atrakcyjność jako przedmiotów zainteresowania turystycznego,
- układ przestrzenny walorów - czynnik szczególnie ważny w aspekcie ich zagospodarowania lub przystosowania,
- istniejące klasyfikacje walorów, przeprowadzone pod kątem potrzeb turystyki i to zarówno w podziale rzeczowym, jak też systematyzując je pod względem rangi i atrakcyjności,
- inne klasyfikacje i opisy dotyczące działków walorów prowadzone w pierwszym rzędzie do celów pozaturystycznych, które stanowić mogą podstawę oceny rangi krajoznaw -

^{7/} Walory krajoznawcze stanowią jeden z typów walorów turystycznych; przedmiotem zainteresowania turystycznego są także walory wypoczynkowe i specjalistyczne.

czej /np. katalogi, wykazy, przewodniki, zawierające szczegółową charakterystykę wartości przedmiotów, obiektów, zespołów i zjawisk/.

Wzrastający z roku na rok ruch turystyczny, a tym samym udział w nim coraz liczniejszych kręgów ludności, powoduje konieczność udostępnienia jak najszerszego zakresu interesujących przedmiotów, obiektów, miejsc i przejawów życia. Ulega zmniejszeniu liczba miejscowości, w których nie można by było stwierdzić przedmiotów atrakcyjnych dla osób przybyłych spoza niej, tym bardziej że turyści zwracają uwagę w czasie wyjazdów krajoznawczych nie tylko na powszechnie udostępnione walory, ale także na wiele elementów pozwalających im poszerzyć wiedzę zawodową i zaspokoić osobiste zainteresowania.

3.1. Pojęcie waloru krajoznawczego

O. Rogalewski /1971, 1973, 1974/ nie precyzuje bliżej pojęcia waloru krajoznawczego, stwierdzając, że "... wszyscy w zasadzie turyści interesują się czterema dziedzinami, które w związku z tym można traktować jako zasadnicze walory krajoznawcze".

Autorzy Planu przestrzeni ego zagospodarowania turystycznego Polski do roku 1990 /1973/ uważają, że walory krajoznawcze są to: "... wartości, które stanowią lub stanowić będą podstawowe elementy zainteresowania w turystycznym ruchu krajoznawczym". Takie właśnie pojęcie walorów krajoznawczych upowszechniło się najbardziej.

Kierując się tymi ustaleniami R. Przybylska = Gudelis oraz S. Iwicki /1973/ w odniesieniu do wielkich centrów krajoznawczych uwzględniają jako walory tylko takie, które

są obecnie i będą w przyszłości przedmiotem zainteresowania krajowego i zagranicznego ruchu turystycznego o charakterze krajoznawczym. Za bardzo ważną cechę wszyscy wyżej wymienieni autorzy uznają ich znaczenie dydaktyczno-wychowawcze.

B. Miłukowski /1976/ używa pojęcia walor krajoznawczy nie tylko dla określenia cechy: dla przykładu każdy zabawkowy obiekt, który powoduje zainteresowanie turystów, stanowi walor /krajoznawczy/.

B. Bar i A. Doliński /1970/ uważają, że walorem krajoznawczym jest każdy rejon, miejscowość albo szlak turystyczny, które posiadają charakterystyczne osobliwości krajobrazowo-turystyczne.

T. Chudoba i L. Dzierżanowski /1972/ w miejsce terminu "walor" używają określenia "obiekt krajoznawczy", rozumiejąc przez to: "... obiekt lub odpowiednio urządzony fragment krajobrazu stwarzający warunki dla działalności kontemplacyjno-poznawczej".

J. Gieźgała /1976/ wyraża pogląd następujący: "... ogół naturalnych i niematerialnych dóbr można określić umownie jako idealne dobro turystyczne nie wytworzone specjalnie dla turysty, lecz dane przez naturę, historię lub działalność ludzką, skierowane dla innych celów niż turystyczne". Dodaje przy tym, że dobra te stanowią zasadniczą siłę przyciągania turysty, kształtując strukturę ruchu turystycznego w czasie i przestrzeni, a ponadto nie są konkurencyjne dla produkcji materialnej ze względu na słabe walory lokalizacyjne. Termin "idealne dobro turystyczne" użyty przez J. Gieźgałę rozumiany jest więc podobnie do określenia "walor turystyczny".

Także J. Warszńska i A. Jackowski /1978/ nie konkretyzują

bliżej pojęcia przedmiotów zainteresowania krajoznawczego, definiują natomiast walory turystyczne jako: "... zespół elementów środowiska naturalnego oraz elementów pozaprzrodniczych, które - wspólnie lub każde z osobna - są przedmiotem zainteresowania turysty".

M.A. Grabiszewski /1977/ proponuje definicję: "Walory krajoznawcze - to zespół dóbr naturalnych oraz stworzonych przez człowieka w różnych okresach historycznych, a także współcześnie, w celach zaspokojenia szerokiego wachlarza potrzeb; obecnie przez swe znaczenie naukowe, historyczne, artystyczne, estetyczne i inne /ogólnie biorąc - poznawcze/ stanowią lub mogą stanowić - często niezależnie od sposobu użytkowania - przedmiot zainteresowania turystycznego".

Autorzy niniejszej pracy uważają, że "Walory krajoznawcze - to zespół dóbr naturalnych i antropogenicznych, które dzięki swemu znaczeniu poznawczemu, estetycznemu, patriotycznemu i dydaktycznemu stanowią lub mogą stanowić w przyszłości przedmiot zainteresowania turystycznego".

3.2. Dotychczasowy stan badań w zakresie systematyki walorów krajoznawczych

Przed wyszczególnieniem podziału walorów krajoznawczych, przyjętego w niniejszej pracy, celowa wydaje się charakterystyka dotychczasowych poglądów na ten temat.

W "Planie kierunkowym ..." /1971/ oraz przyjmującym częściowo jako ustalenia "Planie przestrzennego zagospodarowania ..." /1973/ dokonano podziału walorów krajoznawczych na cztery rodzaje:

- środowiska przyrodniczego /osobliwości przyrody jako elementy punktowe oraz charakterystyczne zespoły krajo-

brazowe jako elementy powierzchniowe/,

- dóbr kultury /zabytki archeologiczne, architektury, budownictwa i techniki, a także muzea, obiekty folkloru oraz sztuki ludowej, wreszcie miejsca ważnych wydarzeń historycznych, tereny zgrupowania większych ilości dóbr kultury i obszary występowania przejawów tradycyjnej kultury ludowej/,
- historii najnowszej /miejsca walk narodu polskiego w latach 1918-45, punkty symbolizujące działania w dłuższych okresach czasu i na większych obszarach/,
- osiągnięć współczesnych /miasta i obszary świadczące o największych osiągnięciach gospodarczych, technicznych i kulturalnych/.

Według O. Rogalewskiego /1971, 1974/ zasadnicze walory krajoznawcze rozpatrywać należy z uwzględnieniem podziału na:

- a/ dobra kultury,
- b/ tradycyjną kulturę ludową,
- c/ środowiska przyrodnicze,
- d/ współczesne osiągnięcia człowieka.

Ad a/. Walory krajoznawcze określone mianem dóbr kultury powinny obejmować: obiekty archeologiczne, dzieła budownictwa, urbanistyki i architektury, dzieła sztuk plastycznych, pamiątki historyczne, materiały archiwalne, kolekcje i zbiory, materiały biblioteczne, obiekty techniki i kultury materialnej, pracownie i warsztaty, dokumenty i przedmioty po wybitnych działaczach i twórcach. Wyodrębniającą się grupą walorów dóbr kultury są walory historii najnowszej. W klasyfikacji O. Rogalewskiego obejmują one miejsca walk narodu polskiego w latach 1918-21 i 1939-45. Poza miejscami konkretnych bitew lub zbrodni hitlerow-

skich, są to także punkty, które symbolizują działania w dłuższych okresach i na większym obszarze, jak również miejsca i obiekty związane z walkami o wyzwolenie społeczne naszego narodu oraz z naciskiem germanizacyjnym.

Ad b./ Do najcenniejszych w skali światowej zalicza O. Rogalewski walory tradycyjnej kultury ludowej - przede wszystkim ze względu na ich cechy egzotyczne /odczuwane szczególnie silnie przez turystów zagranicznych/, barwność, dynamizm i, z reguły, autentyzm.

AD c/. W skład walorów krajoznawczych środowiska przyrodniczego wchodzić powinny:

- zróżnicowane, charakterystyczne zespoły krajobrazowe, do których zalicza się: wybrzeża morskie, pojezierza i góry, a także wielkie partie wyżyn i nizin. W grupie tej znalazły się również punkty widokowe, które jako takie umożliwiają rozległe obserwacje terenu i dlatego mogą być traktowane jako swoistego rodzaju walor krajoznawczy,
- osobliwości przyrodnicze, na które składają się: fragmenty pierwotnego, naturalnego środowiska przyrodniczego, rzadkie i charakterystyczne obiekty przyrody nieożywionej /skały, groty, jaskinie, wodospady itp./,
- rzeki i akweny o szczególnych walorach krajobrazowych /fakt ich wyodrębnienia jako osobnej grupy tłumaczy autor specyfiką środowiska przyrodniczego oraz strukturą przestrzenną różniącą się znacznie od poprzednich dwóch grup/.

Ad d/. Do walorów krajoznawczych współczesnych osiągnięć człowieka powinno się - według O. Rogalewskiego - zaliczyć przykłady wybitnych osiągnięć technicznych i naukowych, interesujące przejawy życia kulturalnego oraz wielkie mia-

sta będące centrami nowoczesnej cywilizacji, ośrodkami życia kulturalnego, administracyjnego itp. W grupie nazwanej osiągnięciami technicznymi znalazły miejsce takie elementy jak: nowoczesne rozwiązania i zespoły urbanistyczne, nowoczesne zakłady i obiekty przemysłowe, w szczególności wyróżniające się wielkością oraz charakterystycznymi profilami produkcyjnymi, wielkie, nowoczesne urządzenia komunikacyjne, obiekty użyteczności publicznej, obiekty naukowo-techniczne, obiekty budownictwa wodnego - zwłaszcza wielkie zapory wodne, a także wystawy i targi. Do grupy nazwanej ciekawymi przejawami życia kulturalnego zaliczono imprezy muzyczne i teatralne jak również wystawy artystyczne, festiwale itp. W grupie centrów nowoczesnej cywilizacji występują walory krajoznawcze, które oprócz obiektów i instytucji atrakcyjnych turystycznie jako specyficzną wyróżniają cechą wielkomiejskości. .

R.Przybyszewska-Gudelis i S.Iwicki /1973/ oraz autorzy "Typologii miast ..." /1975/ rozpatrują walory krajoznawcze według nieco zmodyfikowanego podziału O.Rogalewskiego, a mianowicie jako:

1. Walory krajoznawcze dóbr kultury,
2. Walory krajoznawcze osiągnięć gospodarczych,
3. Walory krajoznawcze związane z wydarzeniami historycznymi, /w tym szczególnie z okresu II wojny światowej/,
4. Walory krajoznawcze środowiska przyrodniczego.

B.Mikułowski /1976/, nawiązując także do systematyki walorów krajoznawczych O.Rogalewskiego, proponuje ujęcie ich w podziale na cztery następujące grupy:

- a/ walory środowiska przyrodniczego, a w nich: rezerwaty przyrody, skałki i grupy skał, jaskinie i groty, głązy narzutowe, punkty widokowe, parki i ogrody zabytkowe,

- drzewa będące pomnikami przyrody, wąwozy, doliny przełomowe, wodospady, źródła i wywierzyska,
- b/ walory dóbr kultury, czyli: zabytki architektury i budownictwa, ośrodki folkloru i sztuki ludowej, muzea, stanowiska archeologiczne,
- c/ walory współczesnej działalności człowieka, tzn.: udostępnione do zwiedzania zakłady pracy, zapory i stopnie wodne, stadniny koni, kolejki górskie, latarnie morskie,
- d/ inne atrakcyjne walory, które nie zostały objęte zakresem żadnej z trzech powyższych grup.

Zdaniem B. Bara i A. Dolińskiego /1970/ walory krajoznawcze dzielą się na trzy następujące grupy:

- środowisko przyrodnicze, którego zewnętrznym przejawem jest krajobraz oraz występujące na jego obszarze osobliwości przyrodnicze,
- dobra kultury, tj. obiekty, które ze względu na swą wartość historyczną, poznawczą i kulturalną podlegają ochronie,
- obiekty współczesnej gospodarki, techniki, nauki i kultury.

Od wszystkich wspomnianych wyżej podziałów walorów krajoznawczych odbiega podział stosowany przez T. Chudobę i L. Dzierżanowskiego /1972/. Za podstawę podziału autorzy przyjmują trzy grupy środowisk, w ramach których można wyodrębnić różne rodzaje obiektów krajoznawczych. Do środowisk tych należą:

- środowisko naturalne obejmujące lasy, zbiorniki i ciek wodne oraz masywy nagich skał,
- środowisko rolnicze obejmujące pola uprawne, łąki i pastwiska oraz zabudowę wsi i miast o charakterze rolniczym,

- środowisko zurbanizowane, przez które autorzy rozumieją zarówno wielkie aglomeracje miejskie jak i nieduże miasta o wyraźnie nierolniczym charakterze.

Poza podziałem na trzy grupy środowisk autorzy wyróżniają wszystkie muzea oraz miejsca walk i męczeństwa na terenie Polski.

J. Warszyńska i A. Jackowski /1978/ uwzględniając motywy, jakimi kieruje się turysta, dzieli walory turystyczne na wypoczynkowe, specjalistyczne i krajoznawcze. Do tych ostatnich zaliczają:

- osobliwości przyrodnicze /m.in. parki narodowe, rezerwaty, pomniki przyrody/,
- elementy kultury materialnej i duchowej /zabytki, folklor, obiekty kultu narodowego/,
- dziedzinę współczesnych osiągnięć społeczeństwa.

Przedstawienie najważniejszych podziałów walorów krajoznawczych ma na celu prezentację panujących w tym zakresie poglądów oraz naświetlenie kryteriów kwalifikacji przedmiotów zainteresowania turystycznego. Zauważyć można, że chociaż przeważający nurt podziału wywodzi się z klasyfikacji O. Rogalewskiego, to poszczególni autorzy reprezentują nieco odmienne podejście do zakresu rzeczowego walorów krajoznawczych. Stosunkowo duża dowolność panuje poza tym na odcinku nazewnictwa poszczególnych poziomów klasyfikacji /patrz tab. 1/.

Walory krajoznawcze - jako jeden z typów walorów turystycznych - dzielą się, zgodnie z tabelą 2, na cztery rodzaje, dla których proponuje się następujące nazwy:

- walory krajoznawcze dóbr kultury,
- pamiątki historyczne,

Tabela 1

Walory krajoznawcze - nazewnictwo poszczególnych poziomów klasyfikacyjnych

Określenie poziomu	Autor	O. Rogalewski "Podstawy zagospodarowania turystycznego Polski"	"Plan kierunkowy zagospodarowania turystycznego Polski" / O. Rogalewski	"Plan przetrzennego zagospodarowania Polski" do r. 1990"	R. Bar, A. Doliński "Turystyka"	T. Chudoba, L. Dzierżanowski, "Geografia turystyczna Polski"	J. Gieźgała "Turystyka w gospodarstwie narodowym"	R. Przybyszewska-Gudelis, Iwicki S. "Turystyczne zagospodarowanie przestrzenne Torunia jako wielkiego centrum krajoznawczego"
Pierwszy poziom podziału walorów krajoznawczych		- dziedziny - zasady - walory kraj., - grupy	- rodzaje	- rodzaje	- grupy	- grupy środowisk - kategorie /wyobłąbnie- no je nie- zależnie od grup środowisk/	- niematerialne dobra turystyczne - miejsca turystyczne - grupa, - element idealnego dobra	- grupy
Drugi poziom podziału walorów krajoznawczych		- podstawowy walor krajoznawczy - dziedziny, - grupa			- grupy obiektów	- rodzaje obiektów krajoznawczych - grupy obszarów zurbanizowanych		
Trzeci poziom podz. walorów krajoznawczych		- rodzaj						

- walory krajoznawcze osiągnięć współczesnych,
- walory przyrodnicze i krajobrazowe.

3.3. Propozycje podziału /systematyki/ walorów krajoznawczych

3.3.1. Podział i charakterystyka walorów krajoznawczych dóbr kultury

Dobra kultury należą do najliczniejszych i najbardziej popularnych walorów krajoznawczych:

Pierwsza w Polsce definicja dobra kultury /albo zabytku/ została ustalona rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polski z dnia 6 marca 1928 roku i m.in. zawierała stwierdzenie, że "... jest to każdy przedmiot, tak ruchomy jak i nieruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną, stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej i zasługujący wskutek tego na zachowanie". Współczesna ustawa w sprawie ochrony dóbr kultury z 1962 roku mówi: "... dobrem kultury w rozumieniu ustawy jest każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla rozwoju dziedzictwa kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową i artystyczną".

Do walorów krajoznawczych dóbr kultury należą:

- a/ zabytki architektury, budownictwa i urbanistyki,
- b/ zabytki techniki,
- c/ zabytki archeologiczne,
- d/ tradycyjna kultura ludowa,
- e/ dzieła sztuk plastycznych,
- f/ inne materialne dokumenty przeszłości.

Ad. a/. Zabytki architektury, budownictwa i urbanistyki obejmują: obiekty zabytkowe, zespoły zabytkowych budowli, historyczne założenia urbanistyczne miast, historyczne układy zabudowy osiedli wiejskich oraz zespoły architektoniczno-krajobrazowe.

Klasyfikacja poszczególnych gatunków walorów krajoznawczych wchodzących do grupy zabytków architektury, budownictwa i urbanistyki została przeprowadzona na podstawie dwóch zasadniczych typów źródeł:

- materiałów rozpatrujących poszczególne gatunki walorów pod kątem ich wartości naukowej, artystycznej i historycznej,
- materiałów uwzględniających walory krajoznawcze jako przedmiot zainteresowania turystycznego.

Do pierwszego typu źródeł należy przede wszystkim katalog Biblioteki Muzealnictwa i Ochrony Zabytków pt. "Zabytki architektury i budownictwa w Polsce" /1971-73/ stanowiący zweryfikowane drugie wydanie "Spisu zabytków architektury i budownictwa" /1964/. Zasadą katalogu jest, że wszystkie epoki historyczne i wszystkie rodzaje zabytków traktuje się jednakowo. Podział na pięć grup wartości zabytków został dokonany w zależności od ich znaczenia naukowego, artystycznego i historycznego, a także stopnia powszechności występowania. Katalog nie uwzględnia historycznych układów urbanistycznych z powodu konieczności zastosowania odmiennych kryteriów, innych niż przy ocenie miast i ośrodków zabytkowych. Istotną sprawą jest natomiast zastosowanie klasyfikacji w stosunku do "zabudowy". Terminem tym określa się pewną grupę zabytków o rozmaitej wartości, celem objęcia jej opieką konserwatorską. Dotyczy to na przykład zabytkowych wsi, chociaż w

spisie wymienia się tylko najbardziej wartościowe chałupy czy zabudowania gospodarcze. Terminem zabudowa objęto też obudowę rynku względnie ulic, w spisie podając tylko najwartościowsze elementy.

Niezwykle cennym rozszerzeniem opisanej poprzednio pozycji jest opracowany przez Instytut Sztuki PAN "Katalog zabytków sztuki" ukazujący się od 1953 roku^{8/}. Zawiera szczegółową charakterystykę poszczególnych zabytków, natomiast w wypadku miejscowości - informacje o jej historii.

W klasyfikacji zabytków przydatnym materiałem są także mapy zabytków poszczególnych województwa /w granicach danego podziału administracyjnego/.

Kolejną pozycją rozpatrującą dobra kultury pod względem ich wartości naukowej, artystycznej i historycznej jest "Sztuka polska przedromańska i romańska od schyłku XIII wieku" /1971/ stanowiąca pierwszy człon cyklu pt. "Dzieje sztuki polskiej od czasów najdawniejszych do współczesności". Zapoczątkowuje ona publikacje nowej syntezy dziejów polskiej kultury artystycznej, pojmowanej w ścisłym związku funkcjonalnym z historią przemian społecznych narodu.

Wśród materiałów należących do źródeł omawiających wartości artystyczną i naukową walorów dóbr kultury znajduje się również "Historia sztuki polskiej" /T. Dobrowolski, i W. Tatarkiewicz red. 1965/.

Drugim typem źródeł są materiały uwzględniające walory krajoznawcze jako przedmiot zainteresowania turystycznego. Ich cechą charakterystyczną jest uprzednio dokonana selekcja i wskazanie tych zabytków, które - zdaniem autorów - mogą i powinny w zasadniczy sposób zainteresować turystów.

^{8/} Edycja tego cyklu nie została jeszcze zakończona.

Ogólnie biorąc, publikacje te zawierają /najczęściej dość subiektywną/ ocenę rangi i atrakcyjności zabytków. Do najważniejszych opracowań w tym zakresie należą:

1. "Atlas zabytków architektury w Polsce" /J. Łoziński, A. Miłobędzki 1967/, a w nim katalog zabytków, zawierający skrótowo ujęty opis rodzaju, historii i stylu. Dla ułatwienia orientacji w wartości licznych i różnorodnych budowli zabytkowych przyjęto w katalogu specjalne oznaczenia: dwiema gwiazdkami wyróżniono kilkadziesiąt obiektów najbardziej wybitnych, o wysokim poziomie i oryginalnych cechach - nawet w skali europejskiej, jedną gwiazdką zaznaczono kilkaset zabytków, stanowiących reprezentatywne przykłady architektury ziem polskich. "Atlas ..." zawiera tylko obiekty i zespoły zabytkowe, nie uwzględnia natomiast przykładów przestrzennych układów urbanistycznych.

2. Przewodniki turystyczne po Polsce:

- A. Bajcar /1974/ - "Polska. Przewodnik turystyczny",
- "Przewodnik po Polsce" /1976/ oraz przewodniki po poszczególnych województwach /według dawnego podziału administracyjnego/.

W przewodnikach tych przyjęto również zasadę wyróżniania gwiazdkami walorów o najwyższej randze i atrakcyjności.

Ad b/. Zabytki techniki obejmują swym zakresem między innymi dawne kopalnie, huty, warsztaty, środki transportu, maszyny, konstrukcje, instrumenty naukowe i wyroby szczególnie charakterystyczne dla historycznych form gospodarki, techniki i nauki. Trudność w wyłonieniu tej grupy walorów krajoznawczych stanowi brak katalogów oraz innych opracowań, które klasyfikowałyby zabytki techniki pod względem ich wartości historycznych, artystycznych lub

innych. Interesujące i przydatne są opinie specjalistów rozpatrujących obiekty techniki w ujęciu historycznym i traktujących je jako ważną pozycję w dziejach cywilizacji, jednak najczęściej tylko w formie artykułów i w sposób wycinkowy /H. Jost 1966/. Dopiero pod koniec 1973 roku ma się ukazać pierwszy zeszyt katalogu zabytków techniki, obejmujący swym zakresem przestrzennym województwo radomskie.

Stare obiekty techniki i kultury materialnej muszą spełniać określone kryteria, aby można je było zakwalifikować w poczet zabytków i aby mogły stać się przedmiotem rzeczywistego zainteresowania w turystycznym ruchu krajoznawczym. Najwyższą wartość przedstawiają oczywiście obiekty dochowane do chwili obecnej w stanie sprawności niewiele mniejszej niż w okresie właściwej eksploatacji. Zabytki techniki nieczynne i zachowane w niepełnej formie mogą być również udostępnione do zwiedzania; ich atrakcyjność krajoznawcza jest jednak mniejsza.

Ad c/. Zabytki archeologiczne tworzą obiekty najstarszej historii ludzkości. Do chwili obecnej zachowało się bardzo wiele tego typu zabytków, równocześnie każdego roku dokonuje się nowych odkryć, pochodzących z różnych okresów, od najstarszej epoki kamienia - paleolitu /około 130 tys. lat p.n.e./ aż po wczesne średniowiecze /1250 r. n.e./.

Zabytki archeologiczne można rozpatrywać w podziale na kilka gatunków. Do najważniejszych należą:

- grodziska , czyli pozostałości umocnionych osad, których najokazalszym elementem są najczęściej zachowane stożki lub wały konstrukcji ziemno-drewnianej,
- kurhany - nasypy ziemne lub kamienno-ziemne, które

wznoszono nad grobami,

- jaskinie - naturalne utwory skalne, w których mieszkał człowiek pradziejowy,
- miejsca kultu - związane z różnymi systemami wierzeń,
- ośrodki produkcyjne i wydobywcze, do których zaliczyć można ośrodki hutnicze, piece garncarskie, kopalnie oraz centra innych wyspecjalizowanych wytwórczości,
- osady otwarte, nieobronne - mniejsze lub większe skupiska chat stanowiące niekiedy załazki wsi,
- cmentarzyska z grobami oznaczonymi kamieniami.

Do najważniejszych opracowań systematyzujących i klasyfikujących /pod względem turystycznym/ zabytki archeologiczne w Polsce należą: "Przewodnik archeologiczny po Polsce" /K. Gąsowski, A. Kempisty 1973/ oraz "Zabytki archeologiczne jako walor krajoznawczy" /J. Rajces 1975/.

Ad d/. Tradycyjna kultura ludowa stanowi stosunkowo trudną do zbadania grupę. Podobnie jak w wypadku zabytków techniki, tak i w tym, brak jest bowiem opracowań, które inwentaryzowałyby i systematyzowały jej wszystkie przejawy.

Tradycyjną kulturę ludową powinno się rozpatrywać w podziale na dwie bardzo szerokie sfery. Są to zjawiska z zakresu kultury duchowej, które można by określić mianem folkloru /taniec, śpiew, muzyka, literatura ludowa, podania i obrzędy/ oraz świat przedmiotów, a więc sztuka ludowa /meble, wycinanki, tkanina dekoracyjna, strój ludowy, narzędzia pracy, ceramika oraz przedmioty o znaczeniu kultowym i obrzędowym/. Wiele autorów zalicza do sztuki ludowej także budownictwo. Ponieważ zarówno katalogi, spisy oraz inne opracowania traktujące o zabytkach architektury i budownictwa /wspomniane wyżej/ uwzględniają w swoim za-

kresie także obiekty ludowego budownictwa drewnianego i murowanego, stąd słuszne wydaje się zaliczenie tego budownictwa do grupy walorów zabytków architektury, budownictwa i urbanistyki.

Wśród opracowań omawiających zagadnienie tradycyjnej kultury ludowej wymienić należy dwie pozycje autorstwa J. Grabowskiego /1967; 1977/: "Sztuka ludowa - formy i regiony w Polsce" i "Sztuka ludowa - charakterystyki - porównania - odrębności", a także pracę J. Rajcesa /1974/ "Stan i ocena turystycznych walorów tradycyjnej kultury ludowej w Polsce".

Ad e/. Dzieła sztuk plastycznych obejmują swoim zakresem rzeźbę, malarstwo, grafikę, dekorację, rzemiosło artystyczne. Miejscem ekspozycji dzieł plastycznych są najczęściej muzea, galerie, salony wystawowe. Autorzy zajmujący się walorami krajoznawczymi uważają zazwyczaj muzea za odrębną grupę walorów. Tymczasem muzeum jako takie stanowi przedmiot zainteresowania turystycznego ze względu na nagromadzone w nim zbiory, a niekiedy również obiekt, w którym muzeum ma swoją siedzibę. Przede wszystkim jednak jest ono instytucją, która gromadzi, przechowuje, konserwuje i udostępnia dobra kultury o bardzo szerokim i zróżnicowanym zakresie. Ponadto muzea prowadzą badania naukowe i działalność oświatową, a także współdziałają w upowszechnianiu nauki i sztuki z instytucjami, organizacjami i stowarzyszeniami o podobnych celach.

Ów niezwykle szeroki zakres zadań, jakiemu mogą odpowiadać zbiory eksponowane w muzeach, wyznacza tej instytucji wyjątkowe miejsce wśród walorów krajoznawczych. Nie wydaje się jednak celowe ani konieczne tworzenie z nich odrębnej grupy walorów. Podstawą waloryzacji krajoznawczej

są zbiory, a ściślej - reprezentowane przez nie treści i ranga. W klasyfikacji jednostkowej walorów podobnie traktuje się zbiory archeologiczne w muzeum oraz zbiory zgromadzone i odpowiednio udostępnione w rezerwacie lub parku archeologicznym. Forma przedstawienia eksponatów pełni dodatkowo pożyteczną funkcję dydaktyczną, a przy tym podwyższa atrakcyjność waloru. Podobnym przykładem są skanseny względnie parki etnograficzne, w których gromadzi się zarówno zabytki architektury jak i sztuki ludowej oraz zabytki techniki i kultury materialnej. Dzieła sztuk plastycznych stanowią więc wyodrębnioną grupę walorów krajoznawczych, niezależnie od sposobu ich eksploatacji /muzea, galerie plenerowe, wystawy okolicznościowe itp./.

Ad f/. Inne materialne dokumenty przeszłości stanowią bardzo liczną grupę walorów krajoznawczych: Wchodzi tu:

- materiały archiwalne i biblioteczne /akta, dokumenty, korespondencja, księgi, fotografie, rękopisy, autografy, starodruki, mapy, plany, ryciny, nuty/,
- pracownie i warsztaty wybitnych twórców i działaczy, jak również dokumenty i przedmioty związane z ich życiem i działalnością.

Analizę walorów krajoznawczych dóbr kultury przedstawiono na rys. 1.

3.3.2. Podział i charakterystyka pamiątek historycznych

Wyodrębniając pamiątki historyczne jako osobny rodzaj walorów krajoznawczych, uznaje się ważność pewnych zaistniałych w przeszłości faktów dziejowych, potrzebę popularyzowania ich oraz zapoznawania się z nimi przez pokolenia współczesne.

Przez pojęcie pamiątek historycznych rozumiane tu są wszystkie wydarzenia i zjawiska historyczne udokumentowane dla późniejszych pokoleń w formie autentycznych relikwów przeszłości bądź pomników, tablic pamiątkowych, opisów albo za pomocą przekazu ustnego, a także podania historyczne i legendy. Zakres czasowy tego rodzaju walorów sięga od najdawniejszych okresów naszej historii, przechodząc po zakończeniu II wojny światowej we współczesność. Granica chronologiczna nie może być tu ściśle określona; należy sobie zdać sprawę, że z upływem lat będzie ona ulegać przesunięciom. W dobie dynamicznych przemian w większości dziedzin naszego życia wydarzenia mające miejsce w okresie kilku powojennych lat trudno zaliczyć do współczesnych. Dlatego też proponuje się przesunięcie "czasowej granicy" pamiątek historycznych w stosunku do dotychczas uznawanej i włączenie do nich zjawisk związanych z pierwszym okresem kształtowania się władzy ludowej w Polsce.

Dochowane do chwili obecnej oryginalne pozostałości materialne stanowiące dokument /lub efekt/ działalności wybitnych postaci lub też będące materialną pamiątką wydarzeń są - w myśl ustawy o ochronie dóbr kultury - zabytkiem, a więc mogą należeć tak do walorów krajoznawczych dóbr kultury jak i do pamiątek historycznych.

Pamiątkami historycznymi o specyficznej wymowie są miejsca, na których odbywały się znaczące dla naszej historii wydarzenia /bitwy, walki powstańcze, zgromadzenia itp./.

W skład pamiątek historycznych wchodzi więc następujące grupy walorów;

- upamiętnione i godne uwagi wydarzenia i miejsca historyczne, które zapisały się w dziejach naszego narodu w

okresie od początku istnienia państwowości polskiej, a także ważne miejsca związane z działalnością wybitnych i zasłużonych osób,

- miejsca pamięci narodowej obejmujące okres począwszy od wybuchu powstań narodowych na Śląsku i w Wielkopolsce do lat okupacji hitlerowskiej,
- miejsca i obiekty związane z podaniami historycznymi i legendami.

Przedmiotem największego zainteresowania, a jednocześnie - nie o szczególnym znaczeniu patriotycznym i dydaktycznym są miejsca pamięci narodowej określane również jako walory krajoznawcze historii najnowszej. Uwaga masowej turystyki zwrócona jest przede wszystkim ku miejscom pamięci narodowej okresu II wojny światowej, które dzieli się następująco^{9/}:

- a/ miejsca związane z walkami we wrześniu 1939 roku,
- b/ miejsca związane z ruchem oporu,
- c/ miejsca martyrologii narodu polskiego,
- d/ miejsca związane z wyzwoleniem naszego kraju przez Wojsko Polskie i Armię Radziecką.

Atrakcyjność poszczególnych miejsc pamięci narodowej jest różna; niektóre - dzięki swej wyjątkowej wymowie - zaliczane są do walorów krajoznawczych o najwyższej randze w skali kraju^{10/}.

Analizę walorów krajoznawczych i rodzajów pamiątek historycznych przedstawiono na rys. 3.

^{9/} Patrz A. Foss i Z. Werner /1975/.

^{10/} Kryteria atrakcyjności turystycznej - patrz rozdz. 4.

3.3.3. Podział i charakterystyka walorów krajoznawczych osiągnięć współczesnych

Ten rodzaj walorów krajoznawczych rozpatrzony został z uwzględnieniem podziału na trzy grupy:

1. Przykłady wybitnych osiągnięć technicznych, gospodarczych oraz naukowych.
2. Ośrodki wielkomiejskie stanowiące równocześnie centra współczesnej cywilizacji kraju.
3. Interesujące przejawy życia kulturalnego.

Przedmiotem największego zainteresowania w turystycznym ruchu krajoznawczym są walory grupy pierwszej. Zasadniczym opracowaniem w tym zakresie jest artykuł T. Żabińskiej "Walory krajoznawcze współczesnych obiektów kultury materialnej" /1975/, którego celem jest m.in.: "... próba uporządkowania współczesnych obiektów kultury materialnej z punktu widzenia teoretycznych i utylitarnych potrzeb turystyki krajoznawczej". Jako współczesne przyjmuje autorka te obiekty, które powstały w okresie istnienia Polski Ludowej. Uważa poza tym, że należałoby także uwzględnić niektóre ważne obiekty powstałe w okresie wcześniejszym, ale w Polsce Ludowej silnie doinwestowane, rozbudowane i o zmienionym często profilu produkcji. Jednym z ujęć przeprowadzonej próby systematyki i klasyfikacji współczesnych obiektów kultury materialnej jest rozpatrywanie według wybranych działów i gałęzi gospodarki narodowej. Ujęcie takie pokrywa się z przyjętym w niniejszej pracy podziałem przykładów wybitnych osiągnięć technicznych, gospodarczych oraz naukowych na poszczególne gatunki walorów, a mianowicie:

- a/ nowoczesne rozwiązania i zespoły urbanistyczne / głównie budownictwo mieszkaniowe i usługowe/,

- b/ nowoczesne zakłady i obiekty przemysłowe; w szczegól -
ności wyróżniające się wielkością oraz charakterystycz-
nymi procesami produkcyjnymi /budownictwo przemysłowe
wraz z profilem produkcji/,
- c/ wielkie i nowoczesne urządzenia komunikacyjne,
- d/ obiekty budownictwa wodnego,
- e/ obiekty użyteczności publicznej,
- f/ obiekty i urządzenia rolnicze.

Zbiór walorów krajoznawczych osiągnięć współczesnych ma charakter otwarty i jest w sensie czasowym nieograniczony, stanowi bowiem jedną z tych grup walorów, która z biegiem czasu najbardziej będzie się zmieniała - powiększając się o nowoczesne obiekty, z jednoczesną utratą atrakcyjności obiektów i zespołów starszych.

Ad 2/. Ośrodki współczesnej cywilizacji stanowią wyodrę-
bnioną grupę walorów krajoznawczych osiągnięć współczes-
nych. W skład tych ośrodków wchodzi największe miasta,
pełniące obok funkcji centrów kulturalnych również rolę
kluczowych ośrodków gospodarczych, usługowych i adminis-
tracyjnych. Do grupy tej zaliczyć można wszystkie miasta
będące siedzibami województw w okresie przed nowym po-
działem administracyjnym oraz kilka stolic nowych woje-
wództw, a mianowicie Toruń, Częstochowę, Słupsk, Radom ,
Wałbrzych, Bielsko-Białą oraz niektóre miasta, ze wzglę-
du na swe położenie nie pełniące ważniejszych funkcji ad-
ministracyjnych, jak Gdynia i największe miasta GOP-u.

Ad 3/. W grupie walorów określanej mianem interesujących
przejawów życia kulturalnego wyróżnia się:

- a/ działalność teatrów i instytucji muzycznych,
- b/ wystawy artystyczne,
- c/ festiwale,

- d/ targi, jarmarki,
- e/ uroczyste obchody rocznic i świąt,
- f/ inne imprezy.

Analizę walorów krajoznawczych z grupy osiągnięć współczesnych przedstawiono na rys. 2.

3.3.4. Podział i charakterystyka walorów przyrodniczych i krajobrazowych ^{11/}

Rozpatrując zagadnienie w ujęciu systematycznym i jednocześnie uwzględniając układ przestrzenny oraz rangę przyrodniczą walorów, sklasyfikować można walory krajoznawcze środowiska przyrodniczego w trzech podstawowych grupach:

- a/ charakterystyczne zespoły krajobrazowe,
- b/ parki i ogrody,
- c/ osobliwości przyrody ożywionej i nieożywionej.

Ad a/. Charakterystyczne zespoły krajobrazowe są według O. Rogalewskiego /1974/ jednym z największych walorów turystycznych Polski i mają istotne znaczenie w rozwoju krajowej turystyki krajoznawczej i wypoczynkowej. Spośród 81 podstawowych regionów krajobrazowych /S. Jarosz 1968/ wyznaczono obszary o szczególnych walorach krajobrazowych, tj. wybrzeże morskie, pas pojezierzy oraz góry, w których występują różne typy krajobrazu. Ponadto atrakcyjne zespoły

^{11/} W niniejszym podrozdziale wykorzystano przede wszystkim opracowania M. Dombrowicz:

- 1° Walory środowiska przyrodniczego w: "Typologii miast ..." /1975/
- 2° Walory krajoznawcze środowiska przyrodniczego we: "Wstępnej ocenie ryngi, walorów i zagospodarowania turystycznego ..." /1976/.

krajobrazowe występują w mniejszej skali przestrzennej i związane są z określonymi rejonami i miejscowościami.

Znajdą się więc tu:

- wszystkie parki narodowe,
- zatwierdzone prawnie parki krajobrazowe,
- strefy krajobrazu chronionego.

Ad b/. Parki i ogrody - stanowiące kolejną grupę walorów środowiska przyrodniczego - są interesujące przede wszystkim ze względu na swe wielorakie wartości:

- estetyczne, na które składają się dobór oraz pokrój drzewostanu i jego interesująca kompozycja,
- historyczne, wynikające ze stylu kompozycji ogrodowej oraz stopnia zachowania stylu,
- przyrodnicze, będące odbiciem zachowanego wiekowego drzewostanu oraz jego zróżnicowania gatunkowego,
- dydaktyczne - umożliwiające bezpośredni kontakt z przyrodą, jej obserwację i poznanie.

W skład grupy określanej mianem parków i ogrodów wchodzi:

- parki i ogrody zabytkowe /wartościowe parki dendrologiczne czyli arboreta, zabytkowe parki miejskie i wiejskie, parki w otoczeniu pałaców o wyraźnych cechach stylowych/,
- ogrody botaniczne i zoologiczne o interesującej florze i faunie,
- niektóre współczesne parki miejskie o wysokich walorach wypoczynkowych i poznawczych, z ciekawymi urządzeniami kulturalnymi, rekreacyjnymi i usługowymi.

Ad c/. Osobliwości przyrodnicze - grupa najbogatsza pod względem form i ilości obiektów - reprezentowana jest w przyrodzie nieożywionej przez: grupy skał lub skały pojedyncze o charakterystycznych kształtach i pochodzeniu, ja-

skinie i grotty, wodospady, źródła i wywierzyska krasowe, głazy narzutowe oraz przekomy rzeczne i jeziora. W przyrodzie ożywionej grupa ta składa się z utworzonych dla jej ochrony rezerwatów florystycznych i faunistycznych oraz pomników przyrody, będących w przeważającej liczbie okazami pojedynczych drzew, grupami drzew lub alejami, jak też z innych osobliwości nie uznanych dotąd prawnie za pomniki przyrody, lecz charakteryzujących się atrakcyjnością krajoznawczą.

Pomimo swych niewątpliwych wartości, środowisko przyrodnicze jako walor jest jeszcze ciągle niedoceniane w turystyce krajoznawczej, ustępując miejsca innym walorom. Na taki stan rzeczy wpływa między innymi zły system organizacji wycieczek, brak wyeksponowania wielu walorów środowiska przyrodniczego, a także niedostateczne jeszcze zagospodarowanie /przystosowanie do zwiedzania obiektów i zespołów/. W niektórych zaś wypadkach ograniczenie ruchu turystycznego jest świadome i celowe; wynika bowiem z potrzeby ochrony tego środowiska przed szkodliwym wpływem kontaktu z nadmierną liczbą ludności /rezerваты ornitologiczne itp./.

Analizę walorów krajoznawczych z grupy przyrodniczych i krajobrazowych przedstawiono na rys. 4.

3.4. Struktura przestrzenna walorów krajoznawczych

Struktura przestrzenna walorów krajoznawczych wpływa zasadniczo na ich atrakcyjność i system zwiedzania, determinuje także w poważnym stopniu sposoby ich przystosowania lub zagospodarowania. W pracach poświęconych walorom krajoznawczym nie spotyka się szerszych omówień i sprecy-

zowania pojęć w odniesieniu do struktury przestrzennej tych walorów.

Autorzy "Planu kierunkowego ..." /1971/ dzielią walory na:

- punktowe, do których zaliczono miejscowości i obiekty,
- powierzchniowe, czyli "... zjawiska występujące na dużych powierzchniach w specyficznych układach przestrzennych".

Analiza walorów w tym planie dotyczy głównie ich struktury rodzajowej^{12/} w poszczególnych miejscowościach, nato - miast skala planu nie wymaga badań ich struktury przestrzennej.

W "Typologii miast ..." /1975/ stwierdzono generalny podział walorów krajoznawczych występujących w miastach na punktowe /obiekty/ i mające charakter powierzchniowy /zespoły/.

Zwrócono uwagę, że grupę walorów powierzchniowych tworzą - oprócz typowych zespołów zabytkowych - głównie walory przyrodnicze i krajobrazowe.

Ponadto za jedną z podstawowych cech typologicznych wzięto strukturę przestrzenną walorów krajoznawczych w miastach, dzieląc je według ich rozmieszczenia na:

- zespół + rozproszone,
- zespół,
- rozproszone,
- pojedyncze obiekty krajoznawcze.

W pracach dotyczących problemu resortowego 110-05 rozszerza się aktualnie zakres badań nad zagadnieniami stru-

^{12/} Podobnie jak w rozwijającym się zakresie tego planu pracach poświęconych walorom krajoznawczym prowadzonych w zespole B. Mikułowskiego w Instytucie Turystyki - w Oddziale we Wrocławiu w latach 1973-76.

ktury przestrzennej walorów krajoznawczych, uważając ich wzajemne relacje za istotny czynnik rzutujący na system zwiedzania i pobytu w miejscowości, a więc i sposób zagospodarowania turystycznego.

Jednocześnie analizie poddano /M.A. Grabiszewski - w ramach "Wstępnej oceny ..." 1976/ elementy składowe tej struktury, dzieląc je najogólniej na obiekty i zespoły, z których tworzą się kompleksy i systemy krajoznawcze. Za podstawowy element występujący punktowo, liniowo lub powierzchniowo w strukturze przestrzennej walorów uznano obiekt krajoznawczy. Składa się on z jednego waloru albo większej ich liczby, jednak zintegrowanych w ramach takiego układu przestrzennego, który ma charakter jednolity i jest przy tym wyodrębniony spośród innych obiektów lub zespołów. Formą szczególną obiektu krajoznawczego może być większy fragment zabudowy, jak np. ulica, zabudowa placu, rynku. Stwierdzono następnie, że zbiór obiektów tworzy zespół krajoznawczy. Jest on formą bardzo zróżnicowaną, i to w zależności od liczby gatunków walorów, które nań się składają, od sposobu ich powiązań przestrzennych oraz powierzchni, jaką zajmuje.

Do najważniejszych cech charakteryzujących zespoły należą:

- a/ zróżnicowanie gatunkowe walorów krajoznawczych tworzących zespół; przy czym możliwe jest istnienie zespołu z większą liczbą walorów tego samego gatunku,
- b/ brak stref nieciągłości wizualnej między poszczególnymi obiektami tworzącymi zespół,
- c/ istnienie powiązań między obiektami zespołu w jednym z następujących znaczeń:
 - zachowanego historycznego układu przestrzennego, przy

czym elementy tworzące zespół mogą obecnie mieć różne przeznaczenie; każdy z nich może też pełnić odmienną - niż w okresie swego powstania - funkcję, - stworzonego współcześnie układu przestrzennego.

W niniejszej pracy przyjmuje się następujące określenia podstawowych elementów układu przestrzennego walorów krajoznawczych:

Obiekty krajoznawcze są to wyodrębnione strukturalnie i funkcjonalnie budowle /wraz z godnym zwiedzenia wyposażeniem/ bądź inne formy przestrzenne /naturalne lub antropogeniczne/, a także obszary, na których występują okazy flory i fauny, cechujące się wartościami estetycznymi, poznawczymi, dydaktycznymi, patriotycznymi i wskutek tego będące przedmiotem zainteresowania krajoznawczego, przeznaczone do użytkowania turystycznego bądź nieturystycznego.

W miejscowościach obiekty krajoznawcze występują:

- 1/ w odosobnieniu - jeden obiekt,
- 2/ w rozproszeniu - dwa lub więcej obiektów rozmieszczonych w odległości wymagającej osobnego dojścia /dojazdu/ i pozbawionych ciągłości przestrzennej i wizualnej,
- 3/ w zespole - dwa lub więcej obiektów, najczęściej powiązanych problemowo, genetycznie, a niekiedy i funkcjonalnie, pozostających w takiej relacji przestrzennej, która zapewnia możliwość ciągłości zwiedzania /ewentualnie użytkowania/.

Ze względu na duże zróżnicowanie walorów w zespołach krajoznawczych, można w ich strukturze wyodrębnić podzespoły i zgrupowania obiektów wyróżniające się formą i treścią. Zgrupowania obiektów mogą też występować samodzielnie, jeśli istnieje przestrzenne i wizualne powiązanie

obiektów, a brak innych cech niezbędnych do nadania im miana zespołu.

Oprócz obiektów - przedmiotem zainteresowania turystycznego mogą być zjawiska krajoznawcze. Przez zjawisko krajoznawcze rozumie się takie współczesne lub tradycyjne przejawy życia, kultury, gospodarki, które z racji swej rangi oraz spektakularności budzą zainteresowania turystów.

Formą wyższą i bardziej złożoną niż zespół jest kompleks krajoznawczy. Jego elementami składowymi są zarówno obiekty jak i zespoły, które łącznie tworzą wyraźną koncentrację przestrzenną, nadając strukturze charakter wyodrębniającej się całości^{13/}. W myśl takiego stwierdzenia poszczególne obiekty i zespoły muszą zachować względną bliskość, jednak już nie w tak znacznym stopniu jak w zespole. Poza tym w kompleksach krajoznawczych istotnego znaczenia nabierają powiązania liniowe, aczkolwiek występują również i powierzchniowe.

^{13/} Mały Słownik Języka Polskiego /1969/ określa kompleks jako "... zespół przedmiotów lub zjawisk uzupełniających się wzajemnie, tworzących całość".

R o z d z i a ł 4

PODSTAWOWE ELEMENTY ZAGOSPODAROWANIA TURYSTYCZNEGO MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH

Zagospodarowanie turystyczne miejscowości krajoznawczych, podobnie jak zagospodarowanie innych miejscowości /oraz rejonów/ turystycznych, wymaga wyposażenia ich w szereg elementów i urządzeń dyktowanych przez potrzeby ruchu turystycznego i specyfiki krajoznawstwa.

Klasyfikację i charakterystykę urządzeń turystycznych /zwanych również usługami turystycznymi/ niezbędnych we wszystkich rodzajach turystyki, a zapewniających potrzeby bytowe turystów, przeprowadzało szereg autorów, m.in. O.Rogalewski /1969, 1974/, J.Gieźgała /1969/, J.Sierpiński/1973/ L.A.Dębski /1974/ i inni.

Do celów niniejszej pracy najbardziej przydatna wydaje się być klasyfikacja O.Rogalewskiego /1974/, którą autor przeprowadza na tle potrzeb w zakresie zagospodarowania turystycznego. W zagospodarowaniu tym O.Rogalewski wyróżnia trzy podstawowe dziedziny:

- ochronę i przystosowanie do potrzeb ruchu turystycznego walorów turystycznych;
- zapewnienie możliwości dojazdu /dostępności komunikacyjnej/ do obszarów, miejscowości i obiektów stanowiących cel wyjazdów turystycznych;
- zapewnienie turystom niezbędnych warunków egzystencji w miejscu lub na szlaku będącym celem podróży przez wyposa-

żenie tych miejsc w odpowiednie urządzenia obsługowe /głównie noclegowo-żywieniowe/.

Urządzenia umożliwiające zaspokojenie potrzeb turysty w czasie jego podróży O. Rogalewski nazywa bazą materialną turystyki, w której wyróżnia cztery podstawowe elementy: bazę komunikacyjną, żywieniową, noclegową i towarzyszącą.

Wszystkie te urządzenia w zależności od pełnionych przez nie funkcji podzielić można na turystyczne i paraturystyczne. Urządzenia turystyczne to takie, których podstawową funkcją jest obsługa potrzeb ruchu turystycznego i które zostały wybudowane specjalnie dla turystów; paraturystyczne natomiast to te, których zadaniem jest obsługa potrzeb innych gałęzi gospodarki narodowej, a z których turyści korzystają tylko jako jedna z grup użytkowników.

Przedstawiona wyżej ogólna charakterystyka bazy materialnej turystyki odnosi się również do zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych. W miejscowościach tych odróżnienie urządzeń turystycznych od paraturystycznych jest niekiedy dość trudne - w przeciwieństwie do rejonów i miejscowości wypoczynkowych oraz uzdrowiskowych, których funkcja jest najczęściej wyraźnie określona, a rozwój jest na ogół tej funkcji podporządkowany.

Natomiast miejscowościami krajoznawczymi bywają zazwyczaj historyczne jednostki osadnicze, które rozwinęły się w wyniku działania różnorodnych czynników miastotwórczych, a funkcja turystyczna nie jest tu w większości wypadków elementem najważniejszym. Stąd też duża część urządzeń i obiektów usługowych przeznaczonych dla turystów /z wyjątkiem obiektów noclegowych/ służy również lu-

dności miejscowej, podobnie jak szereg obiektów przeznaczonych na potrzeby wewnętrzne jest wykorzystywanych przez osoby przybyłe spoza miejscowości.

Zestaw usług turystycznych zależy powinien od wielkości miejscowości, jej atrakcyjności krajoznawczej, roli funkcji turystycznej, zakładanego czasu pobytu krajoznawczego i innych elementów wynikających z charakteru zwiedzanej miejscowości oraz jej położenia w stosunku do sąsiednich miejscowości i rejonów turystycznych. Z tych też względów niektóre z urządzeń zaliczanych na ogół do paraturystycznych, w określonych warunkach /np. w okresie tzw. sezonu turystycznego/ pełnić będą funkcję urządzeń turystycznych /usług podstawowych/, gdyż zostały zrealizowane głównie z myślą o turystach.

W związku z powyższym, przy omawianiu urządzeń służących turystyce krajoznawczej, autorzy nie dokonują ostatecznego podziału na urządzenia turystyczne i paraturystyczne, wychodząc z założenia, że podział taki najczęściej jest możliwy do przeprowadzenia dopiero na etapie rozwiązywania problemów zagospodarowania poszczególnych miejscowości.

Do najważniejszych urządzeń usługowych, stanowiących podstawowy element zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych, należą obiekty bazy noclegowej. Istnieje szereg klasyfikacji tej bazy, uwzględniających m.in. funkcje obiektów, ich dostępność, gestorów, rodzaj zabudowy, standard wyposażenia i wynikającą z niego kategorię, okres użytkowania oraz inne czynniki różnicujące poszczególne zakłady noclegowe.

Główny Urząd Statystyczny /Turystyka i Wypoczynek 1974/ do turystycznych obiektów noclegowych zalicza: hotele, mo-

tele, domy wycieczkowe, schroniska, schroniska młodzieżowe, kempingi, pokoje gościnne i inne obiekty.

Niektórzy autorzy wyróżniają jeszcze pensjonaty /Z.Kulczycki 1968, O.Rogalewski 1974/ i stacje turystyczne /M. I. Mileska 1963, Z.Kulczycki 1968/ oraz pola biwakowe /O. Rogalewski 1974/. W określonych warunkach geograficznych do bazy noclegowej obsługującej ruch krajoznawczy w miejscowościach zaliczyć można również stacje wodne.

L.A.Dębski /1974/ wyróżnia zakłady hotelarstwa tradycyjnego /hotele miejskie, kongresowe, wczasowe, tranzytowe i małe zakłady hotelowe/ oraz zakłady hotelarstwa komplementarnego i campingi, a wśród nich ważne dla turystyki krajoznawczej: domy wycieczkowe, motele, zajazdy, gospody, schroniska /górskie, nizinne oraz stacje wodne/, campingi /obozowiska/ i pola biwakowe.

Zagadnienia dotyczące stanu i rozwoju bazy noclegowej w Polsce omawia szeroko w swych pracach St.Wawrzyniak /1974, 1975, 1977/. W wykonanej pod jego kierunkiem pracy "Turystyczna baza noclegowa w Polsce - 1970" /1973/ przyjęto podział na bazę otwartą i zamkniętą. Do bazy otwartej zaliczono: hotele i motele, domy turystyczne, wycieczkowe i zajazdy, schroniska, stacje turystyczne, schroniska szkolne, stacje wodne, pensjonaty oraz obozowiska, ośrodki wypoczynku świątecznego, ośrodki turystyczne, campingi i pola biwakowe. W bazie zamkniętej /nieдоступnej dla ruchu krajoznawczego/ znalazły się sanatoria uzdrowiskowe, obiekty Funduszu Wczasów Pracowniczych, obiekty wypoczynkowe zakładów pracy i resortów oraz obiekty kolonijne /poza koloniami w obiektach szkolnych/.

Zarządzenie Przewodniczącego GKKFiT z dnia 20 października 1977 roku w sprawie rodzajów oraz kategorii zakła -

dów hotelarskich i obozowisk turystycznych /Monitor Polski Nr 27 z dnia 3.XI.1977 r./ ustala następujące rodzaje zakładów hotelarskich: hotele, motele, pensjonaty, domy wycieczkowe, schroniska /rozumiane jako schroniska górskie/ i pokoje gościnne oraz obozowiska turystyczne, w których wyróżnia się kempingi^{14/} i pola biwakowe.

Całą bazę noclegową dzieli się też na otwartą /ogólnie dostępną/ i zamkniętą /środowiskową/. Ta ostatnia jest w zasadzie niedostępna dla ruchu krajoznawczego, jednak jej użytkowników trzeba również traktować jako zwiedzających miejscowość i okolice, a więc uprawiających turystykę krajoznawczą. Dotyczy to szczególnie dużych ośrodków wczasowych i uzdrowisk położonych w sąsiedztwie miejscowości krajoznawczych bądź też stanowiących taką miejscowość.

Dla turystyki krajoznawczej istotne znaczenie ma również podział na bazę o eksploatacji całorocznej i bazę sezonową, użytkowaną jedynie w miesiącach letnich. Z podziałem tym często się wiąże charakter zabudowy obiektów, pozwalający na odróżnienie bazy trwałej od bazy lekkiej.

Udział poszczególnych rodzajów bazy noclegowej oraz kategorii obiektów uwzględniać musi strukturę ruchu turystycznego, na którą składa się szereg czynników, m.in. takich jak: wiek, zawód, stopień zamożności, użyty środek lokomocji, a w wypadku turystów zagranicznych - dodatkowo niekiedy ich narodowość. Struktura ta często ma związek z rodzajem walorów krajoznawczych oraz położeniem miejscowości w stosunku do głównych tras turystycznych, granic kraju i największych skupisk ludności.

^{14/} O różnorodności nazewnictwa w dziedzinie turystyki świadczy fakt, że dwa centralne urzędy: GUS i GKT stosują odmienną pisownię w nazewnictwie obozowisk turystycznych /"kempingi" i "campingi"/.

Baza żywieniowa chociaż nie zawsze jest zaliczana do podstawowych urządzeń turystycznych, stanowi jeden z najważniejszych elementów zagospodarowania turystycznego. Bazę żywieniową podzielić można na:

- urządzenia gastronomiczne,
- sklepy i kioski spożywcze,
- zaplecze produkcyjne, magazynowe i transportowe.

Turysta kontaktuje się bezpośrednio tylko z dwoma pierwszymi rodzajami bazy gastronomicznej, korzystając przede wszystkim z usług lokali gastronomicznych.

Niezależnie od motywów lokalizacji zakładów gastronomicznych i stopnia ich wykorzystania przez ludność miejscową, z punktu widzenia potrzeb turysty do bazy żywienia podstawowej należałoby zaliczyć przede wszystkim te lokale, które wydają 3 posiłki podstawowe, w tym głównie obiadowe. Są to restauracje, jadłodajnie i bary szybkiej obsługi, łącznie z barami mlecznymi. Pozostałe lokale gastronomiczne, takie jak kawiarnie, cukiernie, bary kawowe, bistra, bufety, winiarnie, różnego rodzaju punkty gastronomii sezonowej oraz sklepy spożywcze i kioski traktować można jako turystyczne urządzenia usługowe uzupełniające. Niektóre z wymienionych wyżej lokali gastronomicznych często pełnią jednocześnie funkcję miejsc wypoczynku na trasie zwiedzania lub pobytu.

Podobnie jak w bazie noclegowej, liczba, rodzaj bazy żywieniowej i jej standard powinny być proporcjonalne do struktury ruchu turystycznego w danej miejscowości.

Istotne znaczenie tak dla właściwego ukierunkowania procesu zwiedzania, jak i dla zapewnienia pożytecznego i przyjemnego pobytu w miejscowości krajoznawczej, mają

biura obsługi turystów. Do grupy biur o podstawowym znaczeniu dla ruchu turystycznego przyjazdowego zaliczyć można te, w których udzielane są informacje o miejscowości, dokonywane rezerwacje zakwaterowania, posiłków, biletów na imprezy oraz świadczone inne usługi związane z pobytem w miejscowości krajoznawczej.

Jedną z najbardziej wyspecjalizowanych i najstarszych instytucji, zajmujących się obsługą ruchu turystycznego, jest Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, które jak dotąd ma wyłączność świadczenia usług przewoźniczych a swą działalność usługową realizuje przez Biura Obsługi Ruchu Turystycznego.

Ważna rola w obsłudze przyjazdowego ruchu turystycznego przypada centrom i punktom informacji turystycznej. Najważniejszymi placówkami w systemie informacji turystycznej, zlokalizowanymi w większych miejscowościach krajoznawczych, są centra "it". Oprócz nich istnieją punkty "it", które podzielić można na tzw. wzorcowe - wyodrębnione placówki zajmujące się wyłącznie informacją turystyczną i pozostałe - obsługiwane najczęściej przez przeszkolone osoby pełniące równolegle inne funkcje, zazwyczaj związane z obsługą podróżnych.

Do urządzeń związanych z informacją turystyczną zaliczyć można tablice i plansze z planami miejscowości naniesionymi na nie obiektami ważnymi dla turysty, a ponadto napisy informacyjne, kierunkowe i objaśniające. Informację turystyczną wzbogacają również wydawnictwa odnoszące się do zwiedzanej miejscowości /foldery, przewodniki/.

Baza komunikacyjna w odniesieniu do pojedynczych miej-

scowości krajoznawczych obejmuje nieco odmienny zakres niż wtedy, gdy rozpatrywana jest w skali makroprzestrzennej. Układ i rangę szlaków turystycznych wiążących miejscowość krajoznawczą z pozostałymi jednostkami osadniczymi i rejonami krajowymi i niektórymi zagranicznymi trzeba bowiem widzieć jako jeden z czynników wpływających na atrakcyjność miejscowości, a zarazem na wielkość ruchu turystycznego.

Z punktu widzenia składników bazy materialnej miejscowości uwzględnić tu trzeba przede wszystkim wloty dróg zewnętrznych i usytuowane przy nich parkingi, dworce kolejowe, autobusowe, lotniska i porty pasażerskie, sieć dróg wewnętrznych wraz z układem komunikacji zbiorowej, jej przystankami oraz miejsca postoju taksówek. Do bazy komunikacyjnej zalicza się również stacje obsługi samochodów i warsztaty naprawcze, stacje benzynowe, sklepy z akcesoriami motoryzacyjnymi i rowerowymi oraz inne urządzenia obsługi turystów przybywających do miejscowości i poruszających się po niej.

Poszczególne rodzaje urządzeń komunikacyjnych są przestrzennie zróżnicowane w zależności od położenia geograficznego miejscowości i związanymi z nią /lub zdeterminowanymi innymi warunkami/ typami najbardziej rozwiniętej sieci komunikacyjnej.

Ponadto wykazują one obecnie duże tendencje zmian - wobec dynamicznego rozwoju niektórych środków transportu, przede wszystkim motoryzacji, co wpływa na szybkie zwiększanie się udziału autokarów w turystyce zbiorowej i samochodów osobowych w turystyce indywidualnej na niekorzyść do niedawna dominującej komunikacji kolejowej.

Stąd też w układzie przestrzennym miejscowości relatyw-

nie maleje rola dworców kolejowych i autobusowych, a wzrasta znaczenie parkingów, które jako punkty zatrzymań oraz postoju autokarów i samochodów osobowych powinny przejąć choć częściowo liczne funkcje związane niegdyś tradycyjnie z dworcami. Wypływa stąd wniosek, że przy centralnych parkingach należałoby zbudować szereg urządzeń usługowych, lokalizowanych do tej pory przy dworcach lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie.

Wzrastają również pasażerskie przewozy lotnicze i morskie, dlatego też głównie w największych miastach o charakterze krajoznawczym i w miejscowościach nadmorskich lotniska i porty pasażerskie nabierają coraz większego znaczenia.

Do obiektów usługowych, które nastawione są przede wszystkim na obsługę ruchu turystycznego, należą sklepy i kioski pamiątkarskie oraz w dość zróżnicowanym zakresie /uzależnionym od położenia miejscowości krajoznawczej/ sklepy z wyrobami artystycznego rzemiosła ludowego.

Intensywne, niekiedy wyczerpujące fizycznie zwiedzanie, wymaga zorganizowania i urządzenia miejsc wypoczynku specjalnie przeznaczonych dla turystów. Miejsca takie, wyznaczone najczęściej na terenach zielonych, powinny być wyposażone w odpowiednią liczbę ławek, ustawionych w pewnych skupiskach umożliwiających grupowanie uczestników wycieczki w jednym miejscu oraz w zadaszenia zapewniające schronienie w czasie deszczu lub silnego słońca.

Za miejsca wypoczynkowe można również uznać niektóre lokale gastronomiczne /o czym wspomniano wyżej/, przede wszystkim zaliczone do bazy żywieniowej uzupełniającej, w tym również zlokalizowane na świeżym powietrzu ogródki ka-

wiarniane itp. Poza miejscami wypoczynku na pieszych trasach zwiedzania pożądane jest wykorzystywanie przez turystów - krajoznawców ośrodków i miejsc wypoczynku codziennego i świątecznego, zorganizowanych z myślą o stałych mieszkańcach miejscowości krajoznawczej. Ośrodki te są zazwyczaj przepełnione jedynie w dni wolne od pracy i nauki, mogą więc być z pożytkiem wykorzystane przez uczestników wycieczek krajoznawczych w pozostałe dni tygodnia.

Jest celowe i pożądane, aby dążyć do zmian niektórych stereotypów stosowanych w organizacji różnych rodzajów ruchu turystycznego. Osiągnąć to można przez znaczny udział krajoznawstwa w wypoczynku pobytowym, a także wydłużenie czasu trwania wycieczki krajoznawczej w celu zmniejszenia wysiłku związanego z intensywnym zwiedzaniem i przeplatania go okresami rekreacji ruchowej, wykorzystując miejscowe ośrodki i atrakcyjne krajobrazowo obszary podmiejskie.

W związku z tym przy projektowaniu ośrodków wypoczynku codziennego i świątecznego w miejscowościach najbardziej atrakcyjnych krajoznawczo wydaje się niekiedy konieczne zwiększanie liczby miejsc oraz wzbogacanie tych ośrodków elementami zagospodarowania atrakcyjnymi dla przyszłych gości spoza regionu.

Pożyteczny i przyjemny pobyt w mieście powinien również obejmować korzystanie z kulturalnych i rozrywkowych obiektów usługowych. Największe miejscowości krajoznawcze /wielkie centra i niektóre ośrodki/ z racji swego wielkomiejskiego charakteru zapewniają szerokie możliwości życia kulturalnego i uczestnictwa w imprezach rozrywkowych, które są często nieosiągalne w miejscu zamieszkania dla uczestniczących w wycieczkach mieszkańców małych miast -

czek i wsi.

W pozostałych miejscowościach krajoznawczych często odbywają się imprezy kulturalne, folklorystyczne i rozrywkowe, które dla mieszkańców innych regionów kraju i gości zagranicznych stanowić mogą dużą atrakcję. Wydobycie tych cech indywidualnych, niespotykanych gdzie indziej, daje szansę zainteresowania nimi turystów i rozwoju funkcji turystycznej miejscowości. Do obiektów kulturalnych przedstawiających zarazem duże znaczenie dydaktyczne należą muzea, które stanowią jednocześnie walory dóbr kultury i często są urządzone w obiektach zabytkowych. Podobne zadania spełniają wystawy i galerie.

Do "klasycznych" obiektów kulturalnych należą teatry, opery, operetki, filharmonie, odwiedzane przez turystów szczególnie wtedy, gdy szczytą się wysokim poziomem artystycznym lub wykazują wspomniane wyżej cechy indywidualne.

Kina, ze względu na ogólnokrajowe podobieństwo repertuarowe, można traktować raczej jako wypełnienie wolnego czasu, a nie jako jeden z elementów celowego kształtowania programu kulturalnego. Jednak dobry repertuar kinowy może stanowić pewnego rodzaju atrakcję, zwłaszcza dla osób nie mających możliwości /często z powodu braku czasu/ obejrzenia go w miejscu zamieszkania.

Do grupy usług kulturalnych zaliczyć trzeba również kluby i czytelnie. Z kolei wybitnie rozrywkowy charakter mają kabarety, lokale taneczne, dyskoteki, salony gier, cyrki, wesołe miasteczka itp. urządzenia, których istnienie w miejscowości jest bardzo pożądane, zwłaszcza podczas kilkudniowych pobytów turystycznych pod warunkiem dostosowania typu imprez do struktury wiekowej i społecznej turystów.

Ważną rolę odgrywają też imprezy sportowe, zwłaszcza te najatrakcyjniejsze, w czasie których znacznie zwiększa się liczba przyjazdów do miejscowości. Z tego także względu obiekty sportowe w miejscowościach krajoznawczych stanowić powinny jeden z elementów kompleksowego zagospodarowania turystycznego, podwyższających ich atrakcyjność.

Istnieje wreszcie cały szereg urządzeń i obiektów usługowych zaspokajających nie wymienione dotąd potrzeby bytowe turystów. Najważniejsze z tych urządzeń - uwzględniając pełnione przez nie funkcje - podzielić można na następujące grupy:

- 1/ urządzenia obsługi sanitarnej /toalety, hotele dzienne/,
- 2/ urządzenia obsługi finansowej i łącznościowej / punkty wymiany walut, banki PKO i NBP, urzędy pocztowo-telekomunikacyjne/,
- 3/ wypożyczalnie /samochodów, sprzętu sportowo-turystycznego/,
- 4/ niektóre obiekty usług handlowych i rzemieślniczych /sklepy ze sprzętem sportowym i turystycznym, papiernicze, kioski "Ruchu", sklepy z materiałami fotograficznymi i usługowe zakłady fotograficzne, zakłady szewskie, krawieckie itp./,
- 5/ obiekty służby zdrowia /stacje pogotowienia ratunkowego, ośrodki zdrowia, apteki/.

Wiele urządzeń usługowych, o których była mowa w niniejszym rozdziale, zarówno turystycznych jak i paraturystycznych, łączyć można we wspólnych obiektach. Najczęściej takie urządzenia wielofunkcyjne związane są z obiektami hotelowymi /L.A. Dębski 1974/, ale tworzą się również zespo-

ły usług w powiązaniu z urządzeniami komunikacyjnymi /dworce, stacje benzynowe/ i inne.

Obszar, na którym znajdują się obiekty usług turystycznych oraz walory turystyczne wraz z łączącymi je ciągami komunikacyjnymi oraz z drogami dojazdowymi do miejscowości - nazywać można strefą penetracji turystycznej /R. Przybyszewska - Gudelis, 1975/. Wydzielenie tej strefy ma poważne znaczenie w kształtowaniu zagospodarowania turystycznego większości miejscowości, pozwala ono na obserwację systemu zwiedzania i pobytu i prawidłowe wiązanie funkcji zgodnie z kolejnością etapów pobytu.

Wyznaczenie w obrębie strefy penetracji tras zwiedzania daje możliwość skoncentrowania uwagi na tej części strefy, w której ruch turystyczny jest najbardziej intensywny a więc tam, gdzie funkcja krajoznawcza występuje w największym nasileniu.

Szersze omówienie pojęcia strefy penetracji turystycznej znajduje się w pracy R. Przybyszewskiej-Gudelis, K. Mączewskiej-Pilch /1977/.

Poprzednio zagadnienia te były uwzględniane przez R. Przybyszewską - Gudelis i S. Iwickiego /1973/, którzy wyodrębnili:

- obszar penetracji turystycznej,
- podstawową strefę zwiedzania,
- rozszerzoną strefę zwiedzania.

M. Drzewiecki /1973/ wyróżniał natomiast rejony zespołu staromiejskiego o dominującej funkcji turystycznej.

Rozwarstwianie strefowe obszarów miejscowości jest celowe i pożyteczne w planowaniu przestrzennym i organizacji zwiedzania przede wszystkim w większych miastach.

R o z d z i a ł 5

ATRAKCYJNOŚĆ TURYSTYCZNA MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH

5.1. Pojęcie atrakcyjności turystycznej i krajoznawczej

Oceny miejscowości zmierzające do przewidywania wielkości ruchu turystycznego, zarysowania wstępnego programu zagospodarowania turystycznego, a nawet określenie udziału funkcji turystycznej w życiu miejscowości powinny być poprzedzone określeniem ich atrakcyjności turystycznej.

Z pewnością treść wchodząca w zakres tego pojęcia jest niezmiernie złożona /por. m.in. K.Libera 1963, J.Warszyńska i A.Jackowski 1978/, a składające się nań elementy mają wartości względne, trudno wymierne i o różnym znaczeniu, chociażby ze względu na zróżnicowane zainteresowania i cechy osobowościowe turystów.

"Atrakcyjność jest cechą zrelatywizowaną na osobę odbierającego bodźce lub typ osobowości ... oraz na bezpośrednie warunki odbierania wrażeń: ten sam przedmiot może być atrakcyjny dla człowieka wypoczętego, zdrowego, odpowiednio nastawionego psychicznie, a nieatrakcyjny, gdy jest chory" /T.Gołaszewski 1964/.

Dlatego też, prawdopodobnie, mimo częstego omawiania problematyki atrakcyjności turystycznej w literaturze przedmiotu /m.in. K.Libera 1963, S.Ostrowski 1968, O.Rogalewski 1967, 1972 i 1974, J.Szuszkiewicz 1970, J.Gieżgała 1977 S.Wawrzyniak 1976, B.Mikułowski 1976, J.Warszyńska i A.Ja-

ckowski 1978./ i podkreślenia jej przydatności, niewiele prac zawiera oceny miejscowości pod tym względem.

Różnorodność występujących elementów koniecznych do uwzględnienia utrudnia przeprowadzenie oceny^{15/}, a ponadto obecność wśród nich czynników niematerialnych /przede wszystkim emocjonalnych/ wpływa na zmniejszenie jej obiektywizacji.

Barażo istotną z punktu widzenia celowej i ukierunkowanej polityki rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego wydaje się teza O.Rogalewskiego /1967 i 1972/, zgodnie z którą atrakcyjność turystyczna nie jest zjawiskiem statycznym, lecz można ją zmieniać i kształtować^{16/}.

Z ujmowanym w powyższy sposób pojęciem wiążą się następujące elementy składowe atrakcyjności turystycznej, stosowane za O.Rogalewskim /1974/ w pracach Instytutu Turystyki dotyczących tego tematu /np. R.Przybyszewska-Gudelis i zespół 1975 i 1976, B.Mikułowski 1976/:

- ranga walorów turystycznych,
- stan dostępności komunikacyjnej,
- zdolność obsługowa urządzeń turystycznych.

Przedmiotem większości dotychczas przeprowadzonych waloryzacji turystycznych naszego kraju były rejony i miej-

^{15/} Np. K.Libera /1963/ uważa, że "... podstawowymi elementami atrakcyjności turystycznej są piękno, różnorodność i oryginalność natury, zabytki architektury i kultury, folklor. Elementami mogącymi odgrywać przejściowo znaczną rolę są różnego rodzaju imprezy, festiwale i konkursy z dziedziny sztuki czy sportu".

^{16/} Próbę dynamicznej oceny atrakcyjności krajoznawczej Torunia w okresie perspektywicznym podjęli R.Przybyszewska-Gudelis i S.Iwicki /1973/.

scowości wypoczynkowe^{17/}. Wartościowanie dotyczyło więc głównie środowiska geograficznego analizowanego pod kątem potrzeb turystyki wypoczynkowej /zwanej przez niektórych autorów "rekreacją" lub "turystyką pobytową"/ w skali kraju lub poszczególnych rejonów i obszarów. Są to m.in. prace M.I. Mileskiej /1963/, T. Bartkowskiego /1965 i 1974/, B. Kasperskiego /1968/, J. Warszńskiej /1970/, B. Rząd-Górnickiego i A. Walickiego /1971/, M. Patejuka /1974/, S. Rutkowskiego /1975/, S. Iwickiego /1977/.

Elementy krajoznawcze bywają w tych ocenach niekiedy dodatkowo i raczej marginesowo uwzględniane. Np. J. Warszńska metodą bonitacji punktowej dokonuje "ilościowej waloryzacji miejscowości z punktu widzenia turystyki pobytowej i wędrowniej na podstawie kryteriów warunków naturalnych z dodatkowym uwzględnieniem pozaprzyrodniczych wartości krajoznawczych" /J. Warszńska 1970/. Atrakcyjność turystyczna mierzona jest tu sumą wartości poszczególnych walorów turystycznych: elementów środowiska krajoznawczo-rekreacyjnego, elementów specjalistycznych, elementów krajoznawczych oraz punktów dodatkowych wynikających z kombinacji cech.

Ocen stricte krajoznawczych nie znajduje się w literaturze przedmiotu zbyt wiele. Przeglądu waloryzacji krajoznawczych oceniających miejscowości naszego kraju dokonano w rozdziale 2. W większości z nich uwzględniano cechy atrakcyjności krajoznawczej, aczkolwiek główne cele tych prac zazwyczaj nie pozwalały na dogłębną analizę jej pro-

^{17/} Również w literaturze obcej - metody wskaźnikowe Troisi /tzw. wskaźnik preferencji miejscowości/, Hunzíkera czy Benini'ego dotyczą realizowanej frekwencji przez moc recepcyjną bazy noclegowej, a więc odnoszą się do dłuższych pobytów turystycznych, czyli przede wszystkim turystyki wypoczynkowej /za A. Mariottim 1963/.

blematyki.

Badania miejscowości krajoznawczych w aspekcie ich prawidłowego zagospodarowania turystycznego wskazują na konieczność odmiennego niż w pozostałych formach turystyki traktowania pojęcia atrakcyjności. W krajoznawstwie bowiem dominuje element rangi walorów krajoznawczych, tak antropogenicznych jak i naturalnych, wywołujących szczególne zainteresowanie turystów przyjeżdżających do miejscowości. Stan dostępności komunikacyjnej i zdolność obsługi urządzeń turystycznych mogą wskazywać jedynie na bieżące przygotowanie miejscowości do przyjęcia ruchu turystycznego, a więc stanowić element wspomagający dla tej atrakcyjności.

Zagospodarowanie turystyczne nie stanowi składnika atrakcyjności krajoznawczej, chyba że jednocześnie ma walor krajoznawczy /por. rozdz. 3/. Podobnie dobra dostępność komunikacyjna jednostki osadniczej jest cechą sprzyjającą frekwencji turystycznej, jednak bez walorów krajoznawczych nie wpływa na atrakcyjność miejscowości.

Taki stosunek do omawianego tu pojęcia pozwala na traktowanie ocen atrakcyjności krajoznawczej jako predyspozycji planistycznych, z uznaniem materialnej bazy urządzeń obsługi i komunikacji za elementy wtórne, zależne w dużej mierze właśnie od atrakcyjności krajoznawczej. Powyższy tok myślowy prowadzi do następującego sformułowania pojęcia:

"Atrakcyjność krajoznawcza miejscowości jest to charakteryzujący ją zespół cech, który powoduje budzenie zainteresowania tą miejscowością dzięki nieprzeciętnym wartościom estetycznym i poznawczym całej miejscowości, jej obiektów lub występujących zjawisk, czego efektem jest jej

zwiedzanie przez turystów przybyłych specjalnie w tym celu lub osoby, które przebywają w danej miejscowości z innych powodów".

Problematyka atrakcyjności turystycznej sprowadzona do cech miejscowości, które budzą zainteresowanie przybyszów /a także i ludności miejscowej/, wymaga oczywiście analizy tych cech.

5.2. Elementy i czynniki decydujące o atrakcyjności i rozmiarach ruchu turystycznego w miejscowościach krajoznawczych

Zasadniczymi elementami wpływającymi na atrakcyjność turystyczną jest ranga obiektów, ich zespołów oraz zjawisk zaliczonych do walorów krajoznawczych.

Ze względu na główne cele krajoznawstwa, tak emocjonalne jak i poznawcze - przy ocenie walorów krajoznawczych powinny być wzięte pod uwagę zarówno ich aspekty estetyczne, w tym głównie artystyczne, jak i ogólnopoznawcze, dydaktyczne i patriotyczne.

W czasie trwania wояży o charakterze krajoznawczym /wycieczek i wędrówek/ turysta przez zwiedzanie wchodzi w bezpośredni kontakt z otaczającym środowiskiem /por. K. Przeckowski, 1973/.

Przez zwiedzanie rozumie się tu proces poznawczy odbywany zazwyczaj w ruchu, a polegający na percepcji /najczęściej oglądaniu/ miejscowości i obszarów, w których zwiedzający się znajduje, ze zwracaniem szczególnej uwagi na te fragmenty miejscowości oraz zjawiska i przejawy życia w nich występujące, które budzą najżywsze zainteresowanie turysty.

Zasadnicza wartość procesu zwiedzania zawarta jest więc

właśnie w naturalnym kontakcie zwiedzającego z otoczeniem zwiedzanym, chociaż wrażenia uzyskane z tego kontaktu nie są zawsze jednakowe i zależą od wielorakich przyczyn. Mogą one być potęgowane właściwymi efektami kompozycyjnymi, organizacyjnymi, a także pozytywnymi warunkami biometeorologicznymi, oświeceniowymi, a w bardzo dużym stopniu zależą od cech osobowościowych zwiedzającego.

Niesprzyjający zestaw wyżej wymienionych warunków może z kolei wpłynąć na daleko idące obniżenie efektów zwiedzania, czyli wrażeń i wiadomości wyniesionych z wycieczki.

Niemniej, można określić /choć nie w ścisłych i niepodważalnych parametrach/ stopień atrakcyjności turystycznej miejscowości przy średnich, przeciętnych warunkach towarzyszących zwiedzaniu, przyjmując jednocześnie, że nastawienie na świadomą percepcję i chęć zapamiętania zwiedzanego otoczenia są u turystów znacznie silniejsze niż np. u stałych mieszkańców miast. Ci ostatni bowiem przechodząc ulicą nie dostrzegają na ogół form otoczenia, zwłaszcza w poziomie wyższym niż ich pułap wzrokowy.

Mówiąc o zwiedzaniu, zwrócić należy jeszcze uwagę na jego raczej niedocenianą funkcję współuczestniczenia w tworzeniu i kształtowaniu kultury społecznej narodu. Dzięki sztuce, tak urbanistycznej i architektonicznej, jak malarskiej czy rzeźbiarskiej, formy artystyczne przedmiotów użytkowych pochodzenia dawnego lub współczesnego, a obok nich utwory muzyczne wysłuchiwane na koncertach, oglądane sztuki teatralne itp. - na równi z pięknem otaczającego krajobrazu zespołów i obiektów przyrody - kształtują z pewnością wrażliwość przestrzenną, wyczucie artystyczne, stają się źródłem wartości niespotykanych w innych

formach poznania.

Jeśli codzienne życie współczesnej młodzieży toczy się przeważnie w nie zindywidualizowanych, bezimiennych w formie osiedlach mieszkaniowych^{18/} - to jedyną szansą pogłębiania wrażliwości estetycznej w odniesieniu do przestrzeni staje się często celowe zwiedzanie obiektów i zespołów tak naturalnych jak i antropogenicznych o dużych wartościach wizualnych.

Cele poznania kraju przez turystykę będą więc w pełni urzeczywistnione przy szerokim propagowaniu i rozwijaniu form bezpośrednich kontaktów społeczeństwa z naturą, sztuką i pamiątkami historii. "Dzięki sztuce ..." - jak twierdzi S. Szuman /1975/ - "... możemy lub będziemy mogli zrealizować jeden z naczelných postulatów pedagogiki marksistowskiej - postulat wszechstronnego rozwoju i ukształtowania każdego człowieka".

Niemalą rolę w sposobie i efektach percepcji zwiedza - nych miejscowości odgrywa organizacja wycieczek, a w tym przede wszystkim samego zwiedzania. Praktyka wykazuje, że duża część wycieczek zorganizowanych charakteryzuje się zbyt bogatym programem w stosunku do przyjętego czasu pobytu, a zwłaszcza czasu zwiedzania.

Jest to odrębny problem, z pewnością godny szczegól - wych badań, zwłaszcza że optymalna długość pobytu po - trzebna i wystarczająca do zwiedzenia miejscowości nie jest łatwa do określenia i stanowi wartość zmienną w za - leżności od potrzeb poznawczych i emocjonalnych jednos - tek i grup, ich nastawienia /kontemplacyjnego lub reali -

^{18/} Por. tezę wpływu tych środowisk na wyobraźnię przestrzen - ną studentów architektury stawianą przez K. Wejcherta w artykule z 1978 r.

znającego punkt programu wycieczki/ oraz przygotowania intelektualnego /postawa znawcy i postawa dyletanta/.

Na efektywność zwiedzania, zwłaszcza w większych miastach, istotny wpływ ma przestrzenny rozkład walorów turystycznych. Obok łatwych w percepcji obiektów i zespołów o jednolitej treści, w tym np. muzeów gromadzących w sposób uporządkowany określone tematycznie zbiory, istnieją znacznie trudniejsze w odbiorze nie skoordynowane przestrzennie układy obiektów zwiedzania.

Przykładem takim są dzieła architektury, które związane ściśle z usytuowaniem, w oryginalnej formie mogą być oglądane tylko w miejscu swego posadowienia. B. Zevi /1956/ twierdzi, że przypadkowa kolejność zwiedzania obiektów architektury, nie związana z chronologią ich powstania, wpływa na chaotyczne ich poznanie, a ponadto wymaga lepszego przygotowania teoretycznego zwiedzających. W galeriach, muzeach, na koncertach, dzieła można segregować chronologicznie, porządkować według twórców lub według innych pożądanых cech - dzieła urbanistyczne i architektoniczne natomiast są usytuowane przez losy historii. Dlatego też podczas zwiedzania dzieł architektury powinien być zapewniony wysoki poziom oprowadzania wycieczek, powinny być również udostępnione drukowane przewodniki, niezależnie od potrzeby szerszego i lepszego przygotowania społeczeństwa, zwłaszcza młodzieży szkolnej, do właściwej percepcji tego rodzaju obiektów.

Przykłady architektury i urbanistyki oraz budowli technicznych stanowią bowiem główną pozycję w zestawie takich najcenniejszych walorów, które z powodu wzajemnych relacji przestrzennych, symbiozy z otoczeniem oraz, w absolutnej większości, niepowtarzalności form, muszą być

poznawane przez turystów w takim miejscu ich usytuowania.

Oprócz wybitnych obiektów architektury, budownictwa, techniki oraz innych dzieł sztuki /w tym głównie zabytkowych/ wysoką atrakcyjnością odznaczają się elementy krajobrazu związanego najczęściej z topograficznym usytuowaniem miejscowości. W bardzo wielu wypadkach walory zabytkowe wiążą się z krajobrazowymi, co uzasadnione jest genetycznymi cechami i wymogami lokalizacji grodów, miast i zamków, zwłaszcza zaś ich warunkami obronnymi.

Innymi wartościami budzącymi coraz większe zainteresowanie turystów /przede wszystkim młodego pokolenia^{19/} są przejawy życia i procesy produkcyjne. Dynamiczny rozwój gospodarczy, wyrażony w procesach industrializacji i urbanizacji wpływa na zaciekawienie efektami tej działalności, pod warunkiem, że zwiedzane zakłady, obiekty architektoniczne czy zespoły urbanistyczne zawierają cechy oryginalne, niespotykane w miejscu zamieszkania.

Zestaw cech niezbędnych lub podnoszących atrakcyjność krajoznawczą przedmiotów zainteresowania, zwanych tu walorami krajoznawczymi, określić można następująco:

- usytuowanie obiektu /zespołu, kompleksu/,
- duże nagromadzenie obiektów,
- spektakularność form i zjawisk,
- osobliwości i cechy unikalne obiektów,
- wyrazistość cech stylowych,
- nowatorstwo rozwiązań technicznych,
- monumentalność, znaczna kubatura założeń,
- interesujące podania historyczne lub legendy towarzyszące obiektom,

^{19/} Potwierdzeniem są tu m.in. wyniki sondażu zainteresowań turystycznych, przeprowadzonego wśród przewodników turystycznych we Wrocławku.

- dobra dostępność zwiedzania.

Dodatkowo dla poszczególnych rodzajów walorów krajoznawczych trzeba jeszcze uwzględnić specyficzne kryteria wynikające z ich odrębności przedmiotowej. Są to:

1. W walorach dóbr kultury

1.1. W zespołach zabytkowych:

- czytelność układu zabytkowego,
- atmosfera zespołu zabytkowego /wpływ detalu architektonicznego, oświetlenia itp./,
- stopień zachowania zespołu i obiektów,

1.2. W muzeach:

- oprócz atrakcyjności wizualnej i poznawczej zbiorów również atrakcyjność obiektu muzealnego,
- dydaktyczna rola zbiorów.

2. W pamiątkach historycznych

2.1. W pamiątkach historii dawnej:

- znaczenie historyczne i patriotyczne wydarzeń lub postaci, z którymi związane jest upamiętnione miejsce,
- forma upamiętnienia,

2.2. W upamiętnionych obiektach i miejscach walk i męczeństwa Polaków:

- znaczenie historyczno-społeczne i patriotyczne wydarzeń, z którymi związany jest obiekt lub miejsce,
- forma upamiętnienia,
- stopień zachowania i odtworzenia niektórych obiektów /np. obozów koncentracyjnych, więzień/.

3. W walorach współczesnych

3.1. W atrakcyjnych obiektach budownictwa współczesnego:

- zakłady pracy nie udostępnione do zwiedzania, ale interesujące widokowo z zewnątrz, ewentualnie ekspozycje

nujące zarys swojej produkcji.

3.2. W przejawach życia współczesnego, kulturalno-społecznego i gospodarczego:

- ranga aktywności /imprezy teatralne, muzyczne, inne kulturalne, sportowe itd./,
- ranga i rozmach imprez cyklicznych,
- ranga widowiskowa oraz walory poznawcze przejawów tradycji ludowej, folkloru,
- atrakcyjność ukształtowania centrum miejskiego, jego wyodrębnienia, cechy wielkomiejskości itd.,
- standard obiektów i urządzeń usługowych, jakość i poziom usług, wystrój wnętrz, oferowane specjalności.

4. W walorach krajoznawczych i przyrodniczych

4.1. W krajobrazie otwartym:

- położenie geograficzne, konfiguracja terenu, sąsiedztwo interesujących zespołów krajobrazowych,
- widoki panoramiczne z dróg dojazdowych,
- istnienie, dostępność i atrakcyjność widoków z obiektów /zespołów/ na okolicę.

4.2. W krajobrazie wewnętrznym:

- wewnętrzne punkty, osie i pola widokowe miejscowości pozwalające na pozytywną percepcję walorów,
- właściwe kompozycyjne układy funkcjonalne,
- istnienie charakterystycznych /niekiedy symbolicznych/ dla miasta obiektów przestrzennych.

4.3. W walorach przyrodniczych:

- prawna forma ochrony,
- wiek obiektów i założeń.

Wymiernym sprawdzianem atrakcyjności turystycznej powinna być wielkość ruchu turystycznego. Należąc się wprost

proporcjonalnie do atrakcyjności - mógłby on być uważany za jej symptom, jednak szereg czynników wpływa na podwyższenie lub obniżenie liczby turystów przybywających do miejscowości.

Wielkość ruchu jest wyższa, gdy miejscowość:

- ma jednocześnie charakter wypoczynkowy lub uzdrowiskowy,
- jest dużym miastem,
- leży na ważnym szlaku turystycznym lub drodze tranzyto-
wej,
- dysponuje dużą i dobrze urządzoną otwartą bazą noclego-
wą i gastronomiczną,
- jest modna i istnieje tradycja jej odwiedzania.

Natomiast ruch turystyczny jest niższy proporcjonalnie do atrakcyjności w miejscowościach, które

- nie są popularne wśród szerszego społeczeństwa,
- leżą poza szlakami turystycznymi i innymi ważnymi droga-
mi,
- dysponują bardzo szczupłą otwartą bazą noclegową i ży-
wieniową lub nie mają jej wcale,
- dysponują ogólnodostępną bazą noclegową, wykorzystywaną
na długie pobyty nieturystyczne /np. w związku z rozbu-
dową przemysłu/.

Wyjaśnienia wymaga sprawa braku możliwości uzyskania pełnych i wiarygodnych danych dotyczących ruchu turystycznego w poszczególnych miejscowościach.

Źródłami uzyskiwania tych danych być mogą:

- 1/ roczne opracowania GUS pt. "Turystyka i wypoczynek" po-
dające m.in. dla miejscowości krajoznawczych o randze
międzynarodowej i krajowej^{20/} liczbę korzystających z
noclegów,

^{20/} Wg klasyfikacji GUS z 1965 r.

- 2/ materiały sprawozdawcze Biur Obsługi Ruchu Turystycznego, a z nich przede wszystkim biur PTTK, które mają wyłączność obsługi przewodnickiej,
- 3/ statystyki sprzedanych biletów do muzeów i innych placówek rejestrujących liczbę odwiedzających.

Jak widać, wszystkie te źródła są niekompletne: pierwsze ze względu na rejestrację jedynie osób nocujących, a więc ścisłą zależność notowanego ruchu od wielkości bazy noclegowej, drugie - na brak w sprawozdaniach osób, które nie korzystały z usług biur /np. turyści indywidualni/, trzecie - dające jedynie wrywkowy obraz miejscowości, a możliwe do wykorzystania tylko w takich ośrodkach jak: Malbork, Łańcut, Biskupin.

Symptodem atrakcyjności krajoznawczej jest również w pewnym stopniu wielkość bazy noclegowej, istnienie koła przewodników /wraz z liczbą czynnie działających przewodników/, dysponowanie przez miejscowość urządzeniami turystycznymi. Jednak i tu z wielu przyczyn natury inwestycyjnej, organizacyjnej, braku doceniania wartości krajoznawczych lub dominacji innych funkcji turystycznych i nieturystycznych - wielkości istniejące często nie odpowiadają faktycznym predyspozycjom miejscowości do zagospodarowania. Wobec niedostatku urządzeń turystycznych w naszym kraju, zdolność obsługowa tych urządzeń nie odzwierciedla turystycznej preferencji miejscowości.

Oprócz obiektów i zjawisk uznanych za walory krajoznawcze, bardzo istotną rolę w efektywności zwiedzania odgrywa struktura przestrzenna miejscowości i regionu. W strukturze tej istotne są przede wszystkim te elementy, które bezpośrednio wiążą się z procesem przyjazdu do miejscowości i pobytu w niej, a także te, które wywołują specjalne

wrażenie, wzmagają jednolitość percepcji, ingerują w określony sposób w odbiór wrażeń.

Do takich elementów struktury przestrzennej miejscowości należy zaliczyć:

- 1/ topograficzne usytuowanie miejscowości i jej układ funkcjonalno-przestrzenny,
- 2/ główny układ komunikacyjny, a w nim parkingi i dworce pasażerskie,
- 3/ turystyczne trasy poza głównym układem komunikacyjnym /np. wodne, piesze/ z punktami zatrzymań,
- 4/ centra miast i innych jednostek osadniczych,
- 5/ historycznie ważne części miejscowości,
- 6/ dzielnice lub obszary, w których położone są obiekty stanowiące walory krajoznawcze i usługi turystyczne oraz tereny rekreacji.

Sprawą podstawowej wagi są tu relacje położenia wszystkich elementów turystycznych wobec siebie /walory krajoznawcze, usługi, trasy turystyczne/ w poszczególnych miejscowościach. Równie ważny jest wzajemny związek między miejscowościami, a także wartość turystyczna obszarów je wiążących.

Nie wnikając w teorię dotyczącą struktur przestrzennych miast^{21/} i pozostałych miejscowości, ze względu na ich małą przydatność do niniejszej pracy, stwierdzić trzeba, że przedstawiona przez B.Malisza /1966/ klasyfikacja układów przestrzennych w zależności od ich stopnia złożoności /układy elementarne proste, złożone i wielokrotnie złożone / ma związek z atrakcyjnością krajoznawczą o tyle, o ile

^{21/} Ogólnego przeglądu badań z tego zakresu w literaturze geograficznej dokonał M.Drzewiecki w "Typologii miast posiadających walory krajoznawcze ..." /oprac.zbior., 1975/.

sprzyja lub utrudnia percepcję tego układu jako całości, lub tych części, z którymi turysta ma kontakt.

Uwzględniając analizę struktury przestrzennej miasta jako elementu atrakcyjności turystycznej, przeprowadzoną przez M. Drzewieckiego w cytowanej w przypisie pracy, a także na podstawie dalszych badań kontynuowanych przez zespół Instytutu Turystyki w Bydgoszczy, można pokrótce w następujący sposób scharakteryzować znaczenie wyżej wymienionych elementów struktury przestrzennej:

Ad 1. Położenie topograficzne miejscowości odgrywa dużą rolę w ocenie atrakcyjności krajoznawczej. Wpływa ono na stopień wyeksponowania wielu walorów krajoznawczych, na ich odbiór wizualny poprzez naturalne kształtowanie panoramy, osi perspektywicznych, punktów widokowych. Fizjonomiczne cechy miejscowości są bowiem na ogół wypadkową między jej położeniem naturalnym, budowlanymi warunkami technicznymi i realizacyjnymi a stopniem wrażliwości artystycznej twórców form przestrzennych, w tym głównie zabudowy.

Położenie miejscowości na wysokim brzegu rzeki, nad jeziorem, na terenie wyżynnym /skarpowym/ lub w wyraźnie zarysowanej dolinie, stwarzało - i nadal stwarza - predyspozycje bardziej interesujących układów kompozycyjnych niż położenie równinne.

Ad 2. Układ podstawowych dojazdów komunikacyjnych wraz z ich otoczeniem oraz miejscami ich pasażerskiego rozrządu /dworce i przystanki kolejowe i autobusowe, dworce lotnicze, parkingi, inne miejsca zatrzymań/ odgrywa dużą rolę w percepcji wizualnej miejscowości.

Prawidłowy układ przestrzenny komunikacji uwzględniający elementy kompozycji oraz wyżej omawiane predyspozycje

naturalne pozwalają na lepszy kontakt z otoczeniem, właściwa zaś lokalizacja przystanków i dworców pasażerskich w istotny sposób wpływa na przybliżenie turysty do obiektów krajoznawczych, a więc i na zasięg zwiedzania.

Ad 3. Oprócz regularnego układu komunikacji drogowej, kolejowej, wodnej i powietrznej - ważnym liniowym elementem struktury przestrzennej miejscowości krajoznawczej jest układ tras turystycznych. Zaliczyć tu trzeba turystyczne szlaki wodne i piesze, które w wielu miejscowościach odgrywać mogą znaczną rolę jako kierunki wlotu ruchu turystycznego. Miejsca zatrzymań na tych szlakach powiązane są często z punktami widokowymi lub bazą usługową /stanice, pola biwakowe itp./.

Ad 4. Jedną z tez, którą przyjmuje się w tym miejscu bez udowodnienia, jest fakt kierowania się turystów zazwyczaj ku centrom w miastach lub, ogólniej, ku centralnym punktom zwiedzanych miejscowości. Dlatego więc - czysty i atrakcyjny w formie wyraz przestrzenny tych fragmentów miejscowości, a także ich zindywidualizowany charakter sprzyja w znacznej mierze ogólnej ich atrakcyjności. W miastach ponadto centra bardzo często pokrywają się /a niekiedy nakładają się częściowo lub sąsiadują/ z miejskimi zespołami zabytkowymi, a dodatkowo na ich atrakcyjność wpływa usytuowanie w nich placówek handlowych, gastronomicznych, kulturalnych.

Ad 5. Historyczne strefy miejscowości wiążą się zazwyczaj, jak wspomniano wyżej, z ich centrami, jednak istnieje szereg przykładów na peryferyjne położenie zespołów lub obiektów o znaczeniu historycznym. Dlatego analiza genetyczno-morfologiczna struktury przestrzennej może przy bardziej szczegółowym podejściu do atrakcyjności tu-

rystycznej okazać się istotnym zadaniem.

Ad 6. Turysta nie zawsze nawiązuje kontakt z całą miejscowością, najczęściej zwiedzanie i pobyt łączą się tylko z obszarem, na którym występują walory krajoznawcze i usługi turystyczne, a więc z tzw. strefą penetracji krajoznawczej /patrz rozdz. 4/.

Ze względu na przestrzenne usytuowanie poszczególnych elementów struktury analizowanego środowiska ważne są wszystkie fragmenty układu związane z pobylem turysty. Zwartość i czytelność przestrzenna wraz z indywidualnym wyrazem kompozycyjnym tej właśnie części miejscowości ma duży wpływ na efektywną percepcję.

Ad 7. Ze względu na występującą u turysty w czasie podróży i pobytu krajoznawczego potrzebę wypoczynku, ważną rolę odgrywają tereny i obiekty rekreacji urządzone oraz przydatne do pełnienia takiej funkcji, np. otoczenie obiektów krajoznawczych w krajobrazie otwartym lub omówione w rozdz. 4 ośrodki wypoczynku świątecznego mieszkańców.

Podsumowując, istnieje szereg warunków w strukturze przestrzennej miejscowości wpływających na podniesienie lub obniżenie jakości percepcji zwiedzanego środowiska. Sprzyjający zestaw omówionych tu cech przedstawiać się może następująco:

- interesujące panoramiczne położenie miejscowości,
- istnienie czytelnego, skoncentrowanego zespołu zabytkowego,
- korzystny układ dróg i szlaków turystycznych, właściwie wkomponowanych w teren, przebiegających w harmonijnym otoczeniu i przejrzystości doprowadzających do centralnej części miejscowości oraz do najważniejszych zespołów i obiektów krajoznawczych,

- atrakcyjne centrum o zindywidualizowanej formie leżące na styku z zespołem zabytkowym lub pokrywające się z nim,
- harmonijny układ wewnętrzny strefy, w której znajdują się walory krajoznawcze i urządzenia turystyczne.

Relacje między wszystkimi elementami i cechami decydują najczęściej o powstaniu w mieście charakterystycznych, wyróżniających się w kompozycji przestrzennej ciągów widokowych, pól widokowych /obiektów i założeń widocznych z określonego obszaru/ oraz punktów widokowych.

Obserwacje wskazują, że wpływ struktury przestrzennej na atrakcyjność krajoznawczą jest mniejszy przy bardzo wysokiej randze walorów krajoznawczych, gdyż zwiedzane są one ze względu na obiektywną wartość. Natomiast w miejscowościach o nieco niższej randze walorów krajoznawczych pozytywne cechy struktury przestrzennej zwiększać mogą znacznie atrakcyjność krajoznawczą.

Czynnikiem wspomagającym atrakcyjność turystyczną jest również dostępność komunikacyjna miejscowości. Rozumiana jest ona jako położenie miejscowości wobec głównych tras drogowych, kolejowych i połączeń lotniczych, a także przejść granicznych umożliwiających łatwy dojazd do miejscowości z różnych części kraju i zagranicy, a przede wszystkim z największych skupisk osadnictwa w Polsce. W jej pojęcie wchodzi także powiązanie miejscowości z podstawową siecią tras turystycznych: drogowych i wodnych, z rejonami wypoczynkowymi i obszarami krajoznawczymi. Towarzyszy jej zespół takich czynników, jak: usytuowanie, przepustowość i funkcja parkingów, dworców, przystanków itp., liczba połączeń komunikacji zbiorowej.

Najlepszą dostępność komunikacyjną mają miejscowości, w których znajdują się lotniska pasażerskie międzynarodowe

i krajowe położone na /lub przy/ węzłach dróg międzynarodowych i tranzytowych oraz na drogach międzynarodowych między ważnymi miastami i przejściami granicznymi. Dostępność podwyższają przechodzące linie kolejowe o znaczeniu międzynarodowym i krajowe pociągi ekspresowe. Analizę najważniejszych miejscowości krajoznawczych pod tym kątem pokazuje rys. nr 5.

Za miejscowości, w których ruch turystyczny występuje w większym natężeniu, trzeba również uznać te, przez które /lub w pobliżu których/ przechodzą główne, najwyższej rangi szlaki wędrówek turystycznych motorowych, wodnych i pieszych, lub które leżą w rejonach wypoczynkowych albo krajoznawczych.

Bliskość innych walorów tak wypoczynkowych, jak i krajoznawczych wpływać może na pozorną /tzn. mierzoną liczbą odwiedzających turystów/ atrakcyjność miejscowości w sposób ambiwalentny:

Z jednej strony duże nagromadzenie wartościowych obiektów podnosi atrakcyjność regionu, a więc i każdej położonej w nim miejscowości, z drugiej zaś zanotować można pozorne zmniejszenie atrakcyjności miejscowości, leżącej w pobliżu bardziej od niej zasługującej na uwagę. Jednocześnie istnieje relatywnie większe zainteresowanie analogiczną miejscowością leżącą w regionie ubogim w walory krajoznawcze.

Atrakcyjność turystyczną można jeszcze dodatkowo wzmocnić dzięki zabiegom organizacyjnym i właściwemu wykorzystaniu istniejących predyspozycji. Znany jest fakt, że w procesie zwiedzania najlepiej zapamiętane są cechy i zjawiska unikalne, wraz z różnego rodzaju ciekawostkami. Turystę nuży monotonia i stąd wszelkie formy i cechy stan-

daru, powtarzalności są niechętnie przyjmowane, a elementy o indywidualnym charakterze - wyróżniane.

Inwencja organizatorów turystyki oraz inwestorów i projektantów urządzeń obsługi turystycznej może tu odegrać wielką rolę przez wyszukiwanie i udostępnianie nowych punktów widokowych, interesujących procesów produkcyjnych, tworzenie bazy gastronomicznej i noclegowej o nietypowym wystroju, ze specjalnościami kulinarnymi itp.

Ogromna złożoność problematyki atrakcyjności krajoznawczej, a w niej cech natury estetycznej i wrażeniowej, trudnych do ścisłej oceny, sprawia, że dokonywane dla dużych zbiorów miejscowości analizy i waloryzacje charakteryzują się w pewnym stopniu subiektywizmem autorskim.

Przedstawiona w rozdziale 6 - w tabeli nr 4 ocena atrakcyjności krajoznawczej również z pewnością nie jest pozbawiona elementów takiego subiektywizmu, a ponadto może nie uwzględniać zmian w walorach krajoznawczych, które nastąpiły po roku 1976. Z drugiej jednak strony - atrakcyjność krajoznawcza oceniana być może tylko i wyłącznie porównawczo, dlatego niesłuszne jest stosowanie w badaniach w skali kraju metod ocen lokalnych lub nawet regionalnych. Podane w niniejszym rozdziale kryteria oceny pod kątem stopnia potencjalnego zainteresowania miejscowością wśród turystów mogły być jednorodnie interpretowane tylko przy próbie oceny wszystkich miejscowości w kraju przez ten sam zespół autorski.

R o z d z i a ł 6

WSTĘPNA OCENA ORAZ WYKAZ NAJWAŻNIEJSZYCH MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH^{22/}

Przedstawiony w "Planie kierunkowym ..." /1971/ i powtórzony w "Planie przestrzennego zagospodarowania..." /1973/ podział miejscowości krajoznawczych na wielkie centra, ośrodki oraz mniejsze zespoły i pojedyncze obiekty krajoznawcze /por. rozdz. 2/ został oparty na logicznych podstawach wynikających z potrzeb zróżnicowania typu zagospodarowania tych miejscowości. Jednak, jak wynika z późniejszych szczegółowych badań, podział ten nie zawsze jest adekwatny do roli i funkcji miejscowości, tak w układzie przestrzennym jak i do jej atrakcyjności turystycznej. Uwzględniając więc podział dotychczas powszechnie stosowany, przeprowadzono analizę kryteriów przynależności miejscowości do poszczególnych grup, a następnie ich weryfikację, zgodnie z przyjętymi kryteriami. Zastosowano przy tym zróżnicowane metody ocen kolejnych grup starając się jednak, aby metody analiz dostosować do specyfiki rodzajowej badanych miejscowości, wielkości rozpatrywanego zbioru itp. Uznając grupę "mniejszych zespołów i pojedynczych obiektów krajoznawczych" za zbyt

^{22/} Niniejszy rozdział opracowano przy bardzo szerokim korzystaniu z ukończonej w 1976 roku pracy pt. "Wstępna ocena rangi, walorów i zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych w Polsce", Instytut Turystyki, Oddział w Bydgoszczy.

ogólną, podzielono ją na:

- a/ miejscowości krajoznawcze z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi,
- b/ pojedyncze obiekty krajoznawcze /w miejscowościach lub poza nimi/.

Uzyskano w ten sposób łącznie cztery grupy jednostek osadniczych o walorach krajoznawczych oraz dodatkowo grupę wyłonioną spośród obiektów pojedynczych, położonych poza miejscowościami, a będących także przedmiotami zainteresowania turystycznego^{23/}.

6.1. Wielkie centra krajoznawcze

Wydaje się, że w przyjmowanych dotychczas kryteriach nie uwypuklono roli wielkiego centrum krajoznawczego rozumianego również jako centrum handlowo-rozrywkowe, zwracając przede wszystkim uwagę na walory krajoznawcze historyczno-zabytkowe.

Proponuje się następujące określenie wielkiego centrum krajoznawczego, nieco zmienione i rozszerzone w stosunku do definicji stosowanych dotychczas /Plan kierunkowy zagospodarowania turystycznego Polski 1971, B.Skibińska 1975/ "... jest to duże miasto /względnie zespół miast ściśle ze sobą powiązanych funkcjonalnie i przestrzennie/, które stanowi przedmiot najwyższego zainteresowania turystów ze

^{23/} W podanej wyżej "Wstępnej ocenie..." /1976/, opracowanej pod kierunkiem R.Przybyszewskiej-Gudelis, autorami poszczególnych analiz byli:

- rozdz. 10, Wielkie centra krajoznawcze - S.Iwicki,
- rozdz. 11, Ośrodki krajoznawcze - M.Drzewiecki,
- rozdz. 12, Miejscowości krajoznawcze z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi - M.A.Grabiszewski,
- rozdz. 13, Pojedyncze obiekty krajoznawcze - M.Dombrowski i M.A.Grabiszewski.

względu na bogactwo nagromadzonych tu walorów krajoznawczych oraz charakter wielkomiejskości i związany z nim wysoki poziom usług kulturalnych, rozrywkowych i handlowych".

W przeprowadzonej analizie kilku miast liczących powyżej 100 tys. mieszkańców /Białystok, Bydgoszcz, Częstochowa, Katowice-Chorzów, Kielce, Łódź, Olsztyn/ pod kątem możliwości włączenia ich w poczet wielkich centrów krajoznawczych, zastosowano metodę bonitacji punktowej. Mimo pewnego subiektywizmu /nieuniknionego zresztą we wszystkich ocenach tego typu/ metoda ta pozwoliła na ilościowe przedstawienie wartości jakościowych, a tym samym umożliwiła dokonanie porównań oceny poszczególnych miast /w tym także ośmiu wyłonionych w planach krajowych wielkich centrów/ na podstawie sumarycznych wartości punktowych. Skale punktowe zostały ustalone w trzech grupach w zależności od rangi turystycznej ocenianych ocen. Za cechy o najwyższej randze uznano nagromadzenie zabytków architektury oraz walory kulturalne i usługowe /głównie handlowe/ traktowane jako przejaw wielkomiejskości. W grupie drugiej znalazły się pozostałe walory krajoznawcze oraz cechy specyficzne, wpływające w sposób istotny na atrakcyjność ocenianych miast. Wreszcie w grupie cech o trzeciej randze znalazły się pozostałe czynniki mające mniejszy wpływ na tworzenie się wielkich centrów.

Przeprowadzona zgodnie z powyższymi kryteriami ocena wykazała, że najwyższe noty otrzymały wielkie miasta posiadające zarówno wysokiej rangi walory krajoznawcze jak i charakter wielkomiejski /Warszawa, Kraków, Trójmiasto, Wrocław, Poznań/. Stosunkowo wysokie oceny uzyskały również miasta uboższe w walory krajoznawcze, ale należące

do grupy największych miast w Polsce i charakteryzujące się bardzo dynamicznym rozwojem gospodarczym /Łódź, Katowice-Chorzów jako najatrakcyjniejsza część aglomeracji GOP/ oraz miasta nieco mniejsze, lecz mające bogactwo walorów, szczególnie zabytków architektury /Lublin, Toruń/. Uwzględniając wyniki oceny, proponuje się włączyć do poprzednio typowanych wielkich centrów krajoznawczych konurbację Katowice-Chorzów oraz Łódź.

Przeprowadzono także wstępny podział dziesięciu wielkich centrów krajoznawczych na cztery grupy, biorąc za podstawę podobieństwo ogółu zjawisk turystycznych występujących w tych miastach. Do pierwszego typu zakwalifikowano Warszawę, Kraków i Trójmiasto. Są to wielkie miasta posiadające bogactwo różnorodnych walorów krajoznawczych, wykształcone cechy wielkomiejskie, rozbudowaną bazę noclegową i największy ruch turystyczny. Typ drugi tworzą Wrocław i Poznań - ponad półmilionowe miasta o bogatych walorach krajoznawczych, z dominacją obiektów i zespołów /także kompleksów/ zabytkowych, stanowiące silne ośrodki gospodarcze, naukowe i kulturalne. W typie trzecim znalazły się Toruń, Szczecin i Lublin - najmniejsze z grupy wielkich centrów, dysponujące wybitnymi walorami krajoznawczymi z przewagą zabytków. Typ czwarty utworzyły Łódź i konurbacja Katowice-Chorzów - dynamicznie rozwijające się ośrodki wielkomiejskie o uboższych, ale różnorodnych walorach krajoznawczych.

6.2. Ośrodki krajoznawcze

Uwzględniając obecny stan badań, a jednocześnie biorąc pod uwagę występujące potrzeby turystów, względy dydaktyczne w ruchu krajoznawczym, stan zagospodarowania i ru-

chu turystycznego, jak również istniejące podziały i klasyfikacje miejscowości krajoznawczych - zaproponowano następującą definicję ośrodka krajoznawczego: "... jest to miasto o wielkości i funkcjach ponadlokalnych, charakteryzujące się skupieniem atrakcyjnych dla turystyki i wartościowych walorów krajoznawczych oraz odpowiednim wyposażeniem usługowym i w miarę poprawnym zagospodarowaniem przestrzennym"^{24/}.

Za najważniejsze cechy klasyfikacyjne ośrodków krajoznawczych uznano liczbę, rangę i atrakcyjność walorów. Stąd też uzasadnione wydaje się włączenie do grupy ośrodków niektórych miast liczących poniżej 5 tysięcy mieszkańców, jeśli zgrupowanie walorów w takiej miejscowości obejmuje znaczną liczbę obiektów i zespołów najwyższej rangi /np. Kazimierz Dolny, Frombork/. Istnieje wówczas możliwość zapewnienia efektywności ekonomicznej dla zespołu obsługującego ruch turystyczny o znacznym natężeniu często nawet w ciągu całego roku. Wysoka ranga i znaczna liczba walorów wymagają ponadto właściwego zagospodarowania przestrzennego.

Łącznie analizą typologiczną objęto 90 miast, z których - poza dotychczasowymi ośrodkami krajoznawczymi - siedem proponuje się włączyć do omawianej grupy /Brodnica, Ciechocinek, Darłowo, Oleśnica, Oświecim, Konin i Krosno/. Cechy kwalifikujące do grupy ośrodków krajoznawczych ma również kilka dalszych miast, jednak nie włączono ich ze względu na brak spełnienia warunków obsługi /np. Biecz, Strzelno, Gniew/ lub ścisły związek z aglomeracją stanowiącą wielkie centrum krajoznawcze /np. Wieliczka/.

^{24/} Definicja ośrodka krajoznawczego M. Drzewieckiego.

W rezultacie weryfikacji do grupy ośrodków krajoznawczych weszły 62 miasta /57 z "Planu krajowego ..." plus 7 zakwalifikowanych - wymienionych powyżej, minus 2, które przeszły do grupy wielkich centrów krajoznawczych, a mianowicie Łódź i konurbacja Katowice-Chorzów/.

6.3. Miejscowości krajoznawcze z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi

Do miejscowości krajoznawczych mających zespoły obiektów i obiekty rozproszone mogą być wstępnie zaliczone wszystkie te miasta i wiejskie jednostki osadnicze, które charakteryzują się walorami krajoznawczymi wyższej rangi, a nie są wielkimi centrami ani ośrodkami krajoznawczymi.

W celu przeprowadzenia klasyfikacji ustalono szeroki zbiór miejscowości uwzględniając w kolejności:

- 1° - mniejsze zespoły i pojedyncze obiekty krajoznawcze^{25/}
/"Plan kierunkowy ..."/
- 2° - miasta atrakcyjne krajoznawczo /"Typologia miast..."/
- 3° - miejscowości o randze krajoznawczej, regionalnej i wyższych /"Klasyfikacja turystyczna miejscowości..."/
- 4° - miejscowości atrakcyjne krajoznawczo /Wstępna ocena walorów krajoznawczych Polski"/

Dodatkowo dokonano analizy miast, które w systemie osadniczym kraju odgrywają rolę regionalnych i krajowych ośrodków rozwoju, względnie stanowią składnik potencjalnych lub kształtujących się aglomeracji^{26/}.

^{25/} Dokonano jednocześnie weryfikacji mniejszych zespołów i pojedynczych obiektów w zakresie struktury przestrzennej walorów krajoznawczych.

^{26/} W analizie wykorzystano informacje z pracy "System osadniczy w planie przestrzennego zagospodarowania kraju do 1990 roku" /K.Fiedorowicz 1976/.

Zestawienie sporządzone według przyjętych w punktach 1° - 4° danych źródłowych zawiera łącznie 510 miejscowości i potraktowane zostało jako szeroki zbiór stanowiący podstawę do oceny ich atrakcyjności krajoznawczej. Miejscowości zawarte w tej grupie są najliczniejsze i najbardziej zróżnicowane w sensie wielkościowym, gospodarczym i przestrzennym. Największe z nich to zurbanizowane i uprzemysłowione miasta na Górnym Śląsku /liczące ok. 200 tys. mieszkańców/, dysponujące bardzo dobrze rozwiniętą siecią komunikacyjną; najmniejsze - to wsie o zaludnieniu kilkunastu osób, o niskim stopniu rozwoju rolnictwa i słabo wykształconej sieci komunikacyjnej utrudniającej dojazd.

Z miejscowości krajoznawczych z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi sześć wchodzi w skład aglomeracji kształtujących się /Staropolskiej i Wałbrzyskiej/, pięć stanowi składnik aglomeracji potencjalnych, jedenaście natomiast - to krajowe ośrodki rozwoju. Wynikające z powyższego elementy pozaturystyczne są ważne, nie mają jednak decydującego znaczenia przy wyborze miejscowości atrakcyjnych z punktu widzenia krajoznawczego - w myśl zasady, że walory jako punkt wyjścia do oceny rangi i atrakcyjności krajoznawczej miejscowości traktuje się jako wartości podstawowe i niezależne.

Treść krajoznawcza miejscowości z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi jest także bardzo niejednolita.

Ze względu na liczny zbiór miast i osiedli wiejskich wytypowanych wstępnie jako miejscowości krajoznawcze z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi zastosowano uproszczoną metodę oceny ich rangi. Wykorzystano w tym celu istniejące klasyfikacje i oceny punktowe oraz opisowe

określające rangę, kategorię, charakter, znaczenie oraz grupę atrakcyjności turystycznej wybranych miejscowości z przypisaniem im oceny punktowej. Przyjęto cząstkowe wyznaczniki podstawowe określające wartość miejscowości w sześciu najważniejszych pracach /patrz tabela 3/ punktami od 0 do 5 oraz wyznaczniki uzupełniające, które relacjonują wartość miejscowości w zakresie drugorzędnych cech krajoznawczych w przedziale od - 0,5 do + 0,5. Wyniki oceny własnej mieszczą się w ramach wartości wyznacznika uzupełniającego. Łączny wyznacznik podstawowy stanowi średnią arytmetyczną wyznaczników cząstkowych:

$$w_p = \frac{W_{p1} + W_{p2} + \dots + W_{pn}}{n}$$

gdzie: $W_{p1,2,3}$ - wartość punktowa
 $1,2,\dots$ - numery wyznaczników wg tabeli 3
 n - liczba występujących wyznaczników
 /od 4 do 6/

Tabela 3

Punktacja wyznaczników podstawowych

Lp	Źródło	Nazwa wyznacznika	Symbol wyznacznika	Wartość punktowa
1	2	3	4	5
1.	Plan kierunkowy /1971/	ranga walorów krajoznawczych	I	5
			II	3
			III	1
			miejscowość nie sklasyfik.	0
2.	Typologia miast /1975/	grupa atrakcyjności krajoznawczej miast	A	5
			B	4
			C	3
			D	1
			miasto nie sklasyfikowane	0

1	2	3	4	5
3.	Klasyfikacja turystyczna miejscowości i terytorialnych jednostek administracyjnych /1977/	ranga turystyczna miejscowości	M /I kat/ O /II kat/ R /III kat/ L ^x / miejscowość nie sklasyfikowana	5 3 2 1 0
4.	A. Bajcar Polska - przewodnik turystyczny /1974/	charakter opisu	opis miejscowości wzmianka o miejscowości nieuwzględnienie miejscowości	5 3 0
5.	Przewodnik po Polsce Sport i Turystyka /1976/	charakter opisu	opis i trzy gwiazdki opis i dwie gwiazdki opis i jedna gwiazdka opis miejscowości wzmianka o miejscowości nieuwzględn. miejscowości	5 4 3 2 1 0
6.	Mikułowski Wstępna ocena walorów krajoznawczych /1976/	wartość punktowa określająca atrakcyjność krajoznawczą miejscowości	pow. 24 pkt od 20 do 24 pkt od 16 do 19 pkt	5 4 3

x/ Miejscowości o znaczeniu lokalnym zestawiono na podstawie "Wykazu i klasyfikacji miejscowości turystycznych w Polsce" cz. II /1968/.

Wartość wyznacznika finalnego, zawierającego oprócz podstawowego również wyznacznik uzupełniający, mieści się w granicach od 0 do 5. Poszczególnym jego przedziałom od-

powiada atrakcyjność krajoznawcza miejscowości z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi bazująca na dotychczasowych ich ocenach. Ilustruje to poniższe zestawienie:

Przedział wartości wyznacznika final-	Atrakcyjność krajoznawczej miejscowości	Liczba miejscowości
0,0 - 1,0	bardzo niska	66
1,1 - 2,0	niska	130
2,1 - 3,0	średnia	174
3,1 - 4,0	wysoka	120
4,1 - 5,0	najwyższa	20
R a z e m		510

6.4. Pojedyncze obiekty krajoznawcze

Przez pojedynczy obiekt krajoznawczy należy rozumieć zarówno obiekt odesobniony znajdujący się poza miejscowością, jak również w obrębie jednostki osadniczej /patrz rozdz. 3.4./.

Wstępnego doboru obiektów krajoznawczych w skali kraju dokonano wg kryteriów przedstawionych w podrozdziale 6.3, tzn. na podstawie dotychczasowych ocen. Ustalono na tej podstawie zbiór 151 obiektów. Każdemu z nich przypisano wyznaczniki analogicznie do miejscowości krajoznawczych z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi.

Przeprowadzona wstępna ocena rangi krajoznawczej pozwoliła wyeliminować z szerokiego zbioru 46 obiektów uznanych jako nieatrakcyjne lub atrakcyjne w minimalnym stopniu. Do dalszych analiz zakwalifikowano 105 pojedynczych obiektów krajoznawczych. Ostateczna ocena atrakcyjności krajoznawczej pojedynczych obiektów stanowi wypadkową oceny punkto-

wej /według kryteriów zastosowanych przy miejscowościach krajoznawczych z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi/ oraz własnej weryfikacji uwzględniającej takie cechy obiektów, jak unikalność, reprezentatywność itp.

Ustalono trzy grupy atrakcyjności krajoznawczej pojedynczych obiektów A, B, C. W grupie A znalazło się 10 obiektów, w grupie B - 24, wreszcie do grupy C zakwalifikowano 71 pojedynczych obiektów, stanowiących przedmiot zainteresowania krajoznawczego. Najatrakcyjniejsze obiekty krajoznawcze reprezentowane są przede wszystkim przez walory przyrody nieożywionej i ożywionej oraz zabytki architektury, w znacznie mniejszym stopniu miejsca pamięci narodowej, zabytki archeologii i techniki oraz sztukę ludową. Większość wytypowanych obiektów znajduje się poza miejscowościami. Obiekty leżące w określonych miejscowościach stanowią przeważnie wyłączny i jedyny jej walor krajoznawczy.

6.5. Podsumowanie analiz

Na podstawie opisanych wyżej analiz wyłoniono łącznie 491 najatrakcyjniejszych miejscowości i pojedynczych obiektów /patrz rys. 7/ w tym:

Rodzaj miejscowości	Razem	W grupach atrakcyjności krajoznawczej		
		I	II	III
Wielkie centra krajoznawcze	10	8	2	-
Ośrodki krajoznawcze	62	21	41	-
Miejscowości krajoznawcze z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi	314	20	120	174
Miejscowości krajoznawcze z pojedynczymi obiektami i obiekty pojedyncze	105	10	24	71
Łącznie	491	59	187	245

W podanym niżej wykazie miejscowości krajoznawczych /tabela 4/ zamieszcza się jedynie dwie pierwsze grupy najatrakcyjniejszych krajoznawczo pojedynczych obiektów, które stanowić mogą cel wycieczek o charakterze ogólnokrajowym lub jeden z celów na trasie. Pojedyncze obiekty o atrakcyjności trzeciorzędnej zwiedzane są rzadziej, więc nie wymagają specjalnego zagospodarowania turystycznego lub przystosowania do zwiedzania.

Tabela 4

Wykaz najważniejszych miejscowości krajoznawczych i pojedynczych obiektów krajoznawczych w Polsce

I. Wielkie centra krajoznawcze

Lp	Nazwa miasta	Atrakcyjność krajoznawcza
1	Warszawa	I
2	Kraków	I
3	Trójmiasto	I
4	Wrocław	I
5	Poznań	I
6	Toruń	I
7	Lublin	I
8	Szczecin	I
9	Łódź	II
10	Katowice-Chorzów	II

II. Ośrodki krajoznawcze

Województwo	Miasta według grup atrakcyjności krajoznawczej	
	I	II
1	2	3
Białostockie		Białystok
Bielskie	Cieszyn	Bielsko-Biała
	Oświęcim	Żywiec
Bydgoskie		Bydgoszcz
Chełmskie		Chełm
Ciechanowskie		Pułtusk
Częstochowskie	Częstochowa	
Elbląskie	Frombork	Elbląg
	Malbork	
Jeleniogórskie	Lwówek Śląski	Jelenia Góra
Kaliskie	Kalisz	
Kieleckie		Jędrzejów
		Kielce
Konińskie		Konin
Koszalińskie		Darłowo
		Kołobrzeg
		Koszalin
Krośnieńskie		Krosno
		Sanok
Legnickie		Legnica
Leszczyńskie		Leszno
Lubelskie	Kazimierz Dolny	Puławny
Nowosądeckie	Zakopane	Nowy Sącz
Olsztyńskie	Lidzbark Warm.	Olsztyn
Opolskie	Nysa	Brzeg
	Paczków	Opole

1	2	3
Piotrkowskie		Piotrków Tryb.
Płockie	Płock	
Poznańskie		Gniezno
Przemyskie	Jarosław	
	Przemyśl	
Radomskie		Radom
Rzeszowskie	Łańcut	Rzeszów
Skierniewickie		Łowicz
Słupskie		Słupsk
Szczecińskie	Stargard Szcz.	Kamień Pom.
		Świnoujście
		Międzyzdroje
Tarnobrzeskie	Sandomierz	
Tarnowskie	Tarnów	
Toruńskie	Chełmno	Brodnica
		Grudziądz
Wałbrzyskie	Kłodzko	Świdnica
Włocławskie		Ciechocinek
		Włocławek
Wrocławskie		Oleśnica
Zamojskie	Zamość	
Zielonogórskie		Zielona Góra
		Żagań
		Żary

III. Miejscowości krajoznawcze z zespokami obiektów
i obiektami rozproszonymi

Województwo	Miejscowości krajoznawcze według grup atrakcyjności		
	I	II	III
1	2	3	4
Stoż.warszawskie		Czersk	Góra Kalwaria

1	2	3	4
Białskopodlaskie		Modlin-Nw. Dwór	Jabłonna
Białostockie	Białowieża	Biała Podl. Radzyń podl.	Czemierniki
Bielskie		Koniaków - Istebna Szczyrk Wisła	Drohiczyn Kruszyniany Supraśl Tykocin
Bydgoskie	Biskupin	Chojnice Inowrocław Kruszwica Strzelno Świecie	Kalwaria Zeb. Lanckorona Sucha Ustroń Zator
Chełmskie			Koronowo Lubostroń Mogilno Nowe Trzemeszno Żnin
Ciechanowskie		Ciechanów Opinogóra	Krasnystaw
Częstochowskie		Olesno	Włodawa
Elbląskie		Kwidzyn Sztutowo	Mława
Gdańskie		Gniew Hel Kartuzy Pelplin Puck Wejherowo	Braniewo Kadyny Orneta Pasłęk Sztum Tolkmicko
			Jastarnia Kościerzyna Rozewie Starogard Gd. Tczew Władysławo- wo

1	2	3	4
Gorzowskie		Gorzów Wlkp. Gościkowo Międzyrzecz Myślibórz	Ośno Lubuskie Recz Strzelce Kraj.
Jeleniogór- skie	Krzeszów	Bolesławiec Bolków Kamienna Góra Karpacz- Bierutowice Szkłarska Poręba	Gryfów Śl. Kowary Lubań Lubomierz Świeradów Zdr. Zgorzelec
Kaliskie		Gołuchów	Dobrzyca Krotoszyn Ostrów Wlkp. Ostrzeszów Syców
Katowickie		Będzin Bytom . Gliwice Olkusz Pszczyna Racibórz Siewierz Sławków Tarnowskie Góry Tychy	Sosnowiec Toszek
Kieleckie		Chęciny Pińczów Szydłów Św. Krzyż Św. Katarzy- na Wąchock Wiślica	Bodzentyn Busko Zdrój Krzemionki Op. Książ Wlk. Miechów Nowa Słupia Oblęgorek Ostrowiec Św. Sielcia Wielka Skarżysko Kam.
Konińskie			Chełmno n/Nerem Koło Łąd Słupca Uniejów

U			
1	2	3	4
Koszalińskie		Białogard	Drawsko Pom. Połczyn Zdr. Szczecinek Świdwin
Krakowskie	Ojców Pieskowa Skała Wieliczka	Tyniec	Babice Krzeszowice Myslenice Niepołomice
Krośnińskie	Biecz	Bóbrka Dukla Haczów	Iwonicz Zdr. Jasło
Legnickie	Jawor Legnickie Pole	Głogów Grodziec Złotoryja	Chojnów Lubin
Leszczyńskie	Rydzyna	Gostyń- Głogówko	Kościan Osieczna Wschowa
Lubelskie		Kozłówka Lubartów Nałęczów	
Łomżyńskie		Łomża Nowogród	
Miejskie Łódzkie			Pabianice
Nowosądeckie	Poronin	Chochołów Dębno Podh. Krynica Nowy Targ Rożnów Stary Sącz Szczawnica- Krościenko	Gorlice Muszyna Piwniczna Rabka
Olsztyńskie		Gierłoż Grunwald Kętrzyn Mragowo Nidzica Olsztynek Reszel Święta Lipka	Barczewo Bisztynek Dobre Miasto Morąg Ostróda Szczytno

1	2	3	4
Opolskie		Byczyna Głogówek Góra Św. Anny Otmuchów	Głubczyce Głuchokazy Kluczbork Łambinowice Namysłów Niemońcin Prudnik Strzelce Op.
Ostrołęckie		Treblinka	Ostrołęka Przasnysz
Piłskie		Piła	Chodzież Wałcz Wągrowiec
Piotrkowskie		Sulejów-Pod- klasztorze Tomaszów Maz.	Opoczno Wolbórz
Płockie		Czerwińsk Żęczyca Oporów Tum	Kutno
Poznańskie	Kórnik Rogalin	Ostrów Lednicki	Sieraków Szamotuły Września
Przemyskie	Krasiechyn	Przeworsk	
Radomskie		Szydłowiec Warka	Iłża
Rzeszowskie		Leżajsk	
Siedleckie		Siedlce	Węgrów
Sieradzkie		Sieradz	Łask Wieluń
Skierniewickie	Arkadia Nieborów Żelazowa Wola		Rawa Maz. Skierniewice Walewice Żyrardów
Słupskie			Bytów Człuchów Lębork Żeba Kluki Sławno Ustka

1	2	3	4
Suwalskie		Augustów Suwałki	Erk Giżycko Mikołajki Ruciane-Nida Sejny
Szczecińskie		Chojna Trzebiatów	Cedynia Goleniów Gryfice Kołbacz Moryń Płoty Pyrzyce Police Siekierki Trzcińsko Zdl. Wolin
Tarnobrzeskie	Baranów Sandomier- ski.	Opatów Tarnobrzeg	Klimontów Koprzywnica Kurozwęki Staszów
Tarnowskie		Wiśnicz Nowy	Bochnia
Toruńskie		Golub-Dobrzyń Radzyń Chełm.	Chełmża Nowe Miasto Lubawskie
Wałbrzyskie	Henryków	Bystrzyca Kł. Duszniki Zdrój Kamienic Ząbk. Kudowa Zdrój Wałbrzych Ząbkowice Śl. Ziębice	Bardo Śl. Chełmsko Śl. Dzierżoniów Łądek Zdrój Niemeza Polanica Zdrój Rogoźnica Międzylesi Szczawno Zdrój Szczytna Strzegom Wambierzyce Złoty Stok
Wrocławskie			Nieszawa
Wrocławskie	Lubiąż	Oława Sobótká- Ślęza	Strzelin Środa Śl. Wołów

1	2	3	4
Zamojskie			Tomaszów Lub.
Zielonogórskie		Koźuchów Łagów Lub.	Bytom Odrz. Lubsko Sulechów Szprotawa Świebodzin

IV. Pojedyncze obiekty krajoznawcze

Województwo	Obiekty krajoznawcze według grup atrakcyjności	
	I	II
1	2	3
Stoł. warszawskie Białostockie Bydgoskie Chełmskie Częstochowskie Jeleniogórskie	<u>Śnieżka</u>	Brochów Bohoniki Wierzchlas Sobibór Olsztyn Świny <u>Wodospad</u> <u>Kamieńczyk</u> <u>Wodospad</u> <u>Szklarka</u>
Katowickie	Ogrodzieniec <u>Pustynia</u> <u>Będowska</u>	Podlesice
Kieleckie	<u>Jaskinia Raj</u>	Krzemionki Opatowskie Prandocin
Koszalińskie		Głaz Trzygława
Krakowskie		Tenczyn
Krośnieńskie		Odrzykoń
Nowosądeckie	<u>Kasprowy Wierch</u> <u>Morskie Oko</u> <u>Przełom</u> <u>Dunajca</u> <u>Wodogrzmoty</u> <u>Mickiewicza</u>	Czorsztyn Niedzica Wodospad Siklawa

1	2	3
Piotrkowskie		<u>Niebieskie</u> <u>Zróża</u>
Przemyskie		Radruż
Skierniewickie		Boguszyce
Szupskie	<u>Wydmę Lebskie</u>	
Tarnobrzaskie	Ujazd	<u>Porytowe</u> <u>Wzgórze</u>
Zamojskie		Beżzec

x/ Podkreślono obiekty poza miejscowościami, podając ich nazwy własne lub popularnie stosowane.

R o z d z i a ł 7

PROBLEMY PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA TURYSTYCZNEGO POD KĄTEM POTRZEB KRAJOZNAWCZYCH

7.1. Funkcja krajoznawcza miejscowości, jej konsekwencje programowe i przestrzenne

Potrzeby turystyki przyjazdowej w poszczególnych miejscowościach krajoznawczych kształtują się różnie - w jednym są one tylko niewielkim składnikiem w ogólnym bilansie potrzeb społeczno-gospodarczych, w innych natomiast stanowią podstawowy bodziec rozwoju gospodarczego i przestrzennego, a więc jedną z wiodących funkcji miejscowości.

Ścisłe ustalenie rozmiarów funkcji krajoznawczej nie jest jednak łatwe do przeprowadzenia. Jednym ze sposobów ich określania jest badanie stosunku liczby przebywających w miejscowości turystów do liczby stałych mieszkańców. Ze względu jednak na brak pełnych i porównywalnych materiałów dotyczących ruchu turystycznego, rejestrujących nie tylko noclegi, ale i wszystkie krótkie pobyty turystyczne - obecnie nie można uzyskać tą drogą pożądaných wyników.

Zaprezentowana na rys. 6 analiza jest próbą graficznego wyrażenia wskaźnikowej metody obliczania funkcji krajoznawczej ważniejszych miejscowości w kraju na pomocą uproszczonych danych dotyczących ruchu turystycznego.

Jako parametr pozostający w ścisłej relacji z ruchem turystycznym i pozwalający na przeprowadzenie porównań w skali kraju przyjęto liczbę miejsc bazy noclegowej ogólnodostęp-

pnej. Stosunek tych danych do liczby mieszkańców stałych /liczba miejsc noclegowych ogólnodostępnych przypadająca na 1000 mieszkańców/ stanowi próbę uzyskania informacji na temat znaczenia turystyki krajoznawczej /i form pokrewnych/ w analizowanych miejscowościach.

Jak wskazują wyniki badań, duża część miast, które uzyskały najwyższe wskaźniki, to miejscowości wczasowe i uzdrowiskowe /m.in. Żeba, Karpacz i Władysławowo/, gdyż oprócz miejsc w obiektach zamkniętych dysponują również dość znaczną bazą noclegową ogólnodostępną.

Jeśli chodzi o miejscowości typowo krajoznawcze, to najwyższy udział funkcji krajoznawczej wykazują miejscowości niewielkie, takie jak Kazimierz Dolny /145,7 m. noclegowych/1000 mieszkańców/, Frombork /98,1/, Łańcut /46,2/, Baranów /40,0/. Wyższy wskaźnik ma jedynie Zakopane /160,4/ w którym nakładają się jednak różnorodne funkcje turystyczne.

Znacznie niższymi wskaźnikami charakteryzują się wielkie centra krajoznawcze, ponieważ należą do największych miast w kraju. Kraków ma 11,8 m. noclegowych/1000 mieszkańców/, Toruń - 9,0, Warszawa - 7,5, a pozostałe wielkie centra mają wskaźnik jeszcze niższy.

Wynikające z powyższych analiz wnioski dla planowania wskazywać mogą na potrzebę traktowania turystyki krajoznawczej bądź to jako jednego z elementów kształtujących rozwój miejscowości, bądź też na potrzebę podporządkowania jej pozostałych funkcji, uznając rolę turystyki za wiodącą. Wiąże się to najczęściej z wielkością miejscowości /w małych miastach i wsiach rola ta na ogół jest wyższa/ i rangą walorów krajoznawczych; duży wpływ wywierają też takie czynniki jak położenie geograficzne, rodzaj wa-

lorów, dynamika rozwoju gospodarczo-przestrzennego miejscowości i inne.

Zagadnienia związane z zagospodarowaniem turystycznym miejscowości krajoznawczych rozpatrywać można w dwu podstawowych aspektach: ilościowym /programowym/ i przestrzennym.

Aspekt ilościowy dotyczy przede wszystkim struktury urządzeń turystycznych oraz liczby miejsc w poszczególnych obiektach usługowych, wynikających z potrzeb obecnych i prognoz ruchu turystycznego w rozpatrywanej miejscowości.

Aspekt przestrzenny wyraża się głównie rozmieszczeniem w miejscowości krajoznawczej poszczególnych urządzeń turystycznych oraz ich powiązaniem komunikacyjnym z walorami krajoznawczymi.

Określenie wielkości potrzeb w zakresie zagospodarowania turystycznego nie jest sprawą prostą i dlatego prawdopodobnie rzadko uwzględnia się to zagadnienie w planowaniu społeczno-gospodarczym i w miejscowym planowaniu przestrzennym. Wynika to między innymi z braku obowiązujących wytycznych, przepisów i normatywów określających dla miejscowości krajoznawczych liczbę miejsc noclegowych, narzut miejsc w bazie gastronomicznej, liczbę miejsc na parkingach itp. Wykorzystywane w planowaniu miejscowym normatywy /nieobowiązujące/ są przestarzałe i poza hotelami, dla których programowania przyjmuje się najczęściej jako punkt odniesienia liczbę mieszkańców w miejscowości, nie uwzględniają innych urządzeń turystycznych. W praktyce planistycznej wielkości programowe określa się więc najczęściej w sposób dowolny.

L.A. Dębski /1974/ charakteryzując programy zakładów hotelowych i podając liczby miejsc przypadających na poszcze-

gólne urządzenia usługowe w zależności od kategorii i wielkości hotelu również zwraca uwagę, że stosowane do tej pory wskaźniki i normatywy dotyczące liczby miejsc noclegowych budzą uzasadnione wątpliwości ze względu na brak szerzej prowadzonych studiów nad tym zagadnieniem.

Z drugiej strony nie są również brane pod uwagę prognostyczne dane dotyczące liczby przewidywanych przyjazdów do miejscowości. Trudne jest bowiem ustalenie dla poszczególnych jednostek osadniczych rozmiarów tego spontanicznego zjawiska społecznego, jakim jest turystyka, która podlega wraz z upływem czasu licznym mutacjom, niełatwym do wcześniejszego zaprogramowania, gdyż wynikającym również z mody, osobistych upodobań i wielu innych czynników.

Próbie określenia liczby miejsc noclegowych na podstawie opracowanych prognoz przyjazdowego ruchu turystycznego w konkretnych miejscowościach przeprowadzono w pracach dotyczących turystycznego zagospodarowania przestrzennego Torunia /R.Przybyszewska-Gudelis, S.Iwicki 1973/ oraz Chełmna /M.Drzewicki 1973/. Punktem wyjścia tych prognoz był stan aktualny ruchu oraz rola miasta w planie krajowym zagospodarowania turystycznego. Zestawiono je z demograficznymi perspektywami rozwoju oraz złożonym stopniem uczestnictwa w turystyce krajoznawczej.

Zagadnienie rozwiązań przestrzennych w zagospodarowaniu miejscowości krajoznawczych jest prostsze, jeśli znane są jakościowe potrzeby turystyki przyjazdowej. Można też określić zasady tego zagospodarowania bez precyzowania wielkości poszczególnych urządzeń, które wynikać powinny z omówionych wyżej programów.

7.2. Wpływ wielkości miejscowości krajoznawczych na sposób ich zagospodarowania turystycznego

Niezależnie od rangi walorów krajoznawczych, na potrzeby planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego, a uszczegóławiając, dla właściwego zagospodarowania turystycznego miejscowości parametrem o dużym znaczeniu jest wielkość miejscowości określona liczbą mieszkańców. Za tą cechą kryje się bowiem nie tylko historia, zwykle bogata w miastach wielkich i dużych, gdzie pozostawiła wiele śladów materialnych godnych uwagi turystów, ale i poziom usług przeznaczonych dla mieszkańców stałych, wielkość węzłów komunikacyjnych wraz z urządzeniami dostępnymi dla podróżnych itd.

Zespół cech związanych z wielkością miejscowości oddziałuje bardzo silnie na typy turystycznego zagospodarowania przestrzennego miejscowości, przede wszystkim przez strukturę przestrzenną walorów krajoznawczych oraz sposób i czas zwiedzania.

Ponadto wykazuje on bezpośrednie sprzężenie z pojemnością ruchu turystycznego w miejscowości, gdyż w dużym uogólnieniu przyjąć można, że maksymalnie dopuszczalna liczba turystów przebywających w jednostce czasu w danej miejscowości jest wprost proporcjonalna do jej wielkości.

Dlatego też tak w "Planie kierunkowym zagospodarowania turystycznego Polski" /1971/, jak i w adaptującym na tym odcinku jego ustalenia "Planie przestrzennego zagospodarowania turystycznego Polski do 1990 r." /1973/, przyjmując podział miejscowości krajoznawczych na wielkie centra krajoznawcze, ośrodki krajoznawcze oraz mniejsze zespoły i pojedyncze obiekty krajoznawcze, przypisano im ustalone proporcjonalnie wielkości bazy noclegowej wynikające z

przewidywanych liczb turystów przyjeżdżających do miejscowości i długości czasu przebywania w nich.

Podstawą tego podziału były co prawda globalne wartości krajoznawcze miejscowości i określony na ich podstawie celowo kształtowany proces poznania Polski przez turystów krajowych i zagranicznych /por. rozdz. 2/, lecz wyniki waloryzacji świadczą o przyjęciu znacznej zależności od grup wielkościowych miejscowości, przy jednoczesnym różnicowaniu ich według atrakcyjności krajoznawczej.

Duże miasta, wyróżniające się bogatą spuścizną historyczną i dużą dynamiką rozwoju gospodarki i kultury, będą musiały przyjąć największą liczbę turystów. Ich wyposażenie w obiekty usługowe jest największe i wynika tak z potrzeb mieszkańców stałych, jak i pokaźnej liczby osób przybywających w celach nieturystycznych /najczęściej służbowych/, lecz korzystających zazwyczaj z tych samych co turyści urządzeń obsługi.

Dostępność komunikacyjna tych miast z racji ich roli i położenia bardzo dobra, dysponują one zazwyczaj lotniskami, przecinają je ważne ciągi drogowe i kolejowe.

Czas ich zwiedzania wobec dużego nagromadzenia walorów trwa odpowiednio długo, a pożądane jest dalsze przedłużenie pobytu dzięki wykorzystaniu różnorodnych możliwości atrakcyjnego spędzania wolnego czasu.

Sposób zwiedzania miast dużych wymaga użycia środków komunikacji kołowej, tak więc strefa penetracji krajoznawczej z reguły rozprzestrzenia się, co pozwala również na większe rozproszenie obiektów usługowych. Centra handlowo-usługowe tych miast stanowią przedmiot dużego zainteresowania ze względu na swój wielkomiejski charakter i atrakcyjność usług, rzadziej z powodu ich ukształtowania urba-

nistyczno-architektonicznego.

W wielkich centrach krajoznawczych zwrócić trzeba wyjątkową uwagę na sprawy informacji i obsługi turystycznej, które działać muszą w sprawnie funkcjonującym systemie^{27/}. Duże miasto jest bowiem dla przybysza z zewnątrz organizmem niełatwym do poznania w ciągu krótkiego czasu i proces ten wymaga zapewnienia określonej pomocy organizatorów ruchu turystycznego. Stąd pożądane jest stosowanie oznakowanych tras zwiedzania, kierunkowskazów, tablic poglądowych i orientacyjnych.

Ponadto, z racji nie tylko intensywności zwiedzania, ale i ruchu, gwaru i szybkiego tempa życia w wielkim mieście, turyści odczuwają wzmożoną potrzebę wypoczynku, relaksu, co wpływa na konieczność ustawienia urządzeń typu wypoczynkowego na wysokiej pozycji w hierarchii ważności elementów zagospodarowania turystycznego.

Miasta średnie atrakcyjne krajoznawczo /najczęściej ośrodki krajoznawcze/ w tematyce zagospodarowania turystycznego przedstawiają nieco odrębny problem. Pobyty w nich są zazwyczaj krótsze i w zależności od rozmieszczenia walorów krajoznawczych /w zespole, w rozproszeniu czy też w sposób mieszany/ nie zawsze wymagają użycia do zwiedzania środka komunikacji kołowej. Przy rosnącej liczbie wycieczek autokarowych stosowany jest często błędny z punktu widzenia efektywności zwiedzania przejazd tym środkiem lokomocji między obiektami położonymi nawet bardzo blisko siebie. Przyczyną jest zazwyczaj skrócenie zwiedzania pożądane ze względu na planowany przez organizatorów z regu-

^{27/} Trójstopniowy system informacji turystycznej w wielkich centrach krajoznawczych - patrz R. Przybyszewska-Gudelis i S. Iwicki, 1973.

ły zbyt krótki /w stosunku do optymalnego/ czas wycieczki.

Wyposażenie w urządzenia paraturystyczne, służące do obsługi mieszkańców w miastach średnich, nie pozostawia zazwyczaj dużych rezerw użytkowych pozwalających na wykorzystanie ich przez turystów. Dotyczy to nie tylko stanu ilościowego urządzeń gastronomicznych, obsługi motoryzacyjnej, ale w dużym stopniu także programu usług kulturalnych i rozrywkowych, które powinny być zapewnione turystom w czasie jego pobytu w mieście.

W planowaniu zagospodarowania turystycznego tej grupy miast - tak jak i w dużych miastach - skuteczne jest zastosowanie metody wyznaczenia strefy penetracji krajoznawczej, z uwzględnieniem kierunków i obszarów, po jakich porusza się turysta. Ułatwi to prawidłowe sytuowanie niezbędnych urządzeń.

Dynamika rozwoju miast średnich atrakcyjnych krajoznawczo, m.in. z powodu utworzenia w wielu z nich siedzib nowych województw, każe tę grupę uznać w obecnym etapie rozwoju za wymagającą szybkich i uzasadnionych decyzji planistycznych, realizacyjnych i organizacyjnych.

To samo trzeba powiedzieć o większości miast małych, którym zuniformizowane kształty dynamicznego rozwoju inwestycji przemysłowych i mieszkaniowych odbierają w znacznej mierze cechy ich największej atrakcyjności - kameralność nastroju historycznych zespołów urbanistycznych, indywidualność sylwet, niepowtarzalność kompozycji przestrzennych.

Podjęmowane w ostatnich latach akcje rewaloryzacji miast zabytkowych są także w aspekcie omawianych tu zagadnień ogromnie cenną inicjatywą. Aby jednak dla turystyki rezultaty nowego spojrzenia na miasto i miasteczka zabytkowe by-

ły w pełni pozytywne - obok efektów estetycznych wzmagających atrakcyjność krajoznawczą, zrealizować w nich trzeba program usług turystycznych zaspokajających potrzeby tych wszystkich, którzy nie mieszkając w rewaloryzowanym mieście - zapragną je zobaczyć i w nim przebywać przez krótki choćby czas.

Małe miasteczka są na ogół czytelne przestrzennie i nie jest konieczne w związku z tym organizowanie tu rozwiniętego systemu informacji, jednak ich nie zawsze najlepsza dostępność komunikacyjna powoduje potrzebę wyjścia z reklam miejscowości w tereny ją otaczające i to nie tylko na trasy komunikacyjne, ale i na przykład w rejony wypoczynkowe.

Wiejskie jednostki osadnicze, które poszczycić się mogą atrakcyjnością krajoznawczą w skali ogólnopolskiej - mają zazwyczaj interesujący jeden zespół lub pojedynczy obiekt. Ich zagospodarowanie jest znacznie prostsze, często polega ono jedynie na przystosowaniu do zwiedzania obiektu /lub zespołu/. Rzadziej występuje konieczność parkingu, usług żywieniowych i informacyjnych, a tylko wyjątkowo noclegowych, przeznaczonych dla turystów.

Spotyka się też atrakcyjne przedmioty zainteresowania turystów - krajoznawców, leżące poza konkretnymi obszarami zagospodarowania osadnictwa, poza całymi obszarami krajoznawczymi stanowiącymi jednostki geograficzne; wyróżnić tu trzeba szczególnie wyodrębnione przestrzennie i rodzajowo osobliwości przyrody, wybitne, a często unikalne w skali kraju, obiekty i zjawiska, które są celem specjalnych wycieczek.

Jako zasadę przyjąć trzeba dążenie do wiązania zagospodarowania turystycznego ze stałym osadnictwem, jednak w obiektach i zespołach występujących w oderwaniu od jednos-

tek osadniczych w określonych warunkach dopuszczalne jest /np. duża odległość od skupisk ludzkich/ odstąpienie od tej prawidłowości.

Biorąc pod uwagę nie tylko atrakcyjność krajoznawczą, ale i inne ważne cechy mające wpływ na zagospodarowanie turystyczne, spośród których bardziej istotne - zdaniem autorów - omówiono wyżej, można przystąpić do rozpatrzenia bardziej szczegółowych problemów zagospodarowania przestrzennego miejscowości krajoznawczych.

Zagospodarowanie to dotyczy w pierwszym rzędzie następujących elementów:

- wyeksponowania, wzbogacenia i przystosowania do zwiedzania walorów krajoznawczych,
- właściwej lokalizacji urządzeń usługowych związanych z obsługą przyjazdowego ruchu krajoznawczego,
- rozwiązania problemu dojazdu do miasta oraz powiązania komunikacyjnego walorów i urządzeń turystycznych.

7.3. Walory krajoznawcze w zagospodarowaniu przestrzennym miejscowości

Spośród wyróżnionych kilku rodzajów walorów krajoznawczych /patrz rozdz. 3/ największe zainteresowanie budzą walory dóbr kultury, przede wszystkim zaś kompleksy, zespoły i obiekty zabytkowe. Obiekty te lub całe układy przestrzenne, związane z historycznym rozwojem miejscowości, są wkomponowane bądź to w zabudowę współczesną miasta, bądź też odizolowane od niej strefą nie zabudowaną. To ostatnie dotyczy głównie zamków, pałaców czy zespołów klasztornych lokalizowanych najczęściej na terenach historycznie podmiejskich, bardzo często na wzgórzach lub wysokich skarpach rzek.

Taka lokalizacja obiektów zabytkowych nie stwarza większych problemów przy prawidłowym konstruowaniu planów turystycznego zagospodarowania przestrzennego. Ważne jest, by wykształcone historyczne układy konsekwentnie adaptować współcześnie i w przyszłości, traktując wzniesienia lub zachowane pasy zieleni jako naturalne bariery zabezpieczające przed wkraczaniem współczesnej zabudowy w bezpośrednie sąsiedztwo obiektów zabytkowych.

Pewne zagrożenie dla właściwego eksponowania obiektów atrakcyjnych turystycznie stanowić może sama turystyka, a ściślej niewłaściwa lokalizacja na terenie zespołów zabytkowych lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie, takich nowych, współczesnych elementów zagospodarowania, których forma i treść kolidowałyby z charakterem i kompozycją układu. Do elementów tych należą przede wszystkim budynki nie dostosowane do otoczenia skalą i materiałem, w pewnym zakresie także parkingi, nadmiernie rozbudowane trasy komunikacyjne oraz niektóre formy tzw. małej architektury.

Pożądane jest umieszczenie wielu urządzeń związanych z obsługą ruchu turystycznego w obiektach zabytkowych, co czyni je obiektami tętniącymi życiem, a jednocześnie umożliwia bezpośredni kontakt turysty z poznawanym obiektem krajoznawczym. Lokalizowane tu być mogą muzea, domy wycieczkowe, lokale gastronomiczne, biura obsługi turystów itp.

Historycznie wykształcone sylwety odizolowanych od zabudowy miejskiej obiektów zabytkowych nie wymagają najczęściej żadnych zabiegów wzbogacających ich walory widokowe. Ewentualne usuwanie późniejszych naleciałości zniekształcających czystość układu przestrzennego lub stylu leży w gestii konserwatorów zabytków. Do instytucji odpo-

wiedzialnych za zagospodarowanie przestrzenne miejscowosci w sensie zwiększania jej atrakcyjności, należy ochrona przed niewłaściwym zabudowaniem terenów sąsiadujących z obiektem zabytkowym, eliminowanie lub przebudowywanie takich budynków istniejących, które ograniczają pola widokowe wokół zespołów i obiektów szpecąc ich otoczenie.

Jednym z elementów przestrzennych towarzyszących obiektom i zespołom zabytkowym jest często zielenń wysoka. Odpowiednie jej wykorzystanie dla wzbogacenia krajobrazu /przesłaniania fragmentów obcych i odsłaniania najbardziej wartościowych/, stanowi jeden z ważniejszych sposobów kształtowania panoram widokowych.

Większe problemy występują w wypadku godzenia współczesnych funkcji gospodarczych miast i ich rozwoju przestrzennego z wymogami zachowania oraz eksponowania obiektów i zespołów zabytkowych skupionych na niewielkiej przestrzeni wśród zabudowy współczesnej.

W wielu miastach naszego kraju został zachowany historyczny układ urbanistyczny, z fragmentami obwarowań miejskich i pojedynczymi obiektami zabytkowymi lub ich zespołami. Traktowany jest on jako cenny walor krajoznawczy, a niejednokrotnie pełni nadal rolę centrum usługowego. Dotyczy to zarówno miast mniejszych /ośrodków krajoznawczych miejscowości krajoznawczych z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi/, jak i niekiedy miast zaliczanych do wielkich centrów krajoznawczych, w których bujny rozkwit zapoczątkowany w przeszłości trwa nieprzerwanie do czasów współczesnych /Kraków/, lub przeplatał się z okresami mniejszej dynamiki rozwoju /Toruń/. Stopniowo następuje jednak dyslokacja szeregu obiektów usługowych poza granice zespołów zabytkowych, na obszary nowo planowanych cen-

trów administracyjno-handlowych, usytuowanych zazwyczaj w sąsiedztwie ośrodków staromiejskich. Tam są lokalizowane przede wszystkim obiekty o dużej kubaturze /wielokondygnacyjne hotele, biurowce, domy towarowe/ oraz te, których funkcja kolidowałaby z charakterem zespołu staromiejskiego, np. duże zespoły gastronomiczne.

Nowe centra miast stanowią zawsze przedmiot zainteresowania turystycznego, a więc lokalizowanie w nich obiektów usług turystycznych jest jak najbardziej właściwe. Ważne jest bowiem, aby nowo lokalizowane urządzenia usługowe znalazły się w strefie penetracji krajoznawczej, tzn. na obszarze wyznaczonym przez walory, punkty dojazdów /dworce, parkingi/ i aktualnie istniejące elementy zagospodarowania turystycznego.

Traktując funkcje mieszkaniową i usługową jako ważne dla pozostawienia "żywego", naturalnego klimatu zespołu staromiejskiego, można z całą pewnością stwierdzić, że funkcja turystyczna należy do najbardziej go ożywiających, zwłaszcza jeśli urządzenia turystyczne wykorzystywane są całą dobę lub dużą część dnia.

Pozostawienie w zabytkowym centrum jego funkcji miejskich z rozbudowaniem w atrakcyjnej formie szeregu urządzeń turystycznych świadczących usługi, może sprawić, że ten fragment miasta będzie pulsował życiem przez cały rok. Duża część urządzeń usługowych, atrakcyjnych dla turystów i głównie przez nich użytkowanych w okresie sezonu turystycznego, stanowi bowiem atrakcję dla mieszkańców miasta również w okresie pozostałym.

Sojusznikiem takiego właśnie ukierunkowania czynnej ochrony zespołów zabytkowych jest akcja ich rewaloryzacji, której zasady są zgodne z wyżej wymienionymi postulatami.

Konserwatorzy zabytków wspólnie z urbanistami i architektami przeciwdziałają dotychczasowym dewastacjom, niewłaściwym lokalizacjom i brakiem troski o kompozycję urbanistyczną.

Spośród pozostałych grup walorów krajoznawczych w centralnych częściach miejscowości najczęściej znajdują się upamiętnione miejsca historyczne i niektóre walory osiągnięć współczesnych. Pomniki i tablice pamiątkowe nie wymagają najczęściej specjalnych zabiegów adaptacyjnych, gdyż z wyjątkiem tablic umieszczonych na budynkach związanych z wydarzeniami historycznymi i zasłużonymi ludźmi są lokalizowane z reguły w miejscach najbardziej eksponowanych. Z punktu widzenia potrzeb krajoznawstwa ważne jest włączenie tych obiektów do tras zwiedzania i związane z tym zapewnienie dojść nie kolidujących z ruchem kołowym.

Przykłady nowoczesnych zespołów urbanistycznych lub obiektów architektonicznych spotkać można najczęściej w nowych centrach usługowych i dzielnicach mieszkaniowych. Przystosowanie tych walorów do potrzeb ruchu krajoznawczego przede wszystkim powinno polegać na wyznaczeniu tras zwiedzania i udostępnieniu niektórych wnętrz. Zagospodarowując otoczenie najciekawszych obiektów, liczyć się trzeba jednak z potrzebami zwiedzających /również ludności miejscowej/ i odpowiednio przygotować miejsca o największym nasileniu ruchu, m.in. takie, z których oglądany obiekt jest najkorzystniej eksponowany. Miejsca takie powinny być wolne od ruchu kołowego i ewentualnie mieć urządzenia typowe dla miejsc wypoczynkowych. Zasady te powinny dotyczyć również eksponowania innych walorów krajoznawczych.

W centralnych fragmentach miejscowości krajoznawczych znajdują się również obiekty kulturalne, takie jak teatry,

muzea, sale wystawowe itp., które z racji swej formy zewnętrznej mogą także stanowić przedmiot zainteresowania turystycznego, ale przede wszystkim są ważne z racji ekspozowanych zbiorów i przedstawianych imprez. Jedne i drugie względy przemawiają za koniecznością włączenia tych obiektów w granice strefy penetracji turystycznej i zapewnienia odpowiedniej /skierowanej również do turystów/ informacji o imprezach kulturalnych.

Wiele walorów krajoznawczych różnorodnych rodzajowo znajduje się poza centralnymi dzielnicami miejscowości krajoznawczych, względnie poza granicami tych miejscowości. Rozwiązanie problemów komunikacyjnych i informacyjnych może być zbliżone do rozwiązań stosowanych przy przystosowaniu do zwiedzania podobnie położonych obiektów zabytkowych. Z wyjątkiem niektórych pamiątek historycznych obiekty te nie wymagają jednak najczęściej specjalnego wyeksponowania. Pojawiają się jednak problemy związane z udostępnieniem ich do zwiedzania i właściwym jego ukierunkowaniem.

Dotyczy to m.in. zakładów przemysłowych, z których tylko nieliczne udostępnione są do zwiedzania. W celu uzyskania jak największych wartości poznawczych postulowane jest takie ukierunkowanie zwiedzania, które zapewniłoby prześledzenie całego procesu produkcyjnego. W przykładowych salach ekspozycyjnych, poza wystawianiem wyrobów, makiet i ewentualnie schematów procesów technologicznych, można również organizować punkty udzielania informacji, poprzedzających samo zwiedzanie. Zakłady przemysłowe nie udostępnione do zwiedzania, z racji swej nowoczesnej architektury i konstrukcji, często są oglądane z zewnątrz. Wymaga to wytyczenia takiej trasy zwiedzania, która nie

kolidowałyby z przyzakładowymi drogami transportowymi.

Pewne ograniczenia zwiedzania występują też w wypadku walorów środowiska przyrodniczego. Dotyczą one w mniejszym stopniu parków i ogrodów przydworskich w swym założeniu ukierunkowanym na przyjmowanie większej liczby osób. Wyraźnie jednak występują w rezerwatach, parkach narodowych i krajobrazowych oraz innych naturalnych zespołach przyrodniczych. Ochrona środowiska przyrodniczego przed ujemnymi skutkami ruchu turystycznego wymaga określenia optymalnych pojemności tych obiektów i zespołów oraz powiązania ich z programem organizacji ruchu wycieczkowego.

7.4. Lokalizacja turystycznych urządzeń usługowych

W miejscowościach krajoznawczych, podobnie jak i w innych jednostkach przestrzennych, pożądane jest optymalne zbliżenie obiektów usługowych do walorów stanowiących przedmiot zainteresowania turystycznego. Chcąc prawidłowo zlokalizować poszczególne urządzenia turystyczne, trzeba znać takie dane, jak: główne kierunki wjazdu i wyjazdu z miejscowości, przebiegi i kierunki tras zwiedzania oraz przedmioty zainteresowania, a także strukturę ruchu turystycznego, dominujące środki transportu, średni czas pobytu w miejscowości itp. Odpowiadająca potrzebom liczba miejsc w tych urządzeniach oraz liczba i wielkość obiektów wynikać powinny, jak stwierdzono wyżej, z programu opartego głównie na analizie ruchu turystycznego i prognozach jego rozwoju.

Urządzenia turystyczne wraz z terenami, na których znajdują się walory krajoznawcze i trasy zwiedzania, dają podstawę do wyznaczenia strefy penetracji turystycznej, w której funkcja krajoznawcza jest najważniejsza, względnie

równorzędna z innymi funkcjami miejskimi. Im większa jest koncentracja elementów związanych z ruchem turystycznym na danym obszarze, tym większy jest udział funkcji turystycznej.

Stanowi to jeszcze jeden argument przemawiający za korzyściami płynącymi z wykształcenia rejonów usług turystycznych w pobliżu zwiedzanych obiektów. Zmniejszenie strefy penetracji ułatwia zwiedzanie i pobyt w miejscowości, a równocześnie umożliwia kompleksowe zagospodarowanie przestrzenne, sprzyja lepszej orientacji i działalności organizacyjnej.

Strefa penetracji krajoznawczej w zależności od wielkości miejscowości oraz liczby i rozmieszczenia walorów i urządzeń turystycznych może obejmować niekiedy tylko niewielki teren w pobliżu pojedynczego obiektu krajoznawczego, ale może też rozciągać się na przestrzeni wielu kilometrów kwadratowych w wielkich centrach krajoznawczych. Dlatego też słuszne jest rozpatrzenie lokalizacji urządzeń turystycznych w miejscowościach krajoznawczych zgodnie z przedstawionych w poprzednim rozdziale podziałem na: wielkie centra krajoznawcze, ośrodki krajoznawcze, miejscowości krajoznawcze z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi oraz pojedyncze obiekty krajoznawcze.

Wielkie centra krajoznawcze z racji swej wielkości i znaczenia administracyjno-gospodarczego i kulturalnego wyposażone są z zasady w szeroki zestaw urządzeń niezbędny do prawidłowej obsługi ruchu turystycznego. Liczba i wielkość tych urządzeń oraz ich standard są jednak aktualnie najczęściej niewspółmiernie niskie w stosunku do wzrastających przeciętnych potrzeb turystów^{28/}. Zachodzi wobec^{28/} Oprócz usług najwyższej kategorii, które w ciągu kilku ostatnich lat w największych miastach Polski zostały znacznie rozwinięte

tego konieczność budowy nowych, względnie modernizacji starych, obiektów służących do obsługi turystyki krajoznawczej. Wielkie centra i liczne ośrodki krajoznawcze mają zachowane zespoły zabytkowe lub inne odpowiadające im przestrzennie zgrupowanie walorów krajoznawczych, dlatego też zagadnienie lokalizacji urządzeń turystycznych należy rozpatrywać na tle powiązań z takim zespołem.

Teoretyczne powiązania zespołu zabytkowego z turystycznymi obiektami usługowymi przeanalizowano w opracowaniu dotyczącym zagospodarowania przestrzennego Torunia /R.Przyby - szewska-Gudelis, S.Iwicki 1973/, wskazując na prawidłowości sytuowania poszczególnych rodzajów tych urządzeń:

- a/ poza zespołem zabytkowym,
- b/ w bezpośrednim sąsiedztwie zespołu zabytkowego,
- c/ wewnątrz zespołu zabytkowego.

Przyjęto tu uprzednio omówioną ogólną zasadę lokalizacji urządzeń turystycznych, wymagających dużej kubatury i powierzchni poza zespołem zabytkowym. Nie wydaje się jednak konieczne rezygnowanie z położonych wewnątrz zespołu zabytkowego istniejących większych hoteli, które na ogół mają długą tradycję, a ze względu na swój stan techniczny wymagają często zasadniczej modernizacji. Ich cechą bardzo korzystną jest bezpośredni kontakt z zespołem zabytkowym, wyposażonym poza tym w szereg atrakcyjnych urządzeń i obiektów usługowych.

Motele i campingi przeznaczone dla turystów zmotoryzowanych powinny być z kolei lokalizowane przy najważniejszych drogach wlotowych do miasta. Ogólnie można stwierdzić, że lokalizację poszczególnych rodzajów obiektów rozpatrywać trzeba odrębnie w zależności od struktury ruchu turystycznego i stref funkcjonalnych związanych ze specyfiką odręb -

nich grup turystów.

Rozmieszczenie obiektów gastronomicznych przeznaczonych dla turystów powinno opierać się na podobnych założeniach, chociaż należy preferować sytuowanie niewielkich lokali przy trasach zwiedzania, a więc i we wnętrzu zespołu zabytkowego. Wskazana jest tam adaptacja obiektów zabytkowych na kameralne i stylowe lokale, niekoniecznie najwyższej kategorii, jak to na ogół obecnie bywa. Pożądane jest ponadto, aby widok z okien lokalu przedstawiał najciekawsze fragmenty zwiedzanej miejscowości, zwłaszcza że duża część tych lokali pełni również funkcję miejsc wypoczynku przy trasach zwiedzania.

Obiekty gastronomiczne obsługujące turystów powinny być lokalizowane ponadto przy trasach wlotowych i na dworcach oraz przy dużych obiektach noclegowych, w myśl zasady tworzenia wielofunkcyjnych urządzeń turystycznych.

Biura obsługi przyjazdowego ruchu turystycznego oraz informacji turystycznej znajdują najlepsze usytuowanie w centralnych punktach miasta, do których łatwo dojechać z różnych kierunków pod warunkiem możliwości lokalizacji w najbliższym sąsiedztwie parkingów niezbędnych jako urządzenia towarzyszące. Rozwój tych biur w przyszłości powinien być znaczny, zwłaszcza jeśli całą działalność będzie skupiało jedno centralne biuro, jeśli zapewniony będzie odpowiedni zestaw drukowanych przewodników, informatorów i innych publikacji dotyczących walorów turystycznych, a ponadto zostanie ulepszony system obsługi turystycznej zlokalizowanej przy zespołach i większych pojedynczych obiektach krajoznawczych, wielofunkcyjnych obiektach noclegowych, dworcach, największych parkingach i innych miejscach licznie odwiedzanych przez turystów.

Z trasami zwiedzania związane są miejsca wypoczynku. Poza lokalami gastronomicznymi i ogródkami kawiarnianymi, pełniącymi dodatkowo funkcję takich miejsc, powinny one być lokalizowane przede wszystkim na terenach zielonych położonych w sąsiedztwie tras lub na samych trasach. Dłuższy wypoczynek umożliwiają miejskie lub podmiejskie tereny rekreacyjne, także ośrodki wypoczynku świątecznego mieszkańców stałych /por. rozdz. 4/.

Pozostałe urządzenia turystyczne i paraturystyczne: handlowe, rzemieślnicze, pocztowo-telekomunikacyjne, sanitarne itp. mieszczą się na ogół w strefach pełniących funkcje mieszkaniowe i usługowe dla mieszkańców; ważne jednak, by wchodziły jednocześnie w obszar penetracji krajoznawczej. Także obiekty kulturalne i rozrywkowe zazwyczaj są lokalizowane w śródmieściu, gdzie zawsze skupia się ruch turystyczny.

W strefach penetracji turystycznej, a najlepiej na trasach zwiedzania, przy miejscach wypoczynkowych, jak również przy dworcach, dużych parkingach i biurach obsługi turystów i innych miejscach zatrzymań korzystne jest lokalizowanie punktów sprzedaży pamiątek, oferujących również przewodniki i informatory o zwiedzanej miejscowości. W pobliżu tras zwiedzania i wymienionych wyżej rejonów miasta należy również lokalizować toalety publiczne. Z kolei hotele dzienne znaleźć się powinny w centralnych częściach miasta i przy dworcach, wypożyczalnie samochodów przy biurach obsługi turystów, dużych hotelach, pasażerskich lotniskach międzynarodowych, portach żeglugi morskiej i ważniejszych stacjach kolejowych, a punkty wymiany walut przy biurach obsługi turystów i centrach informacji turystycznej oraz na dworcach pasażerskich i w wię-

kszych hotelach.

Ważne dla zapewnienia prawidłowego programu zwiedzania wielkiego centrum krajoznawczego urządzenia komunikacyjne omówione zostaną oddzielnie.

Ogólne zasady lokalizacji urządzeń turystycznych w wielkich centrach krajoznawczych można w dużym przybliżeniu zastosować także w ośrodkach krajoznawczych. Mimo że są to najczęściej miasta mniejsze /przeważnie liczące 30 - 100 tys. mieszkańców/, mają również często zespół zabytkowy, którego zagospodarowanie turystyczne nie powinno się różnić od zagospodarowania w wielkim centrum. Ze względu jednak na częste pełnienie przez ten zespół roli ogólnomiejskiego ośrodka usługowego, większość obiektów przydatnych turystom bywa skupiona w tym właśnie rejonie miasta, obok obiektów usługowych ogólnomiejskich, które nie wymagają zazwyczaj wielkich kubatur i powierzchni.

Jak już jednak stwierdzono, funkcja turystyczna miejscowości mniejszych /a więc i ośrodków krajoznawczych w stosunku do wielkich centrów/ jest zazwyczaj ważniejsza, a więc i zagospodarowanie turystyczne powinno być tu relatywnie większe w porównaniu z całością usługowego zagospodarowania przestrzennego.

W ośrodkach krajoznawczych nie pełniących ważnych funkcji ogólnogospodarczych podstawowe urządzenia turystyczne /zwłaszcza baza noclegowa i część bazy gastronomicznej oraz biura obsługi i informacji/ mają charakter zdecydowanie sezonowy, podczas gdy w miastach o wykształconych funkcjach administracyjnych i gospodarczych służą poza sezonem również osobom nie zainteresowanym turystyką. W znacznej części ośrodków krajoznawczych te urządzenia u-

sługowe mogą być lokalizowane w większym zakresie w obiektach letnich, nie przeznaczonych do użytkowania całorocznego. Dotyczy to zarówno sezonowych obiektów małej gastronomii jak i bazy noclegowej na campingach, które powinny być lokalizowane w niedalekiej odległości od centrów zwiedzania.

Zasady, które winny obowiązywać w miejscowościach krajoznawczych z zespołami obiektów i obiektami rozproszonymi, nie różnią się w ogólnych zarysach od podanych wyżej.

Poważną część tej najbardziej zróżnicowanej grupy miejscowości /patrz rozdz. 6/ stanowią takie, w których atrakcyjne zgrupowania walorów są tak oddalone od obecnego centrum miejscowości, że wymagają dłuższego dojścia lub nawet dojazdu. Zachodzi wtedy konieczność lokalizacji w ich sąsiedztwie obiektów gastronomicznych, sklepów, kiosków pamiątkarskich i innych urządzeń służących turystom. Ciężar gatunkowy funkcji turystycznej przenosi się wówczas do rejonu najatrakcyjniejszego, mimo że z zasady centralne części miejscowości trzeba również włączać do stref penetracji krajoznawczej. Przyczyną tego jest zaobserwowane dośrodkowe ciążenie kierunków wjazdu do zwiedzanych miejscowości.

W miejscowościach z rozproszonymi pojedynczymi obiektami krajoznawczymi decyzja planisty, oparta na analizach przebiegu ruchu turystycznego, winna przesądzić, w którym miejscu skoncentrować trzeba najważniejsze urządzenia turystyczne. Ponadto, przy poszczególnych obiektach /we wszystkich rodzajach miejscowości/ powinny się znaleźć parkingi, punkty informacji turystycznej, niekiedy /zależć to będzie od długości zwiedzania obiektu/ inne urządzenia, np. miejsca wypoczynku, obiekty gastronomiczne itp.

Podobnie jak oddalone od śródmieścia obiekty w miejscowościach wyższych rzędów, powinny być zagospodarowane miejscowości, w których znajdują się atrakcyjne pojedyn -
cze obiekty krajoznawcze.

Program wynikający z rangi obiektu, czasu zwiedzania czy położenia w stosunku do innych miejscowości i rejonów turystycznych musi być w pełni realizowany w sąsiedztwie zwiedzanego obiektu /lub na jego terenie/, jeżeli nie jest to sprzeczne z wymogami ochrony przyrody, ochrony zabytków, względów krajoznawczych itp.

7.5. Rozwiązania komunikacyjne

Problemy komunikacyjne związane z zagospodarowaniem przestrzennym miejscowości krajoznawczej obejmują dwa podstawowe dla ruchu turystycznego zagadnienia:

- a/ dojazd do miejscowości, względnie, gdy jest wyraźnie wyodrębniony zespół lub obiekt, dojazd do niego,
- b/ powiązania komunikacyjne obiektów krajoznawczych i usług turystycznych w obrębie strefy penetracji turystycznej.

Dojazdy do miejscowości krajoznawczych odbywają się najczęściej autokarami, samochodami osobowymi, pociągami i autobusami PKS. Pewien udział ma też żegluga pasażerska - morska i śródlądowa oraz lotnictwo - najczęściej w wielkich centrach krajoznawczych i głównie w odniesieniu do turystów zagranicznych. Pewien odsetek stanowią uczestnicy wycieczek rowerowych, pieszych, kajakowych itp.

Uwzględniając wymienione wyżej środki lokomocji, wyróżnić można następujące trasy i urządzenia komunikacyjne związane z obsługą przyjazdowego ruchu turystycznego:

- drogi kołowe i związane z nimi parkingi, stacje benzy -

- nowe oraz warsztaty naprawcze i stacje benzynowe,
- szlaki i dworce kolejowe,
 - szlaki wodne i porty żeglugi pasażerskiej oraz porty lotnicze.

Z wymienionych elementów zagospodarowania komunikacji - nego największym rozproszeniem charakteryzują się urządzenia związane z obsługą ruchu samochodowego i autokarowego.

Rozpatrując zagadnienie dojazdu turystów zmotoryzowanych do zespołu zabytkowego w ośrodkach krajoznawczych M. Drzewiecki /1973/ stawia następujące wymagania:

- " a/ dojazd do ośrodka zabytkowego, powinien, omijając nieciekawe tereny, przebiegać trasą widokowo atrakcyjną,
- b/ droga dojazdowa powinna zachęcać do odwiedzenia miasta,
- c/ dojazd nie może zajmować wiele czasu,
- d/ ruch turystyczny nie powinien komplikować ruchu wewnętrznego i tranzytowego,
- e/ droga dojazdowa musi kończyć się obszernym parkingiem".

Powyższe wymagania nie zawsze mogą być zastosowane w wielkich centrach krajoznawczych, gdzie udział funkcji turystycznej jest w stosunku do innych funkcji społeczno-gospodarczych dość niski.

W miastach największych trzeba raczej dostosować potrzeby ruchu turystycznego do rozwiązań ogólnomiejskich, przenosząc zwiększony zakres obsługi ruchu turystycznego do stref penetracji krajoznawczej, gdzie funkcja turystyczna ma istotne znaczenie.

Ponieważ coraz więcej dróg tranzytowych omija miasta lub ich śródmieścia, konieczne staje się specjalne doprowadze-

nie ruchu turystycznego do centrów zabytkowych lub innych centralnych punktów w sposób w miarę atrakcyjny i dobrze oznakowany.

Niezależnie od tego czy turysta zamieszka w hotelu, czy na campingu położonym w obrębie strefy koncentracji urządzeń turystycznych, czy też poza nią, niezbędne są również parkingi położone w pobliżu zwiedzanych walorów krajoznawczych.

Parkingi powinny w zasadzie znajdować się poza zespołem zabytkowym, na obszarze sąsiadującym z nim, gdyż słuszone jest zwiedzanie piesze zarówno miast małych i średnich, jak i centrów zabytkowych miast dużych. Stąd też pożądane jest ograniczenie do minimum ruchu kołowego na ulicach położonych wewnątrz zespołu zabytkowego.

Parkingi powinny się znajdować również przy obiektach noclegowych i lokalach gastronomicznych przeznaczonych do obsługi ruchu turystycznego, ale największe znaczenie mają duże parkingi przeznaczone dla autokarów, pozwalające na łatwy kontakt z biurem obsługi turystów. Większość miast atrakcyjnych turystycznie nie ma aktualnie dobrze rozwiązanego systemu parkingów usytuowanych w pobliżu punktów rozpoczynania zwiedzania i dysponujących odpowiednio dużą powierzchnią. Co prawda parkingi takie nie wpływają pozytywnie na estetykę miasta, więc nie powinny zajmować eksponowanego miejsca w kompozycji urbanistycznej, lecz ich znaczenie musi być dostrzegane w planowaniu przestrzennym.

Urządzenia komunikacyjne uciążliwe dla otoczenia, takie jak warsztaty naprawcze i stacje obsługi samochodów oraz stacje benzynowe, lokować należy w pobliżu tras dojazdowych, w pewnym oddaleniu do rejonów koncentracji ruchu turystycznego.

Lokalizacja dworców kolejowych i autobusowych, portów oraz lotnisk na ogół jest podyktowana względami lokalnymi oraz transportu zewnętrznego. Dla turystów ważne jest prawidłowe powiązanie tych dworców siecią komunikacji wewnętrznej z największymi skupiskami walorów krajoznawczych oraz obiektami noclegowymi, co wymaga nie tylko korzystnego układu sieci komunikacji zbiorowej, ale i dobrej informacji turystycznej.

Poza urządzeniami ściśle komunikacyjnymi należy rozwijać i doskonalić zespoły urządzeń towarzyszących znajdujących się na dworcach pasażerskich i w innych punktach dojazdu. Dotyczy to m.in. wielofunkcyjnych ośrodków obsługi turystów zmotoryzowanych, które lokalizować należy przy wlotach dróg krajoznawczych. Ośrodków takich jednak nie powinno się urządzać w miejscach atrakcyjnych z punktu widzenia potrzeb turystyki wypoczynkowej, gdyż zmienia one przypisany im charakter i będą wykorzystywane na weekendy i dłuższe pobyty. Wyposażenie takich ośrodków składać się winno z obiektów bazy noclegowej /motele, campingi/, lokali gastronomicznych i zaplecza usług motoryzacyjnych. Zalecana jest lokalizacja zapewniająca widoki na panoramę zwiedzanej miejscowości lub jej atrakcyjne fragmenty.

Dla dobrego skomunikowania oddalonych od siebie obiektów krajoznawczych niezbędna jest odpowiednio rozbudowana sieć masowej komunikacji wewnętrznej /linie tramwajowe, autobusowe lub trolejbusowe/, z prawidłowo rozmieszczonymi przystankami oraz postoje taksówek zlokalizowane w rejonach intensywnego ruchu turystycznego.

Układy komunikacyjne w miejscowościach krajoznawczych znacznie są uzależnione od warunków środowiska geograficznego, przede wszystkim od konfiguracji terenu. Dotyczy to

głównie miejscowości mniejszych i pojedynczych obiektów usytuowanych często na wzgórzach i wysokich skarpach rzek. Pożądane jest wówczas lokalizowanie ośrodków rozrządu ruchu turystycznego /m.in. dużych parkingów/ u podnóża wzniesień, aby w trakcie dojścia do zespołu lub obiektu umożliwić spokojne i atrakcyjne zapoznanie się z panoramą zespołu lub obiektu.

Omówione wyżej problemy przestrzennego zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych, mimo prób pewnych sugestii dotyczących rozwiązań szczegółowych, traktować można jedynie jako ogólne wytyczne, które winny być przystosowane do uwarunkowań lokalnych. Miejscowości krajoznawcze są tak zróżnicowane pod względem wielkości /wyrażonej powierzchnią i liczbą mieszkańców/struktury przestrzennej, liczby i rangi walorów krajoznawczych oraz sposobu ich rozmieszczenia, że wymagają każdorazowo indywidualnego wnikliwego rozpatrzenia.

R o z d z i a ł 8

PODSUMOWANIE I WNIOSKI KOŃCOWE

Zadaniem nadrzędnym przedstawionej problematyki waloryzacji miejscowości krajoznawczych w Polsce było określenie najistotniejszych elementów i czynników, które mogą oddziaływać w jakikolwiek sposób na kierunki zagospodarowania tych atrakcyjnych turystycznie jednostek osadniczych.

Przegląd dokonanych w kraju ocen miejscowości turystycznych, metody w nich stosowane i uzyskane wyniki pozwalają na kompleksowe ujęcie problematyki krajoznawczej w aspekcie jej zróżnicowanych wartości poznawczych i predyspozycji do kształtowania polityki inwestycyjnej w turystyce.

Polska ma wiele walorów interesujących tak nasze społeczeństwo jak i przybyszów z innych krajów, jednak walory te nie mają odpowiedniego przystosowania do ich turystycznego odbioru, ani też nie są rozpropagowane, przede wszystkim zaś nie dysponują odpowiednim zapleczem usługowym.

Przedstawiony elaborat stanowi rezultat jedynie pewnego etapu badań badań kontynuowanych, w związku z czym nie daje on definitywnych koncepcji i rozwiązań, lecz sygnalizuje wagę poszczególnych problemów i stan prac w tym zakresie.

Poza próbą systematyki komponentów przestrzennych i zjawisk wiążących się z pobytem turystów w miejscowościach krajoznawczych, zwraca się tu uwagę planistów przestrzennych i społeczno-gospodarczych oraz animatorów i organi -

zatorów ruchu turystycznego na mechanizmy i pole działania w odniesieniu do zwiedzania i innych czynników składowych pobytu w tych miejscowościach.

Dążąc do kształtowania optymalnych warunków zwiedzania i pobytu turystów w miejscowościach, sformułowano wstępne zasady i prawidłowości w odniesieniu do form zagospodarowania turystycznego, jego zależności funkcjonalnych i przestrzennych.

Przegląd dotychczasowego dorobku oraz próba ujednolicenia niektórych pojęć z dziedziny turystyki krajoznawczej /w pierwszym rzędzie wyjaśnienie treści, które te pojęcia zawierają/, poparte ogólną znajomością wartości krajoznawczych Polski, dały podstawę do sporządzenia wykazu najważniejszych miejscowości i pojedynczych obiektów położonych poza nimi, a stanowiących docelowe punkty wycieczek lub ważne miejsca zatrzymań przy nich. Ocena bowiem i klasyfikacja miejscowości krajoznawczych całej Polski nie może się odbywać na poziomie lokalnym ani regionalnym, gdyż nie jest możliwe ustalenie wystarczających i jednoznacznych kryteriów dla określenia ich atrakcyjności i korzystnego typu zagospodarowania. Cechy estetyczne, działające na emocjonalną stronę percepcji, decydują często o ich atrakcyjności, a jednocześnie są trudne do ścisłego i porównywalnego między sobą wartościowania.

Należy mieć nadzieję, że opis miejscowości i obiektów zamieszczony w pracy będzie przydatny dla odbiorców zainteresowanych i mających wpływ na rozwój krajoznawstwa w Polsce. Podział w nim zastosowany dotyczy czterech typów miejscowości, które odpowiadają specyficznym rodzajom zagospodarowania turystycznego. Różnice wynikają z

ilości i jakości zasobów turystycznych oraz z czasu i przeważających sposobów zwiedzania miejscowości powiązanych w pewnym stopniu z jej wielkością.

Między atrakcyjnością krajoznawczą a typem miejscowości nie ma ścisłej korelacji. Najwyższym stopniem atrakcyjności poszczycić się mogą miejscowości każdego z typów, aczkolwiek wielkimi centrami krajoznawczymi i ośrodkami krajoznawczymi są wyłącznie miasta, których atrakcyjność mieści się w dwóch najwyższych przedziałach.

Grupa atrakcyjności wskazywać może na szacunkowe rozmiary ruchu turystycznego, niezależnie od oddziałującego na wielkość tego ruchu położenia w regionach turystycznych wobec tras komunikacyjnych, przejść granicznych i skupisk osadnictwa.

Z rezultatów pracy wyłaniają się następujące wnioski do przestrzennego zagospodarowania miejscowości:

1. Nadrzędną sprawą dla decydentów realizacji bazy materialnej niezbędnej do zaspokojenia potrzeb turystów powinno być ustalenie znaczenia funkcji turystyki przyjazdowej w miejscowości,
2. Do stworzenia prawidłowego systemu obsługi turystów przydatne jest wyodrębnienie obszaru strefy penetracji turystycznej, w której występuje zjawisko zwiedzania i pobytu wraz z analizą sekwencji etapów pobytu i odpowiadających im urządzeń turystycznych.
3. Wśród komponentów zagospodarowania turystycznego na pierwszym miejscu stawiać trzeba te, które turystom są niezbędne /baza podstawowa, noclegowa i żywieniowa/, gdyż stanowią one warunek rozwoju funkcji krajoznawczej.
4. Wielkość ruchu turystycznego decydować powinna o zak -

resie zagospodarowania turystycznego, a przekrój rodzajowy uczestników tego ruchu o strukturze zagospodarowania.

5. Uważając przedłużenie pobytu turystycznego w miejscowości nie tylko za czynnik zwiększający efektywność ekonomiczną turystyki, ale i warunek kształtowania właściwego modelu wycieczek krajoznawczych, wnoszącego trwały wkład do tworzenia kultury społeczeństwa, trzeba zwrócić należną uwagę na usługi towarzyszące pobytowi, zaspokajające sferę potrzeb kulturowych.
6. Ponieważ percepcja turystyczna sprowadza się w dużej mierze do wrażeń wizualnych /podkreślanych często komentarzem i podbudowanych treścią poznawczą/, przeanalizować należy układ kompozycji przestrzennej w strefie penetracji turystycznej, korygując go na przykład poprzez eliminację szpecących elementów, kształtowanie przebiegu tras itp.
7. Ze szczególną wnikliwością potraktować trzeba miejscowości zabytkowe: nie tylko ze względów wymienionych w pkt 6, ale i wobec szerokiej możliwości adaptacji wielu obiektów na cele usług turystycznych, z korzyścią nie tylko dla użytkowników, ale i dla kształtowania właściwego klimatu tych zespołów.

Ogólnie rzecz ujmując, nie precyzuje się w pracy charakteru zagospodarowania jako kompleksowe, bądź częściowe itp. /jak miało to miejsce w niektórych pozycjach literatury przedmiotu/. Wydaje się bowiem, że zawsze zagospodarowanie turystyczne miejscowości powinno być kompleksowe, tzn. dostosowane w pełni do wymogów pobytu turystów.

Jak wspomniano wyżej, prace nad problematyką waloryzacji i zagospodarowania turystycznego miejscowości krajoznawczych trwają nadal. Zakończyć się one powinny nie tyle uściśleniem wykazu obiektów i miejscowości dysponujących walorami krajoznawczymi, gdyż zbiór ten będzie się stale zmieniał /prawdopodobnie, jak wskazują ostatnie lata - powiększał!/, ile sprecyzowaniem zatwierdzonych przez resort turystyki, ewentualnie wspólnie z resortem Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, wytycznych do zagospodarowania określonych typów miejscowości. Typy te, sprecyzowane bardziej szczegółowo niż omówione w niniejszej pracy 4 grupy miejscowości, wymagają pogłębionych badań ich struktury przestrzennej, walorów krajoznawczych i położenia miejscowości, a także potrzeb użytkowników, z myślą o których badania się prowadzi.

Tak rozumiany wkład w realizację podstawowych kierunków rozwoju turystyki w naszym kraju byłby zgodny ze stawianymi przez nasze państwo postulatami. "Celem naczelnym turystyki - mówi Program rozwoju kultury fizycznej i turystyki w latach 1976 - 1990 zatwierdzony przez Prezydium Rządu w dniu 22 kwietnia 1976 r. - jest zaspokajanie na coraz wyższym poziomie stale rosnącego zapotrzebowania społeczeństwa na różne formy turystyki i wypoczynku, a zatem uczynienie turystyki powszechnym zjawiskiem kulturowym w naszym kraju".

L i t e r a t u r a

1. Bajcar A., 1974: Polska - przewodnik turystyczny. Interpress, Warszawa.
2. Band-Bovy M., 1966: Definicja zagospodarowania turystycznego. Ruch Turystyczny nr 2/20, Warszawa.
3. Bar R., Doliński A., 1969: Turystyka. PWSz., Warszawa.
4. Baranowska-Janota M., 1974: Wartości graniczne klas walorów turystycznych dla różnych form ruchu turystycznego. Instytut Turystyki Kraków, mps.
5. Bartkowski T., 1965: Zagadnienia atrakcyjności środowiska geograficznego w Polsce dla wypoczynku /na wybranych przykładach z Niziny Wielkopolskiej/. Sprawozd. PTPN za III i IV kw., Poznań.
6. Bartkowski T., 1974: Zastosowanie geografii fizycznej. PWN, Warszawa-Poznań.
7. Bernecker P., 1963: Les fondement du tourisme. UIOOT. Genewa.
8. Bielajewa J., 1973: Ruch i czas w percepcji środowiska miejskiego, w: "Miasto a oblicze czasu", Arkady.
9. Chudoba T., Dzierżanowski L., 1972: Geografia turystyczna Polski. PTE, Kraków.
10. Chylak A., Zarębska T., 1977: Studium rewaloryzacji historycznego ośrodka miejskiego Kalisza. Miasto nr 9.
11. Czerwiński M., 1974: Życie po miejsku. PIW, Warszawa.

12. Dąbrowski L.T., 1977: Planowanie regionalne. PWN, Warszawa.
13. Dębski L.A., 1974: Programowanie i lokalizacja urządzeń turystycznych. Instytut Turystyki, Warszawa.
14. Dębski L.A., 1975: Miejskie zakłady hotelarskie -elementy kształtowania architektonicznego. Instytut Turystyki, Warszawa.
15. Dębski L.A., 1975: Osadnictwo turystyczne w Polsce w perspektywie roku 2000. Instytut Turystyki, Zeszyty Naukowe nr 2-3, Warszawa.
16. Dohnalik T., Zадworna H., 1968: Miejscowości turystyczne w Polsce i ich klasyfikacja. Ruch Turystyczny nr 1/26, SGPiS, Warszawa.
17. Domański A., 1970: Rola i znaczenie układów zabytkowych we współczesnych miastach. Z Konf. Problemowej TUP, Opole.
18. Drzewiecki M., 1973: Turystyczne zagospodarowanie przestrzenne Chełmna jako ośrodka krajoznawczego. Instytut Turystyki, Warszawa.
19. Drzewiecki M., 1973: Współczesne ujęcie treści przewodników turystycznych. Jantarowe Szlaki nr 10, Gdańsk.
20. Drzewiecki M., 1974: Kierunki wyjazdów oraz wybrane elementy programu zakładowych wycieczek autokarowych w latach 1969-1972. Instytut Turystyki, Bydgoszcz, mps.
21. Fiedorowicz K., 1976: System osadniczy w planie przestrzennego zagospodarowania kraju do 1990 roku. Miasto nr 9.
22. Foss A., Werner Z., 1975: Walory krajoznawcze miejsc

pamięci narodowej. Biuletyn Informacyjny Instytutu
Turystyki nr 2/20, Warszawa.

23. Gajewski J., 1977: Stopień atrakcyjności walorów kulturowych dla uczestników poszczególnych form ruchu turystycznego. Instytut Turystyki, Kraków, mps.
24. Gál P., 1978: Malé mestá a krajina. W: Projekt- reuve slovenskej architektury nr 7.
25. Gąsskowski K., Kempisty A., 1973: Przewodnik archeologiczny po Polsce. Ossolineum. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
26. Gerlach-Jósefič A., 1975: Wybrane problemy przepus-
towości turystycznej muzeów. Zeszyty Naukowe nr 2 - 3 ,
Instytut Turystyki, Warszawa.
27. Gieżgała J., 1977: Turystyka w gospodarce narodowej.
PWT, Warszawa.
28. Głownia J., Wacławska P., 1977: Ocena ruchu turystycz-
nego w Polsce w 1976 r. Instytut Turystyki, Warsza-
wa, powiel.
29. Gołaszewski T., 1964: Zasada atrakcyjności w andrago-
gice. Zesz. Muz.Narod. t.VIII, Kraków.
30. Grabiszewski M.A., 1974: Ocena stanu zainwestowania i
zmian w ruchu turystycznym miasta Tucholi. Instytut Tu-
rystyki, Bydgoszcz, mps.
31. Grabiszewski M.A., 1977: Próby określenia funkcji tu-
rystycznej miasta na przykładzie Tucholi. Budownictwo
Turystyczne, Biuletyn nr 26-27, Poznań,
32. Grabiszewski M.A., 1977: Przesłanki do planu zagospoda-
rowania przestrzennego Kruszwicy jako miejscowości kra-

joznawczej. Politechnika Gdańska. Instytut Architektury i Urbanistyki, Poddyplomowe Studium Urbanistyczne /praca dyplomowa/, mps.

33. Grabowski J., 1967: Sztuka ludowa - formy i regiony w Polsce. Arkady, Warszawa.
34. Grabowski J., 1977: Sztuka ludowa - charakterystyki - porównania - odrębności. Wyd. Artyst. i Graf., Warszawa.
35. Historia sztuki polskiej. 1965: red. Dobrowolski T., Tatarkiewicz W., Wydawnictwo Literackie, Kraków.
36. Hunziker W., 1975: Turystyka - charakterystyczne dane podstawowe. tłum. Instytut Turystyki. /powiel/.
37. Iwicki S., 1977: Ocena atrakcyjności środowiska geograficznego i jego przydatności do zainwestowania na obszarach o funkcji ponadregionalnej w dziedzinie obsługi rekreacji w województwach bydgoskim i toruńskim /praca doktorska/, Bydgoszcz, mps.
38. Jarosz S., 1956: Krajobrazy Polski i ich pierwotne fragmenty. Wyd. Budownictwo i Architektura, Warszawa.
39. Jarowiecka T., Sacha S., 1973: Walory krajoznawczo-turystyczne Polski. w: Turystyka Szkolna, Warszawa.
40. Juchnowicz S., 1971: Śródmieścia miast polskich. Studia nad ukształtowaniem i rozwojem centrów. Ossolineum.
41. Jost H., 1966: Pomniki techniki polskiej. Światowid.
42. Kalinowski W., 1968: Rola ośrodków historycznych w miastach współczesnych. Biul. IUA, nr 28.
43. Kasper C., 1970: Współzależność między turystyką a środkami transportu. Problemy ekonomiczne turystyki, GKKFiT Warszawa.

44. Kasperski B., Henclik Z., Szuszkiewicz J., 1964: Wypoczynek: systematyzacja pojęć, mianownictwo. IUA, Zeszyt 82, Warszawa.
45. Kasperski B., 1968: Wybrane zagadnienia zagospodarowania przestrzennego miejscowości wypoczynkowych w regionach jeziornych. IUA, Seria prac własnych, zeszyt 159, Warszawa.
46. Katalog zabytków sztuki. Wyd. od 1953: Instytut Sztuki, PAN, Warszawa.
47. Koncepcja zagospodarowania turystycznego Szlaku Piastowskiego na terenie woj. bydgoskiego. 1977: Instytut Turystyki, Bydgoszcz.
48. Kostrowicki J., 1952: O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast. Warszawa.
49. Kostrowicki J., 1969: Polska, przyroda, osadnictwo, architektura. Warszawa.
50. Kołodziejczyk A., 1977: Badania relacji między rozmieszczeniem sieci muzeów a ich dostępnością dla ruchu turystycznego. Instytut Turystyki, Kraków, mps.
51. Kroman K., 1975: Zasady zagospodarowania przestrzennego ośrodków krajoznawczych na przykładzie Kamienia Pomorskiego. Instytut Turystyki, Szczecin, mps.
52. Kulczycki Z., 1968: Zarys historii turystyki. w Polsce. Sport i Turystyka, Warszawa.
53. Kulczycki Z., 1970: Współczesność w krajoznawstwie. Ziemia, 1968, Prace i materiały krajoznawcze, Warszawa.
54. Lange B., 1963: Urządzenia turystyczne. PTE, Warszawa.

55. Leszczycki S., 1932: Geografia turystyczna jako naukowe ujęcie zagadnień turystycznych. Pamiętnik Towarzystwa Balneologicznego, t. 11, Warszawa.
56. Leszczycki S., 1936: Typy fizjonomiczne miast Polski. Samorząd Terytorialny t.VIII. zesz. 1/2 s.65-76, Warszawa.
57. Leszczycki S., 1971: Wielostronne poznanie kraju. Nowa Szkoła nr 7/8.
58. Libera K., 1963: Aktywizacja turystyki zagranicznej. Ruch turystyczny, zesz. 2.
59. Libera K., 1968: Międzynarodowy ruch osobowy. Warszawa.
60. Lorentz S., 1973: Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce. Interpress, Warszawa.
61. Łoziński J., Miłobędzki A., 1967: Atlas zabytków architektury w Polsce. Warszawa.
62. Łazarowicz S., Sieroszewski W., 1970: Przepisy prawne dot. ochrony dóbr kultury oraz muzeów. Bibl. Muzealnictwa i Ochr. Zabytków. Seria B, t.28, Warszawa.
63. Malisz B., 1966: Zarys teorii kształtowania układów osadnictwa. Arkady, Warszawa.
64. Mały Słownik Języka Polskiego. 1969: red. Skorupka S., Auderska H., Łempicka Z., PWN, Warszawa.
65. Mariotti A., 1974: Raccolta di studi sul turismo. Rzym.
66. Massalski R., 1966: Dzielnicza zabytkowa w planach urbanistycznych miast średnich i małych woj. Gdańsk., Arch., nr 1.

67. Mączewska-Pilch K., 1976: Walor krajoznawczy zabytków jako walor uzupełniający w miejscowościach o funkcjach wypoczynkowych Dolnego Śląska pod kątem wpływu na model. Instytut Turystyki, Wrocław, mps.
68. Miasta Polskie w Tysiącleciu., 1967: opr. zbior. Ossolineum.
69. Mikułowski B., 1976: Wstępna ocena walorów krajoznawczych Polski. Czasopismo Geogr., t.47, zesz. 3.
70. Mikułowski B., 1976: Zabytki architektury jako walory krajoznawcze na tle zasobów turystycznych Polski /praca doktorska/ Wrocław, mps.
71. Mikułowski B., 1978: Zabytki architektury w turystycznej gospodarce przestrzennej kraju. Czasop. Geogr. XLIX, z. 1.
72. Mileska M.J., 1963: Regiony turystyczne Polski. IGPAN, Prace Geograficzne, nr 43.
73. Mileska M.J., 1966: Aktualne problemy Krajoznawstwa. Ziemia 1965, Prace i mat. krajoznawcze, Warszawa.
74. Mileska M.J., 1968: Klasyfikacja miejscowości turystycznych. Ziemia 1967, Sport i Turystyka, Warszawa.
75. Muzea skansenowskie w Polsce., 1967: Praca zbiorowa pod red. Kalinowskiego W., Warszawa.
76. Niemirski W. /red./ 1973: Kształtowanie terenów zieleni. Arkady.
77. Nespiak D., 1974: Miejscowości historyczne jako walory turystyki krajoznawczej w Polsce. Instytut Turystyki, Wrocław, mps.
78. Nespiak D., 1975: Klasyfikacja dóbr kultury dla celów

turystycznych. Instytut Turystyki, Wrocław, mps.

79. Ostrowski S., 1968: Ruch turystyczny w Polsce. Sport i Turystyka, Warszawa.
80. Ostrowski W., 1975: Urbanistyka współczesna, Warszawa.
81. Patejuk M., 1974: Ocena przydatności środowiska przyrodniczego do funkcji wypoczynku. Miasto, nr 3.
82. Pawłowski K., Witwicki M., 1968: Problemy wartości zabytkowej historycznych zespołów miejskich. Ochr. Zab., nr 4.
83. Pawłowski K., 1975: Miasta jako zabytek. w: Materiały sesji naukowej - Rola zabytków w kształtowaniu świadomości społecznej, cz. 2., TNOIK, Lublin.
84. Piskorski Cz. i zespół, 1972: Studium struktury przestrzennej walorów krajoznawczych i ruchu turystycznego zespołu Szczecin - Swinoujście, Instytut Turystyki, Szczecin, mps.
85. Plan kierunkowy zagospodarowania turystycznego Polski, 1971: op.zbior. pod kier. O.Rogalewskiego, Zakład Zagospodarowania Turystycznego, Wrocław.
86. Plan przestrzennego zagospodarowania turystycznego Polski do 1990 r., 1973: opr.zbior. Instytut Turystyki i Komisja Planowania RM, Warszawa.
87. Podstawowe kierunki zagospodarowania turystycznego wybranych miejscowości krajoznawczych leżących na Szlaku Piastowskim w woj. bydgoskim, 1977: autorzy: Przybylszewska-Gudelis R., Iwicki S., Drzewiecki M., Grabiszewski M.A., Dysarz R., Dombrowicz M., współpraca :

Pilch K. /IT Wrocław/, Opoń E., grafika: Banach I.,
Pacewicz H., Instytut Turystyki, Bydgoszcz.

88. Program rozwoju kultury fizycznej i turystyki w latach 1976-1990 - zatwierdzony decyzją Prezydium Rządu 22.4.76 r.
89. Pronobis J., 1975: Wybrane zagadnienia badań nad pojemnością turystyczną miejscowości krajoznawczych, Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki, nr 2-3.
90. Przeclawski K., 1969: Socjologia wychowania i turystyka w: Ruch Turystyczny, Materiały i Dokumenty, nr 1/29 Warszawa.
91. Przeclawski K., 1973: Turystyka a wychowanie, Warszawa.
92. Przeclawski K., 1975: Turystyka międzynarodowa a stosunki międzyludzkie. Ruch Turystyczny 2 /43/, Warszawa.
93. Przewodnik po Polsce, 1976: Sport i Turystyka, Warszawa.
94. Przewodnik po upamiętnionych miejscach walki i męczeństwa 1939-45, Rada Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa, Warszawa.
95. Przybyszewska-Gudelis R., Iwicki S., 1973: Turystyczne zagospodarowanie przestrzenne Torunia jako wielkiego centrum krajoznawczego, Instytut Turystyki, Warszawa.
96. Przybyszewska-Gudelis R., 1975: Analiza trendów rozwoju turystyki krajoznawczej w Polsce na tle ogólnoswiatowych tendencji, Kultura Fizyczna, nr 8.
97. Przybyszewska-Gudelis R., 1975: Miasto jako przedmiot

zainteresowania turystycznego w: Miasto, nr 1.

98. Przybyszewska Gudelis R., Mączewska-Pilch K., 1977: Przestrzenne aspekty organizacji zwiedzania miast średniej wielkości posiadających walory krajoznawcze, Instytut Turystyki, mps.
99. Ptaśnik M., 1967: Zabytki ośrodkami turystyki, Ochr. Zabytków, nr 4.
100. Rajces J., 1974: Stan i ocena turystycznych walorów tradycyjnej kultury ludowej w Polsce, Instytut Turystyki, Wrocław, mps.
101. Rajces J., 1975: Zabytki archeologiczne jako walor krajoznawczy, Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki, nr 1/19/, Warszawa.
102. Rogalewski O., 1965: Walory turystyczne.
103. Rogalewski O., 1966: Turystyka w długookresowym planowaniu przestrzennym, Problemy Ekonomiczne, nr 2.
104. Rogalewski O., 1971: Podstawy zagospodarowania turystycznego Polski, Ruch Turystyczny, Materiały i Dokumenty, nr 1-2, Warszawa.
105. Rogalewski O., 1972: Podstawy gospodarki przestrzennej w turystyce, Ruch Turystyczny - Monografie, zesz. 13, SGPiS Warszawa.
106. Rogalewski O., 1974: Zagospodarowanie turystyczne, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
107. Rutkowski S., 1975: Planowanie przestrzenne obszarów wypoczynkowych w strefie dużych miast. PWN, Warszawa.
108. Rymaszewski B., 1967: Przygotowanie zabytkowych ośrod-

- ków miejskich do potrzeb turystyki na przykładzie miasta Torunia. Ochrona Zabytków nr 4.
109. Rząd-Górnicki B., Walicki A., 1971: Metoda zagospodarowania obszaru rekreacyjnego na przykładzie Pojezierza Kaszubskiego. WPU, Gdańsk, IUA, Warszawa.
 110. Sarosiek L., 1973: Zagospodarowanie turystyczne Starogardu jako ośrodka krajoznawczego. Instytut Turystyki, Warszawa.
 111. Skanseny, muzea i zbiory etnograficzne w Polsce., 1975: wyd. Centr. Ośrodek Informacji i Reklamy Turyst. Warszawa.
 112. Skibińska B., 1975: Atrakcyjność wielkich centrów krajoznawczych Polski w ocenie turystów zagranicznych. Ruch Turystyczny, nr 2/43, SGPiS, Warszawa.
 113. Spis zabytków architektury, 1964: Wydawnictwo Katalogów i Cenników, Warszawa.
 114. Strzebiński W., 1969: Teoria widzenia, Kraków.
 115. Szolginia W., 1978: Język ulicy miejskiej, Miasto, nr 1.
 116. Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku, 1971: PWN, Warszawa.
 117. Szuman S., 1975: O sztuce i wychowaniu estetycznym, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne.
 118. Szuszkiewicz J., 1970: Kryteria wyznaczania obszarów dla turystyki krajoznawczej, Instytut Podstawowych Problemów Planowania Przestrzennego Politechniki Warszawskiej, Warszawa.

119. Tomkowski S., 1972: Miejsca walki i martyrologii. Ziemia 1972, Prace i materiały krajoznawcze, Warszawa.
120. Turystyczna baza noclegowa w Polsce, 1970. Zeszyt 2. Instytut Turystyki, Warszawa 1973.
121. Turystyka i wypoczynek - 1974, Materiały statystyczne, GUS, Depart. Badań Demograf. i Społ., Warszawa, 1974.
122. Typologia miast posiadających walory krajoznawcze pod kątem potrzeb dla turystyki przyjazdowej., 1975: opr. zbior. pod kier. Przybyszewskiej-Gudelis R., Instytut Turystyki, Bydgoszcz, mps.
123. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. O ochronie dóbr kultury i o muzeach, Dz. U. Nr 10, poz. 48.
124. Warszńska J.: 1970: Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej. Zesz. Nauk., Uniwersytet Jagiel., Prace Geograf., nr 27.
125. Warszńska J., Jackowski A., 1978: Podstawy geografii turystyki, PWN, Warszawa.
126. Wawrzyniak S. + zespół, 1974: Wstępna klasyfikacja miejscowości turystycznych w Polsce. Instytut Turystyki, Wrocław, mps.
127. Wawrzyniak S., 1975: Klasyfikacja miejscowości turystycznych w Polsce, Instytut Turystyki, Wrocław, mps.
128. Wawrzyniak S., 1975: Zmiany w strukturze przestrzennej koncentracji turystycznej bazy noclegowej w Polsce, Instytut Turystyki, Zeszyty Naukowe, nr 2-3, Warszawa.
129. Wawrzyniak S., 1977: Klasyfikacja turystyczna miej -

- scowości i terytorialnych jednostek administracyjnych w Polsce. Instytut Turystyki, Wrocław, mps.
130. Wawrzyniak S., Wysocka M., Mączewska-Pilch K., 1977: Turystyczna baza noclegowa w Polsce w 1976 roku, Instytut Turystyki, Wrocław, mps.
131. Wawrzyniak S., 1977: Zmiany w strukturze przestrzennej turystycznej bazy noclegowej w Polsce w latach 1960 - 1970. Instytut Turystyki, Warszawa.
132. Wejchert K., 1974: Elementy kompozycji urbanistycznej. Arkady.
133. Wejchert K., 1978: Architekci z M-3, w: Literatura, nr 18.
134. Witwicki M., 1969: Metody oceny wartości historycznych ośrodków miejskich. Kwart. Urb. i Arch. t.5. zesz. 1-2.
135. Wstępna ocena rangi, walorów i zagospodarowania turystycznego Polski, 1976: opr.zbior. pod kier. Przybyszewskiej-Gudelis R., Instytut Turystyki, Bydgoszcz, mps.
136. Wykaz i klasyfikacja miejscowości turystycznych w Polsce.
a/ 1965: część I, Miejscowości o znaczeniu międzynarodowym, ogólnokrajowym i regionalnym.
b/ 1968: część II, Miejscowości o znaczeniu lokalnym. GKKFiT, Dep.Urządzeń Sport. i Turyst., Warszawa.
137. Wyrzykowski J., 1974: Walory wypoczynkowe środowiska przyrodniczego Polski i ich turystyczne wykorzystanie, /praca doktorska/, Wrocław, mps.

138. Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, 1971-1973: red. M.Charatyńska, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria A, tom VII, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Wydawnictwo obejmuje 17 zeszytów wojewódzkich wg danego podziału administracyjnego.
139. Zacziniajew P.N., Falkiewicz N.S., 1975: Geografia turystyki międzynarodowej, PWN, Warszawa.
140. Zaremba P., 1974: Urbanizacja Polski a środowisko człowieka. Warszawa.
141. Zarządzenie Przewodn. GKKFiT z dnia 20.10.1977 r. w sprawie rodzajów oraz kat. zakł. hotel. i obozowisk turystycznych. M.P. nr 27.
142. Zdżienicki L.A., 1976: Turystyka w zabytkowych zespołach architektonicznych. Prace Instytutu Budownictwa i Inżynierii Środowiska 1. Wydawn. Uczeln. Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów.
143. Zevi B., 1956: Saper vedere l'architettura. Giulio Einaudi edit.,
144. Znamierowska-Prüfferowa M., 1967: Zabytki budownictwa ludowego w Polsce i ich rola we współczesnym krajoznawstwie i turystyce. Ochrona Zabytków, nr 4.
145. Żabińska T., 1975: Walory krajoznawcze współczesnych obiektów kultury materialnej. Biuletyn informacyjny, Instytut Turystyki, nr 3/21/, Warszawa.

S p i s r y s u n k ó w

1. Analiza walorów krajoznawczych dóbr
kultury
2. Analiza walorów krajoznawczych osią-
gnięć współczesnych.
3. Analiza walorów krajoznawczych pamią-
tek historycznych
4. Analiza walorów krajoznawczych środo-
wiska przyrodniczego.
5. Dostępność komunikacyjna miejscowości
krajoznawczych.
6. Funkcja turystyczna miast atrakcyjnych
krajoznawczo.
7. Próba klasyfikacji miejscowości kra-
joznawczych w Polsce.

ANALIZA WALORÓW KRAJOZNAWCZYCH DÓBR KULTURY

1

Zabytki architektury - Grupa 0

Zabytki architektury - Grupa I

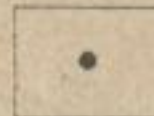
Zabytkowe układy urbanistyczne
najwyższej rangi

Zabytkowe układy urbanistyczne
wysokiej rangi

Zabytki archeologiczne - Grupa A
wg J. Rajcesa

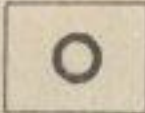
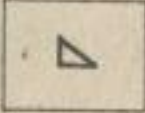
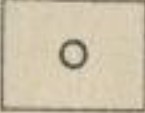
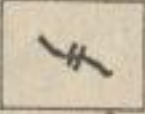
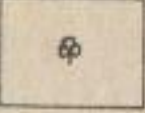
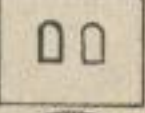

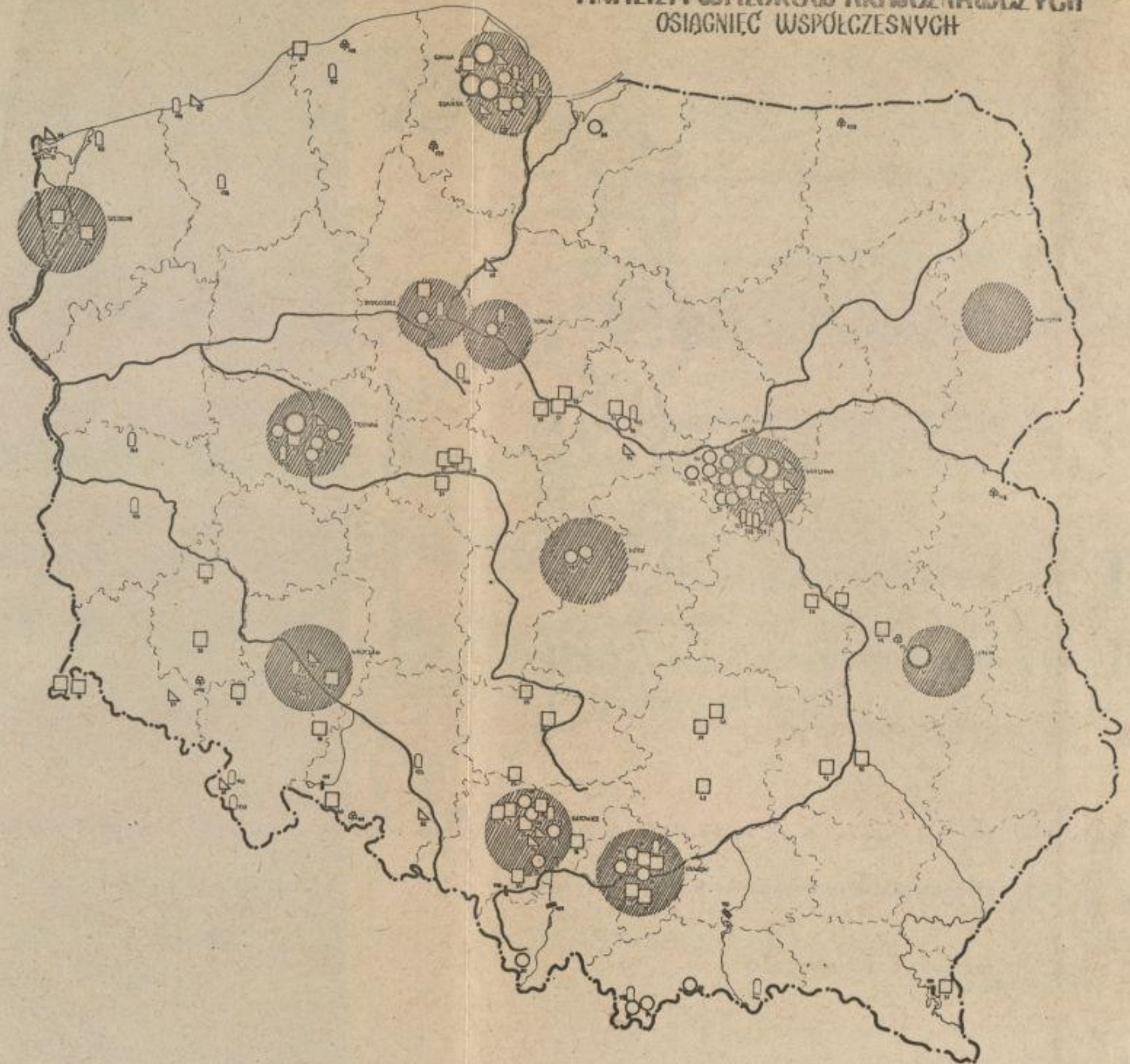
Zabytki archeologiczne - Grupa B
wg J. Rajcesa

Zabytki techniki

1. WYBITNE OSIĄGNIĘCIA TECHNICZNE, GOSPODARCZE I NAUKOWE WG T.2A- BYŃSKIEJ "WALORY KRAJOZNAWCZE WSPÓŁCZESNYCH OBIEKTÓW KULTURY MATERIALNE"

- a. Nowoczesne rozwiązania i zespoły urbanistyczne
- b. Nowoczesne zakłady i obiekty przemysłowe
- c. Wielkie i nowoczesne urządzenia komunikacyjne /porty lotn., morskie, dworce kolejowe, autostrady, mosty, wiadukty/
- d. Obiekty użyteczności publ. /sportowe, sanat.-wypocz., hotele, szkoły, teatry, supercentra/
- e. Obiekty budownictwa wodnego - zapory
- f. Obiekty i urządz. rolnicze
- 2. IMPREZY KULTURALNE
- 3. CENTRA WSPÓŁCZESNEJ CIVILIZACJI I KULTURY
I rzędu
II rzędu

ANALIZA WALORÓW KRAJOZNAWCZYCH - PAMIĄTKI HISTORYCZNE

3

MIĘDZKA PAMIĘCI NARODOWEJ
A. Foss, Z. Wernera

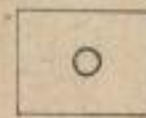
Grupa I

Grupa II

Największe obozy koncentracyjne

Pola bitew

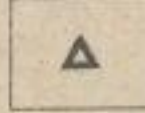
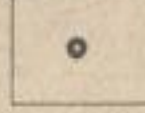

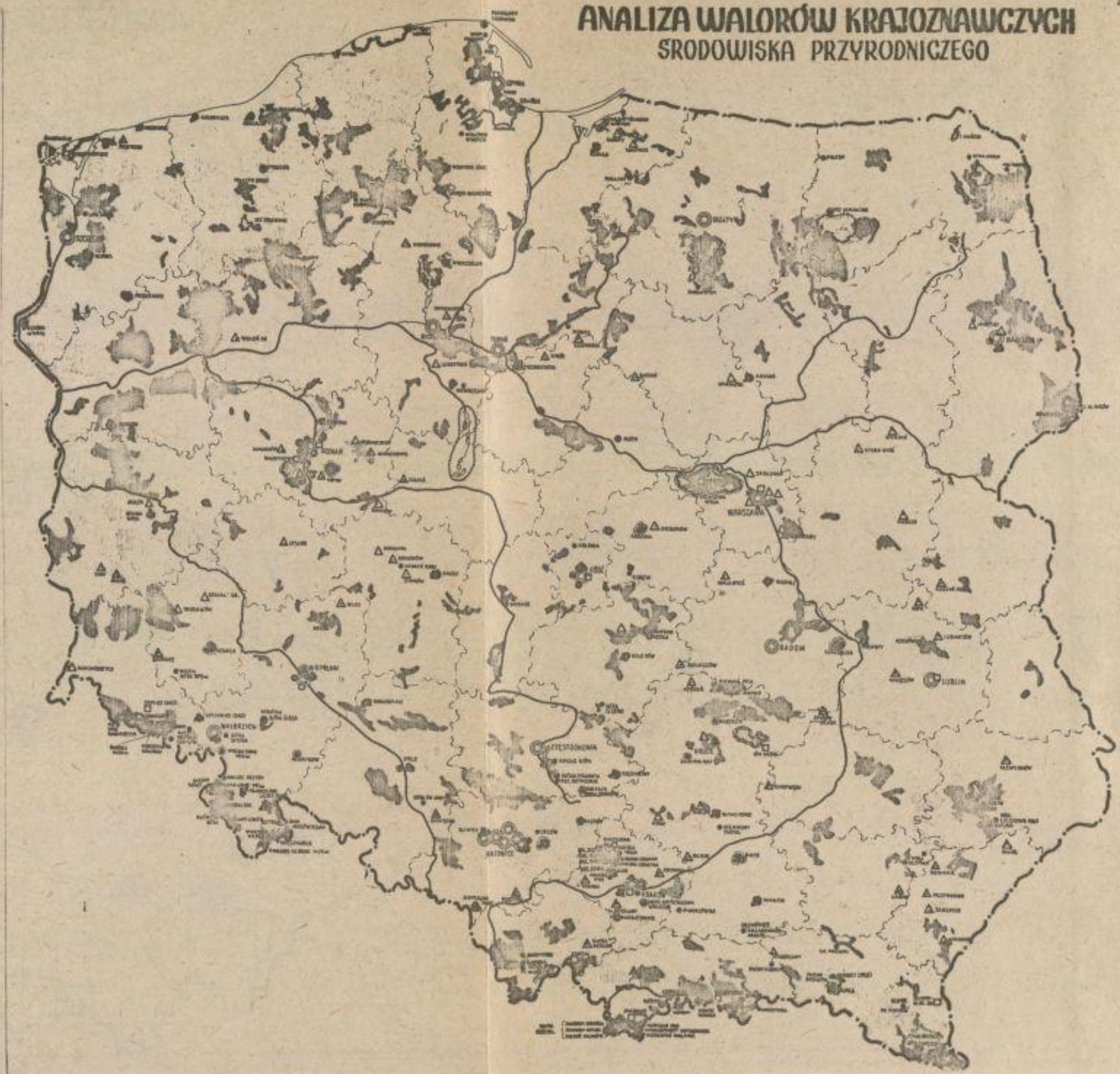
ANALIZA WALORÓW KRAJOZNAWCZYCH ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO

T L O

- Lasy
- Rzeki i jeziora
- Miasta powyżej 100.000 mieszk.

ELEMENTY ATRAKCYJNE TURYSTYCZNE

- Atrakcyjne kompleksy leśne
- Parki narodowe
- Parki krajobrazowe
- Zespoły parkowo-pałacowe
- Inne zespoły zieleni parkowej
- Ogrody botaniczne
- Ogrody zoologiczne
- Muzea przyrodnicze
- Osobliwości przyrody o wyjątkowej randze
- Inne osobliwości przyrody

DROGI KOŁOWE O ZNACZENIU TURYSTYCZNYM

- Główne drogi krajoznawcze /istniejące i projektowane/
- Ważne drogi o znaczeniu turyst.
- Autostrady /istniej. i proj. do 1980r/

TRASY KOLEJOWE O ZNACZENIU TURYSTYCZNYM

- Główne
- Ważne
- Trasy o walorach krajoznawczych
- Główne i ważniejsze szlaki turystyki wodnej

KOMUNIKACJA LOTNICZA

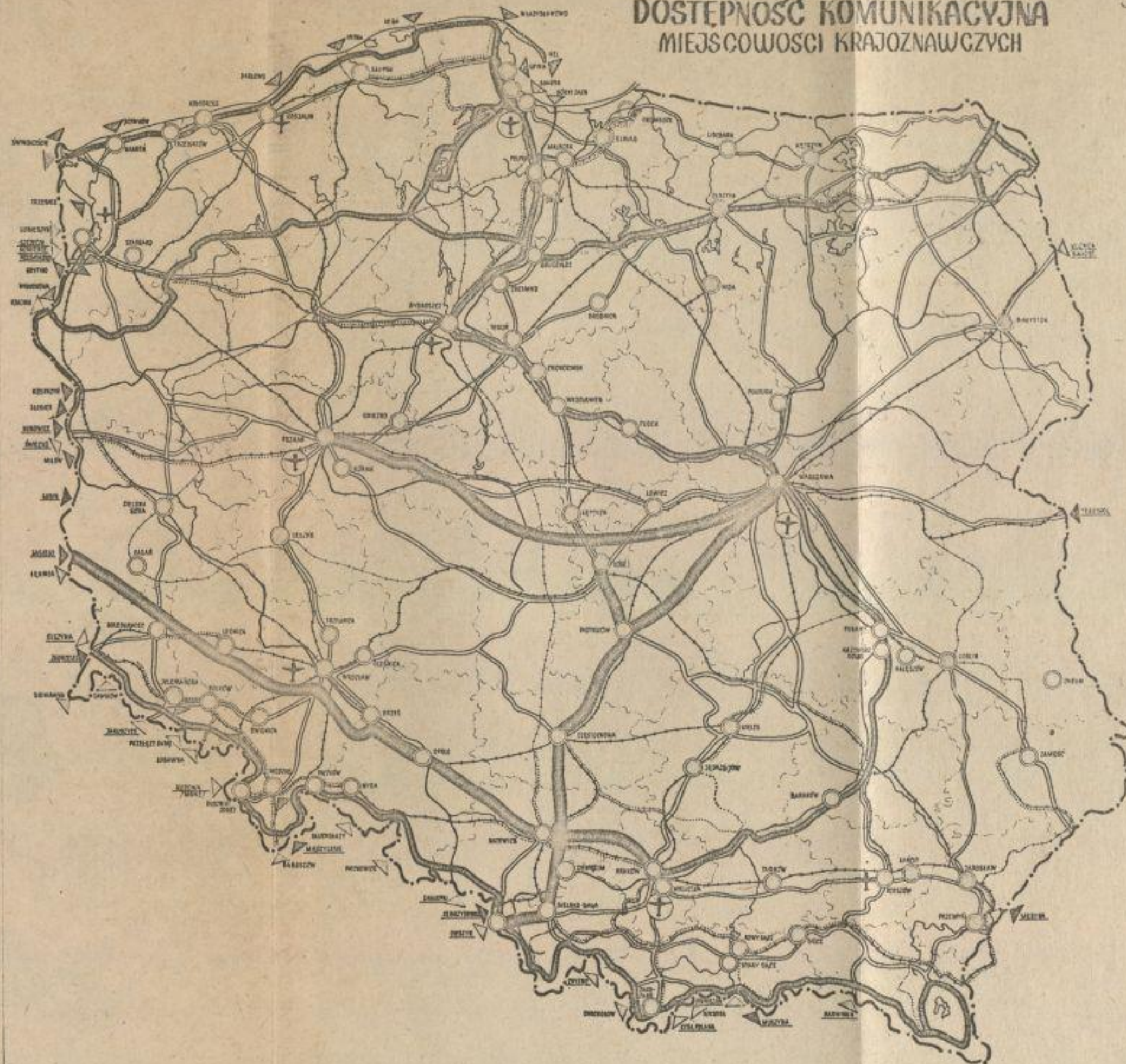
- Lotniska międzynarodowe
- Lotniska krajowe

PRZEJŚCIA GRANICZNE /podkreślono przejścia dla wszystkich narodowości i form ruchu turystycznego/

- Drogowe
- Kolejowe
- Wodne
- Lotnicze

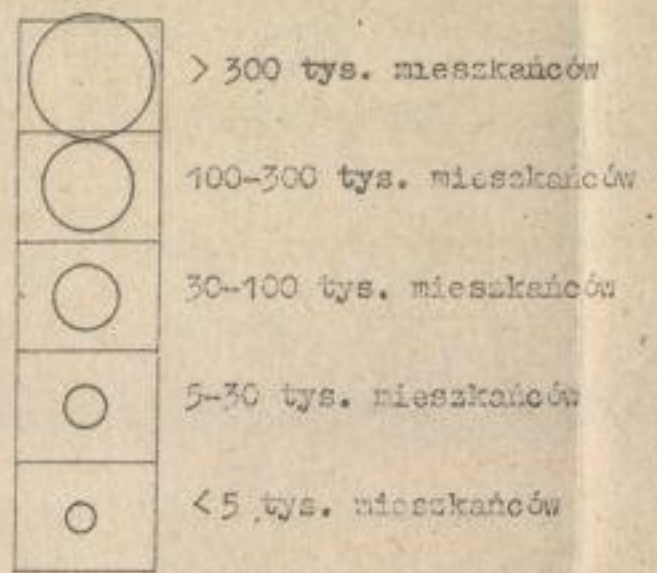
- Miasta o znacznej atrakcyjności turyst. /grupa A i B/
- w tym: o bardzo dobrej dostępności komunikacyjnej

DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH

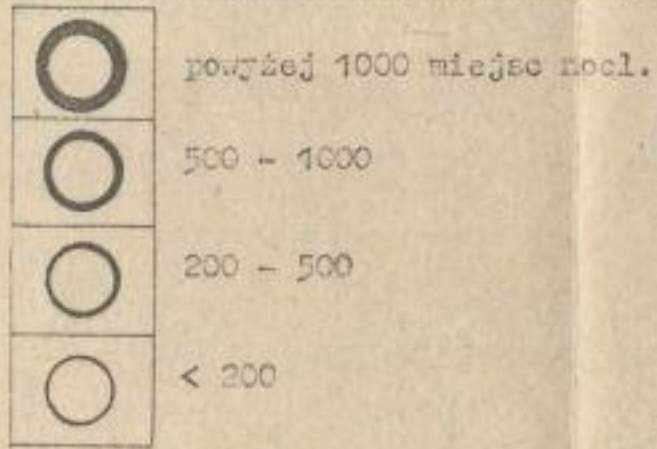

FUNKCJA TURYSTYCZNA MIAST ATRAKCYJNYCH KRAJOZNAWCZO

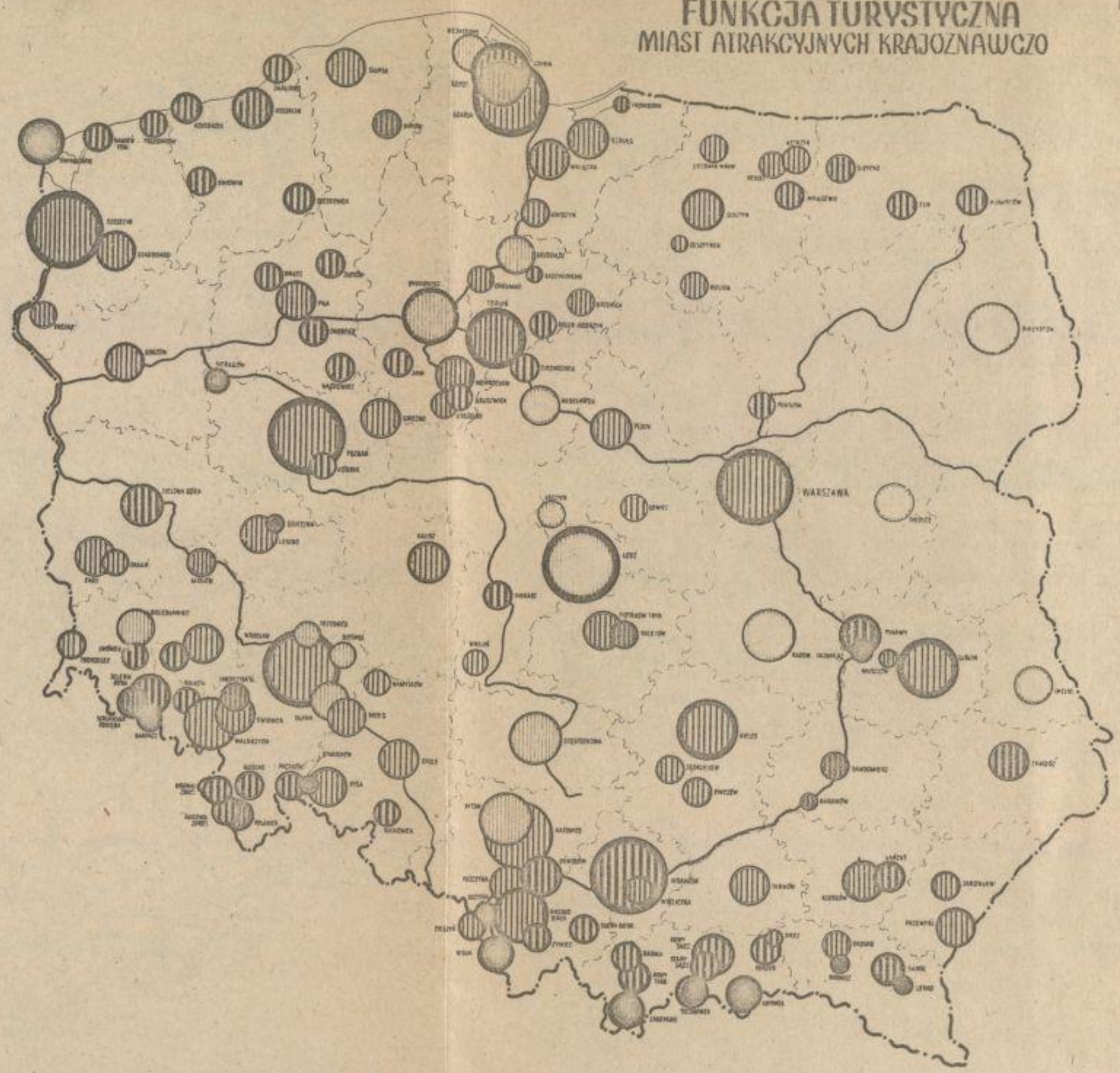
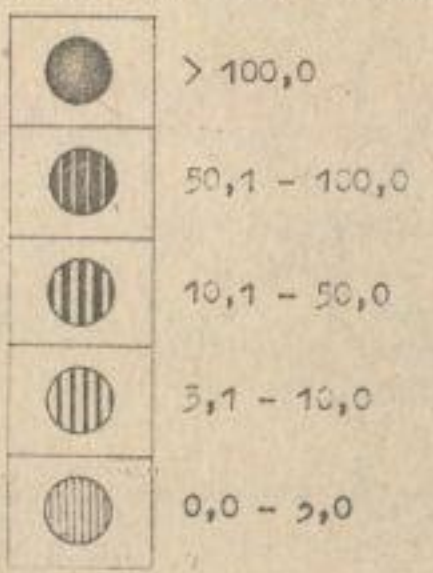
WIELKOŚĆ MIAST

WIELKOŚĆ BAZY NOCLEGOWEJ OTWARTEJ

WYKAZNIK FUNKCJI TURYST./m.nocl.na 1 mies.

- Wielkie centra krajoznawcze
- Ośrodki krajoznawcze
- Mniejsze zespoły i obiekty krajoznawcze

KLASYFIKACJA GKHFIT z 1965r.
Miejsc. krajozn. i krajozn.-wyp. o znaczeniu:

- międzynarodowym
- ogólnokrajowym
- regionalnym /tylko krajoznawcze/
- miejscowości niezakwalifikowane w planie kierunkowym

RODZIAŁ wg OCENY B. KIKULOWSKIEGO

- powyżej 40 punktów
- powyżej 30 punktów
- powyżej 20 punktów
- miejscowości niezakwalifikowane w planie kierunkowym

PROBA WŁASNEJ KLASYFIKACJI

- Wielkie centra krajoznawcze
- Ośrodki krajoznawcze
- Miejscowości krajozn. z zespołami obiektów i rozproszonymi obiekt.
- Pojedyncze obiekty krajoznawcze

- Podstawowe szlaki drogowe ważne dla turystyki krajoznawczej
- Ważniejsze drogowe przejścia graniczne
- Obszary krajoznawcze wg planu kierunkowego

PROBA KLASYFIKACJI MIEJSCOWOŚCI KRAJOZNAWCZYCH W POLSCE

7

